

ГЛОБАЛ

Ревиија на институтот за економски стратегии и меѓународни односи Охрид

Година II број 2 февруари 2008

ГЛОБАЛ – Ревија на Институтот за економски стратегии и меѓународни односи – ОХРИД

**Издавач: Институт за економски стратегии и меѓународни односи
ОХРИД, Скопје**

За издавачот: М-р Билјана Јанева

**Адреса: „Димитрије Туцовиќ“ бр.24
1000 Скопје
Република Македонија
тел./факс. 02 322 44 57
www.oi.org.mk
E-mail: info@oi.org.mk**

Превод: Ружица Стојановска

Печат и подготовка: Академски печат, Скопје

Тираж: 500

Содржина ГЛОБАЛ бр.2

<i>Предговор.....</i>	<i>5</i>
<i>Инвестициски фондови</i>	<i>7</i>
<i>Прилагодување на Република Македонија кон мастрихските критериуми.....</i>	<i>13</i>
<i>Оптимални валутни области и асиметрични шокови.....</i>	<i>22</i>
<i>Меѓувладини фискални односи во Косово.....</i>	<i>29</i>
<i>Македонија на крстосница - економски аспекти на интегративните процеси</i>	<i>48</i>
<i>Корпоративен углед – современа конкурентна предност.....</i>	<i>53</i>
<i>Проектот за сегашен и иден мир во Европа на Вилијам Пен (првиот проект за воспоставување на траен мир во Европа)</i>	<i>64</i>
<i>Некои аспекти на меѓународното именување на државите.....</i>	<i>72</i>
<i>Криминолошко криминалистички карактеристики на фалсификувањето на лични карти</i>	<i>80</i>
<i>“Каква БЕЗБЕДНОСТ” и “Каков МИР” ни е потребно?</i>	<i>103</i>
<i>Развој на израелската и романската ИТ Индустија.....</i>	<i>109</i>
<i>Културните права во контекст на политичкиот развој.....</i>	<i>142</i>

ПРЕДГОВОР

Почитувани, читатели, пријатели, сегашни и идни соработници,

Се надеваме дека како првото така и ова издание на ревијата „ГЛОБАЛ“ ќе најде на добар прием кај сите Вас.

Ревиијата „ГЛОБАЛ“ се стреми кон промоција на најквалитетните истражувачки трудови од сите домени и аспекти на економијата, политиката и општеството, без предрасуди во однос на методологијата или на техниките на анализа кои се користени. Неговата и наша цел е да ги поддржаме авторите, аналитичарите, истражувачите и да ги презентираме нивните трудови за најширок спектар од теми од кое и да е поле на економските и политичките науки, а со тоа да дадат сопствен придонес во дадената област и да го прошират влијанието и нивната примена во практиката. Како што ќе забележите во второто издание на „ГЛОБАЛ“, авторите на објавените текстови се еминентни и докажани личности, од Република Македонија и од странство, како и млади автори кои го промовираат својот интелектуален глас. Авторите на текстовите импонираат во одредено стручно поле на засебни проблематики, обработувајќи ги темите во различен контекст, во нивната македонска, регионална или глобална димензија.

Намерата на уредниците е списанието да претставува форум за дискусии, дебати и преформулирање на клучните прашања од дадената област. Така, и во второто издание на „ГЛОБАЛ“ опфатени се теми од економската сфера, политичкиот развој и културата. Веруваме и се надеваме дека како и првото така и второто издание на „ГЛОБАЛ“ ќе ги исполни Вашите очекувања и ќе придонесе за иден академски и професионален развој. За таа цел Ви посакуваме пријатно читање.

Со почит,

Уредувачкиот одбор на „ГЛОБАЛ“

М-р Снежана Мојсоска
економски аналитичар

ИНВЕСТИЦИСКИ ФОНДОВИ

Abstract

This paper examines investment funds in the world, in transitional countries compare with developing investment funds in Macedonia. In the 90's investment funds marks rapid growth in many develop countries as players on financial markets. In countries in development and transitional countries there is still significant development of investment funds. In transitional economies development of investment funds are on the beginning, and their development is related with privatization process. Macedonia is starting to create investment funds, start to set up low regulation, supervision, developing financial market which is the basis of developing of investment funds. Reason for uncompleted develop for investment funds are very big census for foundation, unsatisfactory tax privilege, unsatisfactory supply of valuable papers on the markets and etc. Macedonian stock exchange was moved by foreign investment funds. They are still the main players on the markets with over 180 million euros.

Вовед

Глобализацијата на финансиските пазари е дел од еден широк феномен на глобализација на националните економии.

Со процесот на глобализација во светот посебно во развиените земји дојде ерата на т.н. фондоманија. Главниот “виновник” за фондоманијата е искуството и праксата на САД.

Проучувајќи ги финансиските институции на меѓународно ниво можат да се сретнат неколку термини кои се употребуваат во пракса, а имаат обележје на инвестициски фондови, што прави дополнително отежнување на глобалното истражување и споредба на тие институции. Но, најзначајни облици кои се среќаваат во повеќето земји во кои тие институции се појавиле на пазарите се затворени и отворени типови на инвестициски фондови. Инвестициските фондови се финансиски

институции кои имаат посебно важна улога на пазарите на капитал во многу земји, а во некои дури станаа главни актери кои влијаат на многу настани на финансиските пазари, но и надвор од нив.

Ваквиот тип на институции најмногу се развиле во развиените земји, најмногу во САД, не само во смисла на вкупниот капитал со кој управуваат, туку и во смисла на многу богата палета на различни фондови, големи и разгранети мрежи дистрибуциски канали по чиј пат се пласира уделот на законската регулатива, надзорни тела и организации кои ја следат нивната работа. И во Европа е развиен пазарот на капитал и пазарот на инвестициските фондови, најмногу во земјите членки на Европската Унија кои настојуваат изедначување во однос на законската регулатива на тоа подрачје. Затоа се развиени т.н. УЦТИС¹ фондови, односно отворени инвестициски фондови наменети за јавноста, а спрема дефиницијата која ЕУ ја прифатила како би дошло до ускладување на различните имиња и дефиниции во различни земји членки.

Во транзиционите економии, инвестициските фондови се на почетокот на развој, а нивниот развој е поврзан со процесот на приватизација. Македонија сеуште е во почетната фаза на основање и работење на инвестициски фонд.

Светот и инвестициските фондови

Во светски рамки, инвестициските фондови за приватните инвеститори постигаат вредност од 12 трилиони евра. На големите пазари, потенцијалните инвеститори можат да избираат помеѓу илјадниците различни видови на инвестициски фондови. Основниот водич низ таа т.н. “џунгла од фондови” категоризира различни типови на достапни фондови. Инвестиционите фондови се вид на институционален инвеститор кој овозможува вложување по пат на хартии од вредност. Тие се атрактивни поради зголемениот профит со што тие институции сериозно им конкурираат на банкарскиот сектор. Инвестицискиот фонд претставува една институција со најново достигнување на развој на финансиската технологија која е поткрепена со цврста законска рамка и одлични деловни обичаи.

Целта на постоењето на инвестициските фондови е повеќекратна и тоа:

- Поголема заработувачка со помал ризик

¹ UCITS – Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities

- Поради типот на вложувањето на приватните инвеститори, и тоа приватната заштеда, институционалните инвеститори заради управувањето со туѓите пари наоѓаат посебни техники на анализа

- Инвестициските можности се многубројни, посебно за хартиите од вредност

- Трошоците за управување се релативно мали
- И едноставност во вложувањето.

Инвестирањето во инвестициските фондови се темели на следниве принципи:

1. Диверзификација на влогот
2. Ликвидност
3. Професионално управување и,
4. Доверба.

Растот на инвестиционите фондови во светски рамки се должи на растот на големината на многу пазари на капитал. Постојат повеќе причини за тоа зошто постои растот на инвестиционите фондови. Како прво, пазарите на акции на многу развиени земји имаа придобивки во последниве неколку години од поволните економски услови. На пример, Канада и Западна Европа во последниве неколку години имале ниски камати и ниски стапки на инфлација, со што ја зголемиле атрактивноста на нивните пазари на капитал за инвеститорите од целиот свет². Пазарите на акции во некои пак растечки економии имале успех заради новите инвестициски можности кои следеа после економските реформи, приватизацијата, намалените трговски бариери и брз економски развој. На пример, земјите како Малезија, Мексико, Тајван и Кина и Кореа денес се помеѓу 15 најголеми пазари на капитал во светот. Во исто време, се случило и побарувачката на капитал да се зголеми, посебно во овие т.н. растечки економии. За инвестиционите фондови, растечките пазари значат можност за диверзификација на ризиците и корист од високите стапки на заработки. Домашните компании имаат корист од инвестиционите фондови бидејќи преку нив имаат влез на пазарите на капитал, а во случај на заеднички вложувања имаат корист од подобрување на менаџмент инпутот (стратегиско и финансиско планирање, маркетинг и сл.). Влевањето на странски капитал на локалните пазари на капитал ја подобрува ликвидноста и ја зголемува стапката на приход, а и преку тоа се намалуваат трошоците на компаниите издавај-

² As a source for this section, see: ICI, *Mutual Fund Fact Book 2001*.

ки нов капитал. Инвестиционите фондови меѓу инвеститорите се многу популарни бидејќи тие им нудат некои основни потреби и цели-комотно пензионирање, повисоко образование за нивните деца и подобри животни стандарди. Земајќи го во предвид стареењето на популацијата на светско ниво, инвестиционите фондови излегуваат во пресрет за пензиските потреби и го зголемуваат приватното штедење. Повеќе од 80 милиони луѓе инвестираат во инвестиционите фондови. Тоа значи дека само во САД се инвестираат трилиони долари. Бројот на инвестиционите фондови од 1990 па навака рапидно е зголемен. Најголемиот број на инвестиционите фондови се во САД, Јапонија и Франција.

Развојот на инвестициските фондови, по правило се врзува за пазарно развиените земји каде тие ја доживеаја својата експанзија. Фондови во транзиционите економии се во фаза на раст и развој. Иако многу од нив како Чешка, Словенија, Полска, Хрватска истите ги има веќе десеттина години, сепак нивниот равој е сеуште актуелен. Анализата на инвестиционите фондови во земјите во транзиција се темели на основните карактеристики кои ги поседуваат ваучерските фондови на овие земји. Имено, како резултат на изборот на моделот на масовната приватизација со издавање на ваучери на граѓаните се јави потребата од финансиски институции кои ќе посредуваат помеѓу сопствениците на ваучери и компаниите кои требаше да се приватизираат. Република Чешка беше лидер помеѓу земјите од поранешниот источен блок во процесот на трансформација во пазарна економија. Тоа беше постигнато со пионерската програма на масовна приватизација која започна во 1992 година и продолжи со новиот бран во 1994. До 1996 година беа приватизирани 96 % од државните претпријатија. Идниот развој на инвестициските фондови во транзиционите земји зависи од развојот на пазарот на капитал, во зависност од законската регулатива.

Македонија и Инвестициските фондови

Отворените економии со добра макроекономска политика, добар правен систем, и добра заштита на акционерите привлекуваат капитал, а со тоа имаат поголем финансиски пазар и нудат финансиска стабилност и конкурентност.

Во март 2007 година, беше донесен и Законот за изменување и дополнување на законот за инвестициони фондови. Со овие измени се изврши намалување на основната главнина потребна за основање на отворен и затворен инвестиционен фонд, од 2.000.000 ДЕМ на 500.000 евра. Исто така се изврши и намалување на основната главнина пот-

ребна за основање на друштво за управување со инвестиционен фонд која изнесува 100.000 евра, а за секој нов инвестиционен фонд основната главнина се зголемува за 50.000 евра. Друга битна промена која е направена со овој закон е и давањето на можност за основање на нов вид на инвестициони фондови, поточно приватни фондови (Привате Еџуитс Фундс). Прибирањето на парични средства во приватните фондови ќе се врши преку приватна понуда наменета на однапред таргетираните инвеститори. Во приватните фондови инвестираат добро информирани инвеститори како што се банки, пензиски фондови, осигурителни компании, државата директно или преку владини агенции, корпоративни инвеститори-фирми и сл. За основање на приватен фонд не е потребно добивање на одобрение од Комисијата за хартии од вредност, бидејќи ако некој инвеститор е добро информиран, ја познава индустријата значи свесно влегува во пресметан ризик и не е потребна заштита од државата. За разлика од другите друштва за управување со инвестициски фондови, друштвата кои раководат со приватните фондови треба да имаат основна главнина од 50.000 евра, а за секој нареден уште по 25.000 евра. Спроведувањето на овој закон е поддржано и од буџетот на Република Македонија за што се издвоени 1.500.000 евра.

Брокерска кука Иново Брокер заедно со бугарската Status Invest, формираа нов инвестициски фонд во Македонија. Ова ќе биде трет по ред отворен инвестициски фонд во земјава, покрај двата фонда на брокерската кука “Илирика,, која годинава основаше друштво за управување со фондови.

Новото друштво за управување со инвестициски фондови се вика “Иново Статус” и е основано со прилично мала основна главнина од 130 илјади евра. Издадени се 130.000 обични акции, каде што секоја акција е со номинална вредност од едно евро.

Се очекува формирањето на инвестициони фондови да овозможи заживување на стопанството во Република Македонија преку негово реструктурирање и влез на нови поголеми инвестиции, така што моделот на приватните инвестициски фондови може да стане движечка сила на стопанскиот развој.

И покрај реформите и донесувањето на нови закони и измени и дополнувања на законите сепак сеуште постои недоволна конкурентност во финансискиот сектор. Тоа произлегува од недостиг на финансиски инструменти. Со зголемувањето на финансиските инструменти на пазарот ќе се зголеми атрактивноста на самиот пазар. Пазарот на хартии од вредност како дел од финансискиот сектор и покрај зголемен интерес и обем на тргување сеуште е недоволно развиен и далеку од меѓународните пазари на капитал.

Заклучок

Со Законот за инвестициони фондови резултатот од имплементацијата веднаш се почувствува со доаѓањето на прв инвестициски фонд со кој ќе се овозможи намалување на ризикот со диверзификација на портфолиото, пониски трошоци на инвестирање и секако една од најважните работи при инвестирањето обезбедување на информации за пазарот.

Пошироката популација сеуште нема доволни познавања за работењето на инвестициските фондови, не се доволно информирани, така што сеуште постојат корпоративни вложувачи, додека поединци, голем дел од имотот сеуште го чуваат во банкарски депозити. За подобро функционирање на инвестициските фондови многу значи промената во даночната регулатива, супервизијата, заради заштита на инвеститорите.

Македонија заедно со Албанија беше меѓу последните земји во регионот кои немаа инвестициони фондови.

Неда Попова Камнар
економски аналитичар

ПРИЛАГОДУВАЊЕ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА КОН МАСТРИХСКИТЕ КРИТЕРИУМИ

ABSTRACT

The main goal of this paper is to present the degree of adjustment of the economy in Macedonia towards the Maastricht criteria. The analysis is focused on the main criteria from the Maastricht Agreement on the following: price stability, exchange rate, long term interest rates and fiscal criteria (budget deficit and public debt). We can conclude that in the last years there has been improvement in our economic indicators. The average inflation rate is following the examples of the European countries, the exchange rate is stable and the budget deficit and the public debt are below the referent values of the Maastricht criteria. But still there are things to be done. We still do not have a 10 year bill which is an instrument for determining the referent long term interest rate. Therefore we need to find an instrument which is with similar characteristics as the one chosen by the Maastricht criteria. Also, in the future, we need to try our best to maintain low inflation, stable exchange rate, and budget deficit below 3% of GDP and public debt below 60% of GDP. By adjusting our economy towards the European criteria, Macedonia is sending a signal to the European Union that it is determined to become a member of the European family.

Основањето на Европската Економска и Монетарна унија е базирана врз Мاستрихските критериуми, при што се овозможува земјите членки на Европската Унија да користат единствена валута-евро (euro) и воедно да функционираат во рамките на заеднички монетарен систем. ЕМУ помина низ три фази на имплементација: првата е усвојување на Мастрихскиот договор, втората-утврдување на правилата на монетарна, девизна и фискална политика и третата фаза е воведувањето на еврото.

Договорот од Мастрихт е потпишан во 1992 година, и со него се дефинираат главните критериуми (convergence criteria) кои што треба да ги исполни секоја земја-членка на Европската унија, како и земјите-

<i>Критериум</i>	<i>Индикатор</i>	<i>Референтна вредност</i>
<i>Ценовна стабилност</i>	Хармонизиран индекс на потрошувачки цени (стапка на инфлација)	на просечниот збир на најниските стапки на инфлација на трите европски земји се додава 1,5 процентни поени
<i>Стабилност на каматните стапки</i>	Десет годишна државна обврзница	на просечниот збир на најниските каматни стапки на трите европски земји со најниска инфлација, се додава 2 процентни поени
<i>Стабилност на девизниот курс</i>	Ценовно варирање (+/-15%)	две години пред влегување во ЕУ
<i>Стабилност на јавните финансии</i>	Годишен државен дефицит	< 3% од БДП
	Кумулативен јавен долг	<60%од БДП

кандидати. Воедно, со задоволување на референтните вредности задани со овие критериуми, на земјата и се овозможува користење на еврото како сопствена национална валута.

Мастрихтските критериуми се поделени на *номинални* (инфлација, каматни стапки и девизен курс) и *фискални* (буџетски дефицит и јавен долг). Во следнава табела се прикажани критериумите, нивните индикатори како и референтните вредности кои се определуваат врз основа на трите европски држави со најниска стапка на инфлација. Земјите кандидати, а воедно и европските земји, не треба да имаат податоци над референтните вредности.

Во 2006 година, Финска, Австрија и Холандија¹ се европските земји кои што имаат најниски стапки на инфлација, и чии што вредности се земени како референтни при определување на горе наведените критериуми. Доколку земјата членка на ЕУ ги надмине референтните вредности, потребно е да плати соодветни казни на европските надлежни институции. На пример, доколку земјата има поголем буџетски дефицит од 3% од БДП, треба да достави депозит кај надлежната комисија од 0.2% од својот БДП (фиксен дел) и 0.1% од БДП за секое надминување од 0.1% од референтната вредност (променлив дел). Доколку,

¹ Годишен економски извештај за 2006 година, Министерство за финансии, 2007

јавниот долг изнесува над 60% од БДП, тогаш паричната казна е 2% од БДП на земјата². Доколку надминувањата на референтните вредности се од привремен карактер или од оправдани причини, тогаш земјата не треба да плати никаква казна.

• Македонија и Мастрихските критериуми

Со исполнување на Мастрихските критериуми, Република Македонија испраќа сигнали до Европската унија за нејзината решителност и сигурност да стане нејзина членка. Доколку нашата земја стане членка на Европската унија, ќе и се отворат многу врати на економски и политички домен. Тоа го докажува и фактот што Евронзоната е една од најголемите економии во светот - европскиот БДП изнесува 15,3% од светскиот БДП. За споредба БДП на САД е 20.9%, а на Јапонија-6,9% од светскиот БДП. Од друга страна, со воведувањето на еврото како национална валута, Македонија може да ги очекува следниве позитивни промени:³:

➤ Би се намалила разликата помеѓу домашниот и странскиот долг. Државата би можела под еднакви услови да се задолжува каде што таа би се определила, со што би се намалил вкупниот трошок на државното финансирање.

➤ Цените би можело полесно да се споредуваат. Би се зголемила меѓународната трговија и би се создале услови за побрз развој на финансиските пазари. Трошокот за конверзија во еврото не би постоел.

➤ Би исчезнал валутниот ризик за кој што се одговорни сите банки.

Во последниве години, Република Македонија воглавном ги исполнува Мастрихските критериуми. За споредба, во следнава табела ги прикажуваме референтните вредности според Мастрихскиот договор и македонските показатели за 2006 година:

² www.eurotreaties.com-EMU Summary

³ Michael Faulend, Davor Loncarek, Ivana Curavic, Ana Sabic: *Kriteriumi na Evropskata unija so poseben naglasok na ekonomskite kriteriumi konvergencije-Kade e Hrvatska?*-Hrvatska Narodna banka, 2005

	инфлација	Буџетски дефицит во БДП (%)	Јавен долг во БДП (%)	Долгорочна каматна стапка
Референтна вредност	3,1%	до 3%	до 60%	5,9%
Македонија	3,2%	0,5%	36,8%	/

Извор: Министерство за финансии

Единствен поголем проблем со кој се соочува нашата земја е непостоењето на *долгорочна десетогодишна обврзница* која се користи како референтен инструмент при дефинирање на каматната стапка. Едно од решенијата што може да се најде (користено е и од други земји) е определување на инструмент кој што е со најдолг рок на доспевање и со слични карактеристики како долгорочната обврзница. Така во 2004 година, долгорочните каматни стапки на Естонија и Луксембург⁴, се мереа врз основа на приносите на компаративните финансиски инструменти. Во Естонија индикаторот се засноваше врз банкарските каматни стапки на долгорочните заеми во домашна валута, кои се даваат на претпријатијата и домаќинствата со рок на доспевање од 10 години. Во Луксембург се засноваше врз кошница од хартии од вредност, кои што имаат заеднички просек на доспевање од околу 10 години. Овие хартии од вредност се издаваат од приватна банка со солиден рејтинг. Исто така, Латвија користеше државни обврзници со рок на доспевање од 5 години, Литванија од 7 години додека Словенија од 3 години. Во Македонија, инструмент кој што е со слични карактеристики со референтната долгорочна обврзница е државната обврзница со рок на доспевање од 3 години, чија што годишна каматна стапка во 2006 година изнесуваше 9,6%⁵.

Стапката на *инфлација* во Македонија во 2006 година изнесува 3,2%, наспроти референтната вредност од 3,1%. Но, и покрај ова мало отстапување, треба да се има во предвид дека во периодот од 2002-2006 година просечната годишна инфлација во Македонија е под просекот на Евро зоната⁶. Во иднина не се очекуваат големи инфлациони

⁴ Критерији Еуропске Уније со посебним нагласком на економске критерије конвергенције-Где је Хрватска?-Мицхаел Фауленд, Давор Лонцарек, Хрватска Народна банка, 2005

⁵ Види фуснота 1

⁶ Извештај за финансиска стабилност во 2006 година, јули 2007, Народна банка на Р.Македонија

шокови, така што се предвидува инфлацијата да се задржи на истото ниво, или пак да има опаѓачки тренд. Тоа се докажува и од фактот што во првите девет месеци на 2007 година, инфлацијата изнесува 1,4%, што е за 1,1 проценти пониско од очекуваното⁷.

Доколку детално се анализира, може да се утврди дека критериумот за ценовната стабилност според Мастрихскиот договор е престрог. Беа дадени предлози дека тој треба да биде модифициран, со цел да се олесни неговата примена. Така на пример, споредбата на стапките на инфлација да се врши помеѓу земјите кандидати и најмалку развиените европски земји, или пак да се дозволи зголемување повеќе од 1.5 проценти. Воедно, дискутабилно е користењето како референтни стапки на најниските стапки на земјите во ЕУ, бидејќи е можно да имаме пониски стапки на инфлација помеѓу земјите-кандидати за ЕУ. Но, сепак предлозите за промена на начинот на пресметка на критериумот за ценовна стабилност, не беа прифатени. Исто така, се поставува и прашањето дали “многу” се бара од една земја-кандидат, во поглед на едновременно исполнување на трите клучни номинални критериуми (девизен курс, инфлација и каматна стапка). Односно, од една страна се настојува да се создаде пазарна и стабилна економија, но од друга страна пак, се зголемува и ризикот од можен неуспех доколку премногу работи се форсираат во еден ист период, посебно имајќи ја во предвид меѓусебната условеност на овие критериуми.

Според Мастрихскиот договор, земјата треба да членува 2 години во Механизмот за девизниот курс-ERM2 пред да стане дел од Европската и Монетарна унија. Во рамките на ERM2, земјата треба да има стабилен девизен курс, при што дозволени се промени само во претходно определените маргини (+/-15%). Сепак, се дава можност земјата да побара и пониска маргина како што беше случајот со Данска, со избор на +/-2,5 маргина. Исто така, имаме и ситуација кога земјата не сака да го прифати еврото како национална валута. Така, Шведска се очекува да членува во ERM2, со цел да ги исполни критериумите за конвергенција, но одбива да биде дел од механизмот, бидејќи одлучи да ја задржи својата национална валута. Според најавите на Европската централна банка, вакво однесување повеќе нема да се дозволува од останатите земји. За земјите кои се надвор од еврозоната учеството во овој механизам е на доброволна основа.

⁷ Предлог Буџет на Република Македонија за 2008 година, Влада на Р.М., ноември 2007

Р.Македонија има *де-факто* фиксен девизен курс во однос на еврото, при што денарот во однос на еврото изнесува 61,3. Македонија води стабилна макроекономска политика заснована на таргетирање на девизниот курс, со што се овозможува одржување на ниска и конзистентна инфлација. Но, сепак секогаш се поставува прашањето за опасноста од предолго користење на де-факто фиксниот девизен курс, и можноста за негова апресијација. Не постои детерминиран мерен инструмент за сигурно предвидување, односно за тоа кога е најдоброто време за преминување од фиксен на флукуирачки девизен курс, и дали тоа драстично ќе ја смени економската слика на земјата. Во последниве години, Народна банка на Р.Македонија, го одржува девизниот курс на денарот на стабилно ниво, без видливи елементи за јавување на некоја поголема опасност во иднина.

Честопати низ извештаите што се однесуваат за Договорот од Маастрихт, потенциран е фактот дека фискалниот критериум што се однесува на буџетскиот дефицит не е соодветен за земјите кандидати што сакаат да инвестираат во инфраструктурата. Односно вакви инвестициони потфати, најчесто се проследени со дефицит на буџетската сметка. Така земјите ќе мора да се откажат од поголеми инфраструктурни потфати или пак да најдат други решенија. За да се постигне помал дефицит, Владите⁸ најчесто го зголемуваат даночното оптоварување, а не ја намалуваат буџетската потрошувачка, како друга опција.

Фискалните критериуми се карактеристични по својата природа. Односно, исполнувањето на нивните референтни вредности, бара голема контрола од страна на земјата на своите трошоци и целокупната политика. Од една страна, Европската унија бара од земјите да бидат агресивни и да ги исполнат дадените реформи на што е можно поефикасен и побрз начин, додека од друга страна, ги ограничува нејзините трошоци. Исто така, треба да се има во предвид дека транзиционите земји не можат да се стават во иста кошница како и напредните земји, посебно поради нивните големи долгови од стариот систем како и честите политички и безбедносни кризи.

Референтните вредности на *фискалните критериуми* од страна на Македонија, се во целост исполнети, при што нашата земја спаѓа во ниско задолжена земја со надворешен долг од под 40% од БДП.

⁸ Institute of Economic Sciences EMU-fiscal challenges: Conclusions for accession countries-Slawomir Bukowski, 2003: Фискалните критериуми ги ограничуваат можностите за користење на фискалната политика за стабилизација на економијата после економските шокови

Извор: Извештај за финансиската стабилност во 2006 година, НБРМ

Македонија настојува да води правилна стратегија за редуцирање на *јавниот долг* и подобрување на неговата структура, што ќе овозможи негово континуирано намалување. Најголем дел од македонскиот долг е спрема странските кредитори, главно деноминиран во евро. Владиното користење на грантови и релативно успешната приватизација придонесе кон намалување на јавниот долг. Во 2005 година, Владата ја издаде првата меѓународна хартија од вредност од 150 милиони евра, со достасување до 2015 година. Еуробонд се користи за рефинансирање на постоечките финансиски обврски кон Лондонскиот клуб на кредитори. Владата издаде едногодишна државна хартија од вредност, деноминирано во денари, со цел да пренасочи дел од владиниот долг кон локалните должници, и промовирање на домашните капитални пазари.

Буџетскиот дефицит на Македонија е под референтната вредност од 3% од БДП, поставена со Мастрихскиот договор. Во 2006 година на приходната страна се забележа зголемување како резултат на порастот на даночните приходи. Флексибилноста на расходната страна е лимитирана, при што платите и социјалните трансфери опфаќаат најголем дел од целокупната владина потрошувачка.

- **Различни аспекти на Мастрихските критериуми**

Кога ги анализираме Мастрихските критериуми, главната концентрација е кон земјите-кандидати, и нивните predisпозиции за исполнување на овие критериуми. Но, што се случува откако земјата ќе

биде прифатена од Европската унија? Дали таа сеуште се придржува кон Мастрихските критериуми? Воглавно, повеќето европски земји ги почитуваат референтните вредности, без разлика дали се работи за инфлација, девизен курс или јавен долг. Сепак, постојат определени случаеви кога европската земја има полош економски показател од земјата-кандидат. Така на пример, Ирска во 2000 година имаше инфлација над 5%, при што доколку земја кандидат имаше ваква цифра, немаше да биде прифатена од европските институции. Друг екстреман случај имавме во 2003 година кога трите земји со најниска инфлација беа надвор од европската зона (нивниот просек изнесуваше 0.2%), при што, скоро сите европски земји ја надминаа референтната вредност.

Исто така, се поставува прашањето дали земјите што се приклучуваат кон Европската унија, и што имаат повисока инфлација, може да влијаат врз инфлационите стапки на европските земји. Утврдено е дека тоа влијание не е многу големо. Така на пример, доколку разликата помеѓу земјите кандидати и европските држави изнесува 3 процентни поени, тоа допринесува кон пораст на европската инфлација од 0,1 %. Помеѓу европските земји, најчесто новите членки на ЕУ, имаат најниска стапка на инфлација. Тоа се должи на фактот што овие земји ја проектираат својата монетарна политика кон оддржување на ценовна стабилност, со цел да влезат во Европската унија.

Со добивање на членство во Европската Монетарна унија, земјата ја губи својата самостојност. Меѓудругото, земјата-членка повеќе нема контрола на својата понуда на пари, туку тоа преминува во рацете на Европската централна банка, која е одговорна за спроведување на заедничка монетарна политика. Со откажувањето од сопствената контрола на понудата на пари, земјите членки го губат и профитот што го остваруваат од печатењето на парите⁹. Губењето на профитот од печатењето на парите воглавно влијае врз земјите со висока инфлација. Односно, овие земји профитот го користат за покривање на буџетскиот дефицит, што е подобро решение за нив отколку да се позајмуваат. И покрај тоа што определени земји може да имаат последици од губењето на овој профит, сепак поважно е тоа што тие успеале да ја намалат стапката на инфлација.

⁹ The Maastricht criteria and their benefits, Panos C. Aftentiu, The Brown journal of World and Economics, University of Calgary

• Заклучок

Република Македонија од неодамна има статус-кандидат за влез во Европската Унија, при што главните напори на нашата држава се насочени кон реализирање на оваа цел. Мастрихските критериуми не се со обврзувачки карактер за нашата земја, но сепак имаат големо значење во приближувањето на нашата економија кон европската. Во наредните години, треба да продолжиме со водење на стабилна макроекономска политика придружена со правилна фискална политика. Од исклучително значење е да се одржи ниското ниво на инфлација, сигурниот девизен курс, како и соодветното учество на буџетскиот дефицит и јавниот долг во БДП. Исто така, неопходно е да го определиме инструментот според кој ќе се утврдува референтната долгорочна каматна стапка. Со изнаоѓање на ова решение, ќе бидат исполнети главните Мастрихски критериуми од страна на Република Македонија. Позитивните движења во нашата економија сигурно ја приближуваат нашата земја кон портите на европските институции како што се ЕРМ2 и ЕМУ, со надеж дека наскоро нашите напори ќе бидат признаети со добивањето на членство во Европската Унија.

Д-р Апостолов Миќо
економски аналитичар

ОПТИМАЛНИ ВАЛУТНИ ОБЛАСТИ И АСИМЕТРИЧНИ ШОКОВИ

Abstract

This paper study is based on comparison of two studies Krugman's and, Jeffrey and Andrew's study. Both studies point out strong evidence. Krugman (1993) gives excellent conclusions about the possibility of large adverse shocks because of the high level of integration and common currency. Regional specialization creates concentration of industries which affects the factor mobility, creates asymmetric shocks and threats the long – run growth. The fiscal federalism as automatic stabilizer characteristic for US is lacking in Europe which will create troubles in future.

On the other hand, Frankel Jeffrey and Rose Andrew (1996), state that trade intensification causes correlated business cycles. Naive examination of historical data is misleading when judged the appropriateness for entry into a currency union given that the criteria are endogenous. The net effect depends on the relation between in inter-industry and intra-industry relations. They conclude that a country is more likely converge to the EMU standards after the entrance.

Споредба на две студии:

• Кругман Пол (1993) „Лекции од Месачутес за ЕМУ“ во Торес, Ф. и Цивази Ф. (едитори) Прилагодување и развој на Европската монетарна унија во Лондон: ЦЕПР и пресот на универзитетот Кембриџ

и

• Френкел Џефри и Роус Ендрју (1996) „Ендогенетика на оптималните валутни области“ ЦЕПР статија 1473, НБЕР работна статија 5700

Вовед

Оптималните валутни области се одлучувачкиот дел од книжевниот процес на интегрирање и дебатирање за тоа дали таква конструкција може да се постигне. Модерните теоретски анализи даваат шанса но истовремено и сомнеж за нивна реализација во праксата, поради контрадикторните влијанија на нивното постоење, претежно од асиметричките шокови.

Целта на ова елаборирање е да се даде заклучок врз основа на две доста важни студии. Од една страна, Кругмен донел многу важни заклучоци (1993) кои што ја засенуваат растопливоста на концептот на Европската монетарна унија, а од друга страна пак, во студијата на Френкел Џефри и Роуз Ендрју (1996) постои спротиставување на овие пронаоѓања.

1. Кругман Пол (1993) „Лекции од Месачутес за ЕМУ“

а) Ефекти

Доказот кој што Кругман го дава потврдува дека САД е ентитет кој има негативни шокови и сето тоа само поради високото ниво на интеграција и заеднички валути. Дадениот пример е базиран на анализираниот случај во Нова Англија, земена како високо специјализиран регион. Авторот хипотетички расправа дека регионот како суверена држава треба да постави валутна девалвација или монетарна политика. Меѓутоа, поради тоа што не е тоа случајот, заклучокот е дека излез не постои.

Како дополнение, кога ќе ги погледнеме фактите, Кругмен нуди четири услови кои причинуваат регионална криза. Првата е *регионална специјализација*, што значи дека поголема специјализација е создадена од интеграцијата која води до вториот услов а тоа е *нестабилноста на регионалните извози*, притоа создавање на промени во извозот во главно поради технолошките шокови. Како дополнение на овие два постои и трет услов кој треба да се земе во предвид а тоа е *про-циклично капитално движење*, капиталното движење рапидно се зголемува, а тоа се должи на економската и монетарната интеграција притоа создавајќи *дивергентен долготраен развој*, кој се смета за последен услов

скротен од висок фактор на мобилност кој и се заканува за зацврстување на Европа (по 1992 ЕМУ)

Главната точка во анализата на Кругман е дека 1992/ЕМУ ќе се развива доколку не исто „да го направи начинот на американската регионална криза поопшт и посериозен со европската заедница“. Во иднина, Европа ќе има сериозни проблеми со американскиот начин на ненадејно опаѓање на цените со недостиг на фискален федерализам. Оттука, авторот ги предвидува потребните реформи со цел да избегне такви компликации.

Суштинските одлики на студијата се интеграцијата, регионалната специјализација и регионалната стабилност. Регионалната специјализација се потпира на извозните кластери кои имаат можност да се формираат во поинтегрирана економија. Како дополние на ова, друга точка од анализите е засилувањето на врската помеѓу кластерите и намалувањето на трансакционите трошоци кои создаваат несогласување помеѓу регионите и меѓу индустриската структура. Исходот на севе ова е, дека, зголемената интеграција води до географска концентрација на индустриите. Сето ова влијае на мобилниот фактор и долготрајниот развој. Кругмен во својата студија формулира две точки во однос на влијанието на факторот на зголемена мобилност. Од една страна, факторот на зголемената мобилност цели да ги зголеми регионалните економски флукуации, а од друга страна пак, обете, врзаниот капитал и работната сила се стремат прекувремено да произведат дивергентен економски раст.

б) Процес на усогласување

При споредба на економијата на САД и на Европската заедница, мора да истакнеме три главни точки во однос на врската помеѓу интегрираните пазари и монетарните унии. Најпрво, големата специјализација се јавува поради зголемена интеграција која создава зголемена краткотрајна регионална нестабилност во втората фаза, и на крајот „долготрајниот раст се стреми да стане подивергентен во интегрираниот пазар со фисок фактор на мобилност“.

Според Бланкард и Катц (1992), САД се прилагодува на миграцијата, а не на промените во стапките на заработка, каде истовремено се погодени од огромни истрајни шокови. Од друга страна пак, Европската заедница има спротивен процес на прилагодување. Миграцијата има

скромнен придонес во наливите на прилагодување, и како алтернативните реални заработки да се усогласат со висината на невработеност, „Приближно, стапката на природен пораст на вработувачкото население“.

Оттука, следува дека, Европските пристапи на ниво на САД од регионална специјализација и факторот на мобилност, разликите на стапките на економскиот пораст јасно се зголемуваат.

в) Монетарната унија и стабилизаторната политика

Стабилизаторната политика во монетарната унија се јавува во форма на фискално посредување. Регионалните власти на високо интегрирана економија „нема да бидат во можност да ги следат контра-цикличните фискални политики, и ќе се стремат да дејствуваат проциклично. Оттука, акцентот ќе се задржи на повисоко ниво и фискалната федерализација ќе ја има улогата на стабилизација. Во спротивно од САД, малиот буџет на ЕУ едноставно не е доволен за да претставува стабилизатор во таква ситуација.

Приматот на фискалната политика всушност е создаден од имобилноста на локалната фискална политика. Во САД локалната фискална политика најчесто не ја извршува својата функција, поради тоа автоматската стабилизаторна функција на федералниот буџет од секогаш била доминантна. Оттука гледаме дека, *федерализмот има ефект на автоматски стабилизатор*: „Оној систем кој има слаба фискална федерализација ќе има поголеми потешкотии во совладувањето на нестабилноста на извозите од високо специјализираните региони, отколку системот како што е оној на САД“.

И за крај, Кругмен заклучува дека проблемите на дестабилизацијата ќе се стремат да го натежнат регионалното ниво на ЕМУ:

II. Франкел Џефри и Роуз Ендру (1996) „Ендогенетиката на оптималните валутни области“

а) Ендогенетика

Оваа студија расправа за тоа дека врз база на ендогенетиката „земјите со поблиски трговски врски се стремат кон поцврсти бизнис кругови“. Оттука, со претставувањето на општите валути постои јасна придобивка, водена и спроведувана од членови на оптималните валутни области (ОВО). Според тоа, значи дека оние земји со „симетрични“

кругови, со сигурност ќе бидат членки на ОВО. Во спротивно, интегрирањето во ЕМУ подразбира цена поради невозможност за искористување на монетарната политика како стабилизаторен инструмент, соочена со асиметричните бизнис кругови кои се наоѓаат во валутната унија. Главната точка кон која авторите се стремат е дека „наивното разгледување на историските податоци дава погрешна претстава за соодветноста на земјата за влез во валутната унија, поради ендегените критериуми“.

Според Кругмен (1993) засилувањето на трговијата помеѓу земјите, резултира со зголемена специјализација низ регионите, која притоа создава чувствителност за индустриско-специфичните шокови, проследени со асиметрија во бизнис круговите. Меѓутоа, студијата расправа за тоа дека, доколку преовладува трговијата во меѓуиндустријата, тогаш ќе има влијае на бизнис круговите кои може да станат по аналогни низ државите со интензивни трговски врски. Како појдовна точка при анализата на критериумите за влез во ОВО аналитичарите најчесто ги употребуваат Соединетите американски држави, каде неосновано им е наметнато дека ОВО критериумите се заеднички ендегени. Употребувајќи ја „Критиката на Лукас“ (наивните да пробаат да го предвидат ефектот на политичкиот експеримент базиран врз историските податоци), се истакнува дека европските земји кои се приклучуваат кон ЕМУ треба да го разгледуваат и еврото во вакво светло.

б) Парадигмата на ОВО – внатре индустрија vs. меѓу индустрија

Најважниот одлучувачки фактор на ОВО е отвореноста, која води до интензивирање на трговијата, и високиот маргинален афинитет за увоз кој ја намалува променливата вредност на извозот на производи, притоа елиминирајќи го неопходното од националната монетарна политика, каде отвореноста преставува автоматски стабилизатор. Како дополние, претпоставката дека монетарната политика не може трајно да влијае на реалното ниво на приход или стапката на пораст, како резултат „ЕМУ може да промовира меѓу европска трговија.“

Моделот кој што е земен содржи преглед на влијанието на трговските бариери и бизнис кругови, исто така моделот е „стохастичен во улогите на обете, специфичната индустрија и шоките во целина“ и тестирање на внатре секторната трговија (со што ќе биде во можност да ја адаптира специјализацијата) и меѓу индустриската трговија (пора-

ди тоа што ефектот на меѓу индустриската трговија се смета за поголем и поразличен од оној на отворената трговија)“. Откритијата на Кругмен за специјализацијата се побиени со уставот кој вели дека кога поголемиот дел од индустријата е *внатре* отколку помеѓу индустриите, специјализацијата ќе биде мала. Поголемиот дел од студијата се фокусира на внатре индустриската трговија, и е земена како основен сегмент на меѓународната трговија. Колку повеќе се разгледувани државно - специфичните агрегатни шокови, проценките се дека бараните шокови се склони кон пораст, но од друга страна пак, крајот може да биде изразен со низа продуктивни шокови, проширувајќи ја меѓународната постојаност на бизнис круговите. Во спротивно, интеграцијата ја зголемува индустриската специјализација и притоа асиметричните бизнис кругови исто така. Како и да е, ова се случува кога трговијата на големо преставува внатре –индустрија, а не меѓу – индустрија. *Нето ефектот* ја одредува врската на бизнис круговите. Според сето тоа доаѓа и проценката за тоа дека, доколку постои доминантност на второто (меѓу – трговија) исходот ќе е „поблиска трговска интеграција која ќе резултира со посинхронизирани бизнис циклуси.

в) Резултати

Емпирискиот доказ и студиите истакнуваат дека земјите за да бенефицираат од размената на стапката на стабилност, намерно ќе ги врзат своите валути со нивните трговски партнери. Поради тоа, монетарната политика ќе биде цврсто врзана и финалниот исход ќе ги исполни поставените услови од ОВО:

Една пресвртна точка која е истакната во студијата на Бајоми-Ејкенгрин тврди „силната корелација помеѓу Европските приходи не е резултат на трговските врски, туку на одлуките на европјаните за одрекување од монетарната независност наспрема нивните соседи.

Ендогенетиката на критериумите на ОВО во комбинација со критиката на Лукас, создава парадокс во однос на земјите кои се сметаат за „сиромашни кандидати“ за влез во ЕМУ: „влезот во ЕМУ пред се, без разлика на причината, тоа може да обезбеди значителен поттик за експанзија на трговијата; како резултат ова може да резултира со многу поцврсти врски во бизнис круговите. Тоа значи дека, една држава поверојатно е да го исполни критериумот за влез во валутната унија *ex post* отколку *ex ante*.“

Заклучок

Двете студии истакнуваат цврсти докази. Кругмен (1993) дава одлични заклучоци за можноста од огромните негативни шокови поради високото ниво на интерација и општа валута. Регионалната специјализација создава концентрација на индустрии кои влијаат на факторот мобилноста, создава асиметрични шокови и одржува долготраен пораст. Фискалниот федерализам како карактеристика на автоматски стабилизатор за САД, недостасува во Европа што во иднина може да предизвика одредени проблеми.

Од друга страна пак, Френкел Џефри и Роуз Ендру (1996), тврдат дека трговската интензификација создава врзани бизнис кругови. Наивното разгледување на историските податоци е погрешно, кога станува збор за влез во валутната унија, притоа назначено дека критериумите се ендеогени. Нето ефектот зависи од врската помеѓу внатре – индустријата и меѓу – индустријата. Тие велат дека една земја има поголеми изгледи за конверзија кон ЕМУ стандардите откако истата ќе влезе.

Како заклучок, може да се каже дека врската на бизнис круговите со меѓу-индустријата, назадена од предвремен влез може да преставува токму она по кои сите се стремат.

М-р Марјан Николов
економски аналитичар

МЕЃУВЛАДИНИ ФИСКАЛНИ ОДНОСИ ВО КОСОВО¹

Abstract

From the fiscal perspective, this report calls for a local finance reform that is based on efficiency as well as political stability. There needs to be greater clarity in the allocation of power between the central level and the municipalities in Kosovo. Furthermore, a grants system should be better developed: which defines a new role for the Grants Commission; which ensures quality statistics; and which encourages greater analytical capabilities. Local fiscal reform projects are unlikely to achieve their goals if the basic data for the calculation of the grants do not properly reflect the reality in Kosovo.

1. Вовед

Според резолуцијата 1244 на Советот за безбедност на ОН, Мисијата на ОБСЕ на Косово (УНМИК) е во целост одговорна за мониторирање и институционално градење на човековите права. Од страна на постојаната одлука на советот 305 на ОБСЕ, понатаму е овластено да служи како водечка агенција „во врска со институционалното и демократското градење на човековите права“. Во овој контекст, оделот за човекови права, децентрализација и заедници во УНМИК во моментот е ангажиран во најразлични форми на децентрализацијата и реформите на локалните институции во Косово.

Во полето на реформите на локалната власт, двете доста важни области кои во 2007 година беа фокус на разгледување, вклучуваат односи помеѓу централните и локалните нивоа и локалните финансиски реформи. Според Планот за имплементација на мисијата, УНМИК е одговорен за изготвување на извештаи и препораки базирани на најдо-

¹ Оригиналната верзија на текстот е на англиски јазик

брата идентификувана пракса и надгледувани неуспеси на Институтите за обезбедување на локалните самоуправи и на општините во Косово. Како надоврзување, УНМИК во моментот ја анализира правната рамка за регулирање на врската помеѓу централните и локалните нивоа. Притоа, се стреми да го прошири полето на дејствување и да воведо врски во финансискиот сектор.

УНМИК е исто така одговорен за придонесувањето во изработката на правната рамка за поддршка на добро локално владеење и децентрализација. Во однос на ова, еден од неопходните закони кој треба да се донесе е нацрт законот за локални финансии. Конечно, во оваа улога на градење на капацитетот, УНМИК е ангажиран во форуми со општински службеници, дискутирајќи на различни прашања, вклучувајќи ги и локалните финансии.

Во однос на ова, овој извештај ја анализира врската помеѓу централните и локалните власти.

Методологијата за оваа анализа е следната:

- Проценка на правната рамка, регулирање на финансиската врска помеѓу централното и локалното ниво, во поглед на нерегуларностите и недостатоците (дополнувањата)
- Проценка на капацитетот на централното и локалното ниво во врска со имплементацијата на правната рамка, истовремено и на финансиската врска

Методологијата на изработка на овој извештај е составена од три чекори. Прво, регулативите и документите се разгледани и проучени; второ, извршени се интервјуа со стејкхолдери; трето, подготвена е и работната верзија од овој извештај и дискутирана заедно со преставници на ОБСЕ, и притоа рецензирана во однос на нивните забелешки и предлози.

Овој извештај се стреми да даде краток преглед за тоа, каде во моментот Косово се наоѓа во однос на процесот на фискалната децентрализација, и да понуди подобрување кое што може да се земе во предвид при продолжувањето на процесот на децентрализацијата. Целта на овој извештај не е да даде одговор на сите прашања и пробле-

ми поврзани со процесот на фискалната децентрализација, туку да даде една критичка евалуација и идентификација на вистинските услови кои што може долготрајно или краткотрајно да го усложнат процесот.

Извештајот е структуриран според вообичаените категории на основните столбови на процесот на фискалната децентрализација: владиниот делокруг, трансферираните надлежности, сопствените приходи, меѓувладините трансфери, нивото, финансиските прашања и задолжувањето на локалната самоуправа.

Секој столб ги разгледува принципите кои што треба да се земат во предвид при употреба на прашањето, заедно со оценката на актуелната состојба.

Подоцна следуваат одделни препораки за секој сектор.

1. Делокругот на Власта

Институциите во Косово работат според регулативата 2001/9 на УНМИК: „конституционална рамка за привремена самоуправа“. Привремените институции на самоуправата се Собранието, Претседателот, Владата и Судовите. Одговорностите на институциите се дефинирани во правилникот.

Во Косово постојат низа единици на локална самоуправа во која се вклучени 30 општини плус таканаречената Пилот единица општини – ПОЕ (5 ПОЕ но само 3 од нив функционираат). Некои централни владини министерства користат деконцентрирани единици во 5 региони.

Делокругот на делување, одговорностите и правата на единиците на локалните самоуправи во Косово беше регулирана во регулативата 2000/45 на УНМИК, додека пак сега со регулативата 2007/30 на УНМИК. Со регулативата 2000/45, општините во Косово одлучија Собранието да преставува највисок орган кој што го усвојува статутот и правилата на процедурата за ефективно менаџирање. Комисиите, претседателот, заменикот претседател, одговорниот ивршен директор и одборот на директори преставуваат извршни органи на општините. Претседателот на општината бил избиран од страна на Собранието. Претседателот на општината исто така ја одредува политиката и финансиската комисија, која е назначена да го состави буџетот и притоа истиот да го искористи за формулирање на стратегиските правци на општината.

Претседателот ја поседувал моќта за донесување одлуки во општината и исто така бил одговорен за администрацијата. Меѓудругото, назначен и за предложување на главниот извршен директор – (ЦЕО), т.е. оној кој претседава со Одборот на директори. Тој е одговорен за ефикасно менаџирање со финансите во општината. Одборот на директори се состои од одговорните во административните единици и притоа го помага Собранието, обезбедувајќи го со дополнителни информации. Извршниот директор, одборот и останатите вработени го сочинуваат граѓанскиот сектор во општината.

Регулативата 2007/30 на УНМИК регулаторно влијае во изборот на градоначалникот во спротивност со регулативата назначена од Собранието. Оваа нова предложена структура на локалните самоуправи во Косово овозможува одредена паралелна структура на моќта поделена помеѓу советот и градоначалникот (запишано е во 10 тиот параграф од регулативата на Собранието дека истиот го претставува највисокиот орган).

Добивката од постоењето на јасна дистинкција на правото од извршната моќ е највисоко ниво на одговорност. Од друга страна пак, носи опасност од конфликт помеѓу двете страни² и блокирање на нивната работа. Основниот проблем со локалната организациона структура е по природа политичка, и вообичаено се јавува кога градоначалникот и мнозинството во советот не се од истата политичка партија. На пример, во таков случај собранието е во можност да ја одолговлечи работата на советот и да ги блокира извршните одговорности на градоначалникот, вклучувајќи ги на пример и областите на финансиско урбано планирање.

Општата рамка- повелбата на ЕУ и деталниот план

Деталниот предлог на преставникот на генералниот секретар за статусот на Косово – Предлогот – во дополнителниот дел 3 говори дека, локалната самоуправа во Косово ќе биде базирана на принципите на европската повелба на локалната самоуправа.

²Делот може да биде поголем, земјаќи го во предвид новиот Закон за локалните самоуправи, општините ќе имаат повеќе надлежности и притоа поголема можност за конфликт

Концептот на локалната самоуправа, според европската повелба на локалната самоуправа го одредува правото на локалните власти за регулирање и менаџирање солиден дел од јавните односи под нивна одговорност во интерес на локалната популација. Локалните власти треба да ги применуваат своите иницијативи до оној степен на задачата и потребите од ефикасност и економија т.е. во согласност со принципот на изборност каде нивните моќи нема да бидат потценети од друга регионална или централна власт. Локалните власти ќе бидат овластени со соодветни финансиски средства, со кои ќе може слободно да располагаат во рамките на нивната моќ. Заштитата на финансиско послаби институции се повикува на финансиско изедначување, кое ќе биде конструирано да ги ублажи и поправи ефектите од нееднаквата дистрибуција на потенцијалните извори на финансии и од финансискиот товар кои мора да го поддржат.

Предлогот исто така вели дека, локалните финансии ќе овозможат рамка за определување на структурата и големината на нивните буџети од страна на локалните самоуправи. Се предвидува ревидирање на наменетите грантови и преглед дали тие вклучуваат систем блок дотации (во однос на дефинирањето на тоа како точно треба да изгледа блок грант системот, предлогот не е целосно јасен). Системот блок дотации поради одреден степен на стабилност во општинскиот приход, треба да овозможи одредена доза на еднаквост помеѓу локалните самоуправи со различни даночни основи и адекватни распределувања на средства за не-мнозинските заедници во соодветните локални самоуправи. Формулата за дистрибуција на блок дотациите ќе се земе во предвид во зависност од предлогот, физичката големина на општините, бројот на населението вклучувајќи го и бројот на членовите во заедницата кои не припаѓаат на мнозинството во општината и заемниот пристап на населението во општините во јавната служба.

Децентрализацијата како процес

Децентрализацијата е комплексен процес. Како таква е препознатлива од страна на Владата во Косово и како резултат на тоа во август 2007 година беше изработена „Патна мапа за децентрализација во Косово“ која преставува платформа за се што вклучува програмата за децентрализација и локално владеење во Косово за 2008-2012 година. Една од главните компоненти кои се препознаваат е засилувањето на општинскиот финансиски капацитет со посебни области на приход

и трошоци, регистрација на земја и катастарски систем и општински финансиски систем. Документот „Патна мапа за децентрализација во Косово“ го подобрува „Акциониот план за имплементација на децентрализацијата“ од мај 2007 година, на некој начин ја препознава потребата за зајакнување на општинскиот финансиски систем. Како пример во Акциониот план поточно во правните реформи како основни нови закони споменати се само законите за локалните самоуправи, општинските граници и изборите, притоа без да се спомене Законот за општински финансии (беше истакнато дека ова ќе биде покриено по ревизијата на регулативата 2003/17 на УНМИК). Од големо значење е да се напомене дека важноста за посебен Закон за општински финансии, и сето тоа поради комплексноста на областа, притоа регулиран со закон се со цел за поистовестување со нивото на партнерот во централната Влада. Исто така, треба да бидат поставени и регулирани јасни цели, како што е таа, дали децентрализацијата ќе ги задоволи политичките или/и економските критериуми. Доколку станува збор и за двете, треба јасно да се истакне за тоа дали се еаботи за подобри служби (образование, чиста вода, комунална хигиена итн.), за национална кохезија или пак за зголемена партиципација на жените, олеснување на сиромаштијата итн.

Според сето ова, препорака е да се донесат пакет нови закони:

1. Законот за територијална поделба треба колку што е можно повеќе да се базира на економија на обем, како и за одржливоста на идните општини. За да се обезбедат економиите од обем и ефикасното извршување на службите, исто така треба да се земе во предвид Законот за меѓуопштинска соработка. Земајќи во предвид само една клаузула од законот за локалните самоуправи која истакнува дека на општините ќе им биде овозможено да соработуваат притоа без да се објасни да ја регулираат регистрацијата, одговорностите на страните и други останати прашања, ќе резултира со забавена акција и недостиг на иницијативи од страна на локалните самоуправи. Како на пример, сите општини нема да отворат канцеларија за даночна администрација.

2. За посебен закон за статусот на Приштина може да се размисли но сепак најпрво треба да се земе предвид урбанистичкиот статус на градот. Многу е подобро една општина да се организира како таква самостална, отколку во група општини. Она што е негативно во група општини, е токму потешкотијата за креирање систем којшто јасно ќе ги дистанцира одговорностите на градот од оние на општините во са-

миот град. Исто така, може да се најде во ситуација општините во Приштина да имаат „помалку моќ“, од другите општини во Косово.

3. Законот за општински финансии треба да биде јасно дефиниран:

- Сопствени извори на приход од извршени трансфери
- Трансферите треба да бидат јасно дефинирани во зависност од тоа како да се трошат истите (определено, општо итн.) и во зависност од самиот извор. Моментот на изедначување треба да биде јасно дефиниран во однос на: фискалниот капацитет на локалните самоуправи, не-мнозинството, соодветните пристапи кон јавните служби (како што е истакнато во предлогот).
- Треба да се преиспита можниот трансфер систем (од ДДВ, и/или корпоративниот данок) и исто така како безусловен грант.
- Задолжувањата на локалните самоуправи треба да вклучуваат лимит, рок, надворешни/внатрешни задолжувања, гаранции, камати, годишен приход итн. Следна работа што треба да се регулира е и процесите на одобрување, мониторинг, достапност, несолвентност (услови, отпочнување, план итн.)
- Класификацијата на буџетот и буџетскиот календар веќе се опфатени во регулативата УНМИК 2003/17.
- Одговорностите за финансиска опасност треба да бидат дефинирани исто онака како и несолвентноста.
- Во предвид треба да се земе и постепено, наспроти брзо менување на одговорностите.
- Претставување на одредени задолжителни одговорности на вработените во администрацијата на локалната самоуправа: финансиските службеници се одговорни за финансиско менаџирање, подготовка на буџетот, извршување и сметководство, процедури и систем за внатрешна ревизија, даночна проценка, а и се препорачува спроведба на законите и наплатување.

Процесот нема да биде комплетен доколку не се изврши соодветен мониторинг и систем на проценување на нивото на Владата. Еден таков систем може да ги има следниве елементи (со цел да се измери квалитетот и чекорот на имплементација, административното спроведување и да биде информатор кој ќе служи како помош при процесот на донесувањето на одлуки):

1. Работна група за мониторирање на процесот (на пример водена од страна на Министерството за локална администрација)

2. Подгрупи кои функционираат (по задача во општините) за да ја извршат проценката и утврдувањето.

а) Прогресот на донесување на легислативата, посебно на второ-степената легислатива и прописите.

б) Имплементација на нови надлежности од страна на општините

в) Можен трансфер на опрема, човечки ресурси, имот од централно до локално ниво

г) Потребна за усовршување и градење на менаџерската способност

д) Идентификација и справување со можните ризици на процесот

Основни инструменти за овој процес може да бидат Акционите планови од секоја функционална подгрупа, регистерот на ризици поврзан со трансферот на надлежности, и воедно капацитетот на општините за усовршување на способностите. Работните групи треба да го имаат авторитетот за донесување одлуки, во спротивно ќе заврши како шалтер за поплаки без никаква ефикасност. На пример, доколку подгрупата за комунални активности има податок за ниската стапка на наплата и штетата од пресметката на фактурираниот данок, работната група треба да најде решение и да донесе соодветна одлука.

3. Трансфер на надлежности

Во регулативата 2007/30 на УНМИК е истакнато дека општинското собрание се придржува до свечената заклетва на декларацијата дека ќе „... обезбеди услови за мирен живот за сите“. Според тоа, од круцијално значење за системот на децентрализација во Косово е, да биде на чисто во иднина за тоа дали ќе биде инструмент за политичка и етничка консолидација или ќе ги зголеми фискалните и економските критериуми. Ова е сериозно прашање кое мора да биде решено пред донесувањето на новиот пакет закони, бидејќи статусот Косово самиот по себе нема да ги реши локалните проблеми и нема автоматски да ги подобри службите.

Она што правната рамка во Косово треба да го дефинира како децентрализација е всушност пренесување моќ и средства, за создава-

ње провизија од одлуките на јавните служби, и сето тоа од страна на избраните локални службеници.

Функционална децентрализација, т.е. пренесување на надлежностите во моментот ја регулираат законите кои ги регулираат сите активности во Косово, додека пак рамката на фискалната децентрализација вклучувајќи ги и меѓувладините трансфери е дефинирана во регулативата 2003/17 на УНМИК „Јавен финансиски менаџмент и одговорност“; Регулативата на УНМИК 2003/29 „Данок на имот“.

Регулативата на УНМИК 2007/30 содржи само листа на надлежности без јасно да биде наведена одговорноста на општините. Доколку ова се остави да биде регулирано од истите закони кои ги регулираат сите активности ќе резултира со нетранспарентност, онака како што е во моментот. Поради тоа, се препорачува да се објаснат и конкретизираат надлежностите на локалните самоуправи или пак да се пронајде решение на прашањата во однос на финансиите во новиот Закон за финансии и да се постават локалните самоуправи во надлежност на одржување на плати итн. Без разлика каква е одлуката, од големо значење е таа да биде донесена во еден закон, отколку да биде оставена на различни закони т.е. на крајот на денот на министерствата да бидат тие што ќе одлучуваат..

Табела 1. Надлежности на локално ниво во Косово

Во сооднос со законите кои ги регулираат активностите, општините во Косово се одговорни за:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Овозможување локални услови за одржлив економски развој 2. Урбанистичко и рурално планирање и управување на земјиштето 3. Овластување за изградба и други проширувања 4. Локална заштита на животната средина 5. Имплементација на регулативите за градење и стандардите за контрола во однос на градењето 6. Обезбедување и контрола на јавните служби и услужувања 7. Служби за пожар и итни случаи 8. Управување со општинскиот имот 9. Обезбедување основно и средно образование 10. Обезбедување примарна здравствена заштита 11. Социјални служби и живеалишта 12. Заштита на потрошувачот и јавното здравство 13. Овластување на локалните служби 14. Саеми и пазари 15. Именување на патишта, улици и други јавни локации 16. Снабдување и одржување на јавните паркови, гробишта и други отворени локации

Општините може да дејствуваат во однос на:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Туризмот 2. Културните активности 3. Спортот и рекреацијата 4. Младинските активности 5. Економската промоција 6. Граѓанската промоција
Општините исто така ја носат одговорноста за имплементацијата на применливото право во:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Катастарските извештаи 2. Граѓанските регистри 3. Регистрација на гласачот 4. Регистрација на бизнисот
Зголемени должности (според Предлогот на Ахтисари, а не се наоѓа во Регулативата на УНМИК 2007/30)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Здравство (Секундарна здравствена заштита) 2. Образование (Високо образование) 3. Културни односи 4. Партиципативност во областа на полицијата

Интересно е да се напомене дека во Косово, водовод, канализација собирање на смет се водени од страна на јавни претпријатија, раководени од КТА – Агенција на Косово и финансирани од граѓаните. Четиринаесетте претпријатија за водовод и канализација се организираат на регионална основа, и би било тешко да се префрлат во сопственост и управување на општините. Истово, важи и за тринаесетте комунални претпријатија. Општините ја имаат обезбедено локалната инфраструктура со служби за водовод и одвод.

Фер поделба на финансиите

Во административните одредби 2004/1 на фер поделба на финансиите од страна на општините, се вели дека во 4-тото поглавје од регулативата на УНМИК 2003/41 општините се задолжени на не - мнозинските заедници да им овозможат пропорционален влог од вкупниот буџет на Косово финансиран од свои приходи, општи, образовни и здравствени грантови. Фер поделбата на финансиите треба да ги задоволи потребите и законските интереси на граѓаните, населбите и урбаните квартави населени со не - мнозински заедници. Од Регулативата 2003/

41 на УНМИК поглавјето 4 го регулира општинското присвојување на буџетот. Приходот од образовните такси или наплаќања, и од испалќањата на примарната здравствена заштита се веќе определени и може да се користат само за образовни цели. Регулативата на УНМИК 2003/41 во својата 4-та програма ги навестува и регулира деловите кои треба посебно да ги користат општините за распределување на фондовите под принципот на фер финаниска поделба. Овие делови може да ги употребат како свои приходни средства, и воопшто образовни и здравствени грантови добиени од буџетот на Косово. Во координација со министерството за здравство, министерството за образование, министерството за финансии и економија и општинското собрание може да се изврши периодично ревидирање на деловите.

1. Како праведната поделба на финансии функционира во праксата. Анализа на случај во општините Призрен и Штрпце.

Фер поделбата на финансии претставува проблем во Призрен, поради тоа што албанските ученици имаат потреба од повеќе наставници во согласност со стандардите, а онаму каде што малцинството е во помал број од стандардите наставниците се платени исто како за доволен број ученици.

Друг факт кој би можел да се истакне во врска со фер поделбата на финансии е дека малцинствата опфаќаат помалку од 10% во Призрен иако буџетските трошоци се 22,8% од тоталниот буџет. Оттука, имаме неоснована непропорционалност во поделбата на малцинството и буџетските трошоци доделени за нив.

Она што е карактеристично за општината Штрпце е дека по војната во нивната општина се населија многу србски бегалци од други места во Косово (доктори и наставници) кои што беа вработени од страна на општината. Приговараат на тоа дека Косовските власти во тоа време го прифатија фактот за вработувањето на тоа ниво, но по 2005 сето тоа се промени кога Премиерот потпиша Меморандумот за економска и фискална политика, кој истиот го нарекуваат и „Писмо на намери“ (Меморандумот кој е веќе потпишан ја обврзува Владата кон ригорозна програма на буџетски ограничувања од 2006 година). Во главно, изгледа дека сите овие промени се прерани за Косово, а посебно за србските локални самоуправи со своите посебни проблеми.

До 15 дена од завршувањето на секој квартал, секоја општина треба да изготви финансиски извештај за фер поделбата на финансии-те, и на другите релевантни стандарди и критериуми и истиот да го достави до Министерството за финансии и економија и до канцеларијата за односи со заедницата.

Фер поделбата на финансии се смета за одржлив инструмент кој може да ги задоволи политичките цели и сето тоа е во согласност со законот. Но токму ваков сензитивен инструмент, бара солидна ста-

тистика и редовни консултации со општините. Сепак се истакнува дека деловите по општините наменети за распределба на немнозинските заедници од општините, исто така може периодично да се ревидираат во координација со министерството за здравство, министерството за образование, министерството за финансии и економија, министерството за локална самоуправа и општинските собранија, но колку што сме ние запознаени ваква ревизија до сега не била иницирана, или пак општинските собранија не биле соодветно вклучени³. Фер поделбата на финансии треба да постави баланс помеѓу распределбата на фондовите за имплементација на донесените политички одлуки и кохерентниот буџетски концепт меродавен за сите жители на Косово.

Сопствени приходи

Во регулативата на УНМИК 2003/17 „Јавниот финансиски менаџмент и одговорноста“, го регулира начинот на кој собраниот приход од таксите на имот ќе бидат распределени и употребени од страна на општините. Во регулативата на УНМИК 2003/29 „Даноците на недвижен имот во Косово“ постои одреден пренос на моќта каде што собранието може да ги постави даночните стапки на имотот помеѓу 0.05% и 1% од пазарната вредност на имотот. Општините во согласност со регулативите, се одговорни за даночната вредност на имотот, подготовка и издавање на сметки, управување со информативниот систем на данокот на имот, спроведување и собирање на данок на имот и за административни жалби. Исто така, постои и размена на информации помеѓу Катастарската агенција во Косово и општините на недвижен имот. Општините го вреднуваат имотот во согласност со административните инструкции подготвени од страна на министерството за финансии и економија – МФЕ притоа земајќи ги во предвид трошоците за изградба, локација, големина и состојба на имотот.

Сопствените приходни средства изнесуваат околу 20% од вкупниот општински буџет во Косово за 2006 година. Додека пак, грантовите околу 80%. Сопствените приходни средства доаѓаат од:

- Данок на имот

³ Заедничка препорака за било кое прилагодување или распределување на процентот, директорот на оделот за Јавна администрација на УНМИК и Министерот за финансии и економија, ќе ја препратат за одобрение до специјалниот претставник на Генералниот секретар.

- Јавното комунално претпријатие и наплатите
- Локалните административни такси
- Такси
- Наемнина од општински имоти
- Донации
- Такси за употреба на земјиште

Сопствените приходни средства и грантови ја покриваат секоја област во општинскиот буџет (дневници и плати, добра и услуги, капитални трошоци)⁴.

Меѓувладини трансфери

Потенцијалните добивки од деволуцијата од децентрализацијата може да бидат употребени како оптимална комбинација на функционална и фискална децентрализација. Ова всушност подразбира дека, рамката на децентрализација треба да ги појасни потрошувачките одговорности на локалните власти како и на нивните приходни моќи на зголемување. Но бидејќи капацитетот на локалните приходи често е помал од способноста на локалните власти да мобилизираат доволно средства од своите извори, друга пак доста важна одлука на рамката на децентрализацијата е конструирањето на меѓувладината фискална трансфер програма.

Локалните власти трансферите ги гледаат како замена за нивните средства и намалување на нивните напори за зголемување на локалниот приход. Исто така, бидејќи постоечката инфраструктура е дел од средствата кои се менаџирани од страна на локалните власти, грант системите може да имаат спротивен ефект на спермноста на истите за одржување на инфраструктурата.

Во Косово, општините поседуваат мала количина на финансиски средства, за истите дискретно да се менаџираат. Како дополнително на ова, трансферите од низата министерства не беа транспарентни и одлуките донесени од Грант комисијата се повеќе резултат на политички преговори отколку технички, транспарентно дистрибуирани. Ова претставува доста комплексна и проблематична ситуација каде што новиот систем треба да работи за нејзино подобрување и развој.

Прилив на грантови има од:

⁴ Познати како категории на потрошувачка – плати, други добра и услуги, субвенции и трансфери, инвестициски трошоци и резерва

- Општ грант (2008 предлог буџет, 20% од вкупните трошоци на буџетот- ислучувајќи ги средствата наменети за посебни цели како што се цената за статусот, социјални програми) Овој грант се состои од два дела. Првиот е всушност фиксен износ доделен на секоја општина, а другиот пак е распределен во зависност на популацијата.

- Посебен грант (образовни и здравствени). Образовните грантови се состојат од четири дела. Во првиот дел спаѓаат трошоците на наставникот, кој исто така зависи од малцинството студенти и од односот ученик – наставник. Вториот дел се однесува на не-наставниот кадар, третиот за производите и службата, и четвртиот за капиталните трошоци. Здравствениот грант е распределен во зависност од популацијата.

- Грантот на поттикнувачки данок на имот е распределен во согласност со резултатот на секоја општина во однос на наплаќање данок на имот. Секоја општина си поставува цел за нивното остварување на приход, и доколку целта се исполни општината добива целосен грант. Доколку целта не е исполнета, меѓутоа сепак постои одреден развој и подобрување на оставрување приход, добива онолку проценти колку што успеала да оствари (основа е 2004). Оние општини кои ќе остварат помалку од основата нема да добијат ништо.

Како прво, новиот Закон за финансирање на локалните самоуправи во принцип треба да ја реши дефиницијата за системските категории (блок дотации, безусловни грантови, формули итн.) Веднаш потоа, композицијата и улогата на грант комисијата треба да биде променета. Грант комисијата може да биде составена од власти кои ќе донесуваат одлуки, притоа вклучувајќи преставници од општините, но исто така треба и да го мониторираат и оценуваат системот. Распределбата на средствата не треба да биде преговарана, за што истите ќе бидат регулирани со новиот Закон за општинските финансии. Доколку Грант комисијата смета дека треба да се извршат одредени измени во системот, тоа треба да се направи најкомпетентно и соодветно со препознавање и дискутирање со акционерите за проблемот и менување на варијаблите на формулата, или пак промена на законите или законските регулативи на законското друштво, ад хок донесување одлуки за буџетските ставки.

Кога станува збор за грантовите, и доколку истите се систематски дистрибуирани до локалните власти, одредени политички одлуки треба да бидат донесени во новиот пакет закони. Сето ова вклучува: утврдување на заедничкиот фонд на грантот т.е. колку средства се располо-

живи за дистрибуција до локалните самоуправи, метод кој се употребува за распределување на заедничкиот фонд на соодветните локални самоуправи и степенот на рестрикции за тоа како грантот ќе биде потрошен. Во тој поглед, финансиската поделба во Косово може да преставува бенефиција на сегашното ниво на даночниот административен капацитет на локално ниво. Процентот може и треба внимателно да биде поставен, откако ќе бидат завршени деталните фискални анализи на недостатоци и дебаланс. Поголем процент може да овозможи поголем стимул за потчинување на даночните обврзници и опаѓање на даночните затајувања, воопшто за овој данок доколку даночните обврзвачи истиот го сметаат за „свој“.

Меѓутоа, со висок процент на регистрирани невработени, младата популација преферира ДДВ поделба, поради тоа што преставува полесен начин за даночење на потрошувачката отколку приходот во економската поставеност на Косово. Оттука, за ДДВ грантовите, вкупниот заеднички фонд на поделба може да биде распределен и истата да се врши по одредена формула. ДДВ грантот базиран на формула е транспарентен но сепак недостатокот од временски и адекватни податоци во формулата за распределување може да преставува сериозен недостиг создаден од слабата статистика во Косово.

Исто така, постои и проблем на адекватни податоци кои треба да преставуваат потпора на грант системот. Податоците за населението во 2001 кои се земени како официјални се оспорени од примери од општините и резултатите од прашалникот спроведен од Министерството за локална самоуправа⁵. Ваквите разлики може да доведат до разидување помеѓу општините и како резултат да ја попречи потребната стабилност на трансферите. Истовремено, се создава непријатна ситуација каде што од една страна Владата инсистира на процедури, точност и дисциплина во пресметувањето и дистрибуцијата на грантовите како и известување од страна на општините, додека од друга страна пак не може

⁵ Годишен статистички извештај на Министерството за локална самоуправа од 2005-2006 година. Во извештајот е наведено дека за ефикасен мониторинг, оделот за супервизија, ефективност и реформи на општините подготвил прашалник кој бил распределен до сите пилот општини. Оделот иста така истакна дека во план има да искреира основен сет на податоци преку истиот прашалник, кој ќе биде употребуван од страна на Министерството, граѓаните, Владата, донаторите и самите општини. Овој прашалник исто така ќе ги обезбеди информации за резултатите и препреките со кои се соочуваат општините во Косово. Сепак, за информации за населението сеуште се користат оние од 2001 година.

да го игнорира фактот дека не може да влијае на реалноста поради спорните податоци. Со други зборови, сегашниот систем на грантови не може да биде адекватно поддржан од постоечките податоци.

Без разлика на одлуката за дизајнот на грант системот во Косово, треба да се напомене јасно, дали грантот ќе го изедначи фискалниот капацитет, ќе го намали диспаритетот во однос на овозможувањето на јавни служби или пак е преставен за да ги охрабри локалните власти да ги мобилизираат своите средства кои треба да бидат засновани на квалитетни податоци.

Спорни прашања во финансискиот менаџмент

Општините се одговорни за водење на балансиран буџет. Буџетот е јасно поделен на тековен и инвестициски дел. Дел од финансиските трансфери од централните власти се одредени за одговорностите и моќите на општините а дел се неодредени.

Општините користат Софтвер за менаџирање на буџетски податоци (СМБП) кој што е инсталиран и достапен за употреба за сите буџетски организации.

Постојат некои ограничувања кои што им се наметнати на општините поточно на потрошувачката автономија, како наметнато снижување на вработените во јавниот сектор (Ова е означено како: „Предвремените платформи се предмет на промени како што Министерството за јавни служби продолжува со работа на граѓанските јавни реформи,,. Просто скратување на нивото на вработување не е реална граѓанска службена реформа). Овозможувајќи и на работната сила интензивен образовен сектор, ќе биде тешко сето тоа да се постигне без негативен ефект врз службите. Друга причина е и тоа дека околу 45% од населението е помладо од 25⁶ години, поради тоа потребни се повеќе образовни служби на сите нивоа од општините каде што работната сила е засиlena. Општините неможат да ги постават своите нивоа на исплаќање до онолку за да можат да привлечат квалификувани и стручни вработени.

Процесот на децентрализација всушност подразбира, распределба на моќта за донесување на свои одлуки на локално ниво. Се чини дека

⁶ Проценка од МЛГА

во Косово моќта не е распределена и општините преставуваат повеќе канали низ коицентралните власти ги извршуваат своите расходи. Сите грантови се определени од крајни корисници и општините немаат слобода за решавање. Единствената слобода за решавање која ја имаат е онаа за своите извори на приход и дел од општиот грант. На пример, како што е наведено од страна на општините посебниот грант за образование не подразбира реална ситуација. Имено, финансиските пресметки за мнозинството (Албанци) е редуцирано (потреба за повеќе наставници но рестрикцијата е наметната да го редуцира бројот на вработени) додека бројот на малцинството е огромно. Праведната финансиска поделба за малцинството треба да биде исполнета, и етнички фрагментираното општество е многу поскапо за управување, но со подобра статистика и реорганизација на стандардите, треба да се земат во предвид доколку се вредносни дали се скапи за Косово.

Капитално планирање

Со буџетскиот процес за 2008 година, планираните општествени капитални трошоци треба да бидат оценети во контекст на следново:

- Општествена стратегија за развој која се упатува на локалниот развој и инвестициските потреби
- Доследност со владините политички приоритети (кога е возможно) и Рамка на среден рок за расходот. Општинските буџетски организации треба да се стремат кон развој на капиталните предлози кои ќе придонесуваат за постигнувањата на приоритетните цели на Владата за 2008 година.

Базирано на искуството и праксата од 2007 година, општините ќе треба да подготват Јавна програма за инвестиции – ЈПИ анализи за сите јавни инвестициски проекти (скоро целосно капитални проекти на потрошувачка). На оние предлози на кои им недостасуваат ЈПИ анализи нема да бидат земени во предвид за финансирање. ЈПИ предлозите ќе ги вклучат двата предлози за Косово Консолидиран буџет – ККБ финансирање на основ на договорот и исто така за донаторско финансирање. Тие треба да вклучат проекти кои ќе бидат отпочнати во 2008, 2009 и 2010 година. Општините во блиска иднина ќе добијат дополнителни информации за ЈПИ процесите, како и за ЈПИ усовршување. Ќе се јави потешкотија кај предлозите за новите капитални трошоци да

бидат поддржани од анализите од бенефициите и трошоците за проектот (од каде што е достапно) и притоа да биде доследно со приоритетите на општините.

Инвестициите на локалните самоуправи се многу пониско од потребите и од стандардите на инфраструктурата на ЕУ низ периодот за пред приоѓањето кон ЕУ за земјите во транзиција. Поголемиот дел од инфраструктурата беше застарен и потребно е многу да се направи за истото да се замени или модернизира. Службите како водовод, комунална хигиена и системите за отпад вклучуваат високи единици на потрошувачка. За да се зголеми нивото на ваквите служби потребни се значајни инвестиции. Може да се забележи дека дел од развојот, замената и обновата на локалните имоти ќе мора да биде финансирана од буџетот на локалната самоуправа, но сепак исто така голем дел да биде финансиран и од централните власти.

Како пример во Македонија може да се посочи проектот за зацврстување на капацитетот на Министерството за животна средина и физичко планирање ЕАР, кој подготви проценки за капиталните и оперативните трошоци од инвестицијата потребна за придржување и усогласување со ЕУ директивите и начелата во областите на менаџирањето на средината во т.н. „тешка инвестиција“. Во овој проект, покажаните проценки за потрошувачката на приоѓањето во областите на тешка инвестиција беа проценети вкупно 1,1 милијарда евра, а тоа е околу 550 евра по глава.

Одтука, доколку грубо кажеме дека Косово е во иста положба како и Македонија, тоа би значело дека потребни се околу 1,4 милијарди евра само да се усогласи со законската регулатива на средината во ЕУ. Така да, некое време капиталните грантови од низата министерства ќе преставуваат важен дел од грант системот. Сепак, централните власти треба да размислат за воведување на Капитален финансиски фонд управуван од Владата, кој притоа ќе може да ги координира донаторските програми, со што општините ќе можат да ги подобрат своите капитално инвестициски планови и пријавувањето за финансирање преку фондот. Ова ќе им помогне на локалните самоуправи во зголемување на планираните функции и навреме менување на доведениот донаторски процес.

Задолжување

Доколку општините соодветно не ги балансираат нивните трошоци со своите приходи и грантови, тогаш низ позајмување средства ќе генерираат буџетски дефицит и долг. Сето ова ќе има негативен ефект врз макроекономската стабилност и може да резултира во непостојан државен долг. Поради овие причини задолжувањата им се дозволени на општините, но сето тоа под соодветна контрола и регулирање од централната власт.

Повелбата во членот 9, вели дека, за задолжување за капитални инвестиции локалните власти ќе имаат пристап до националниот капитален маркет и сето тоа во границите на законот. Во споредба со ова, буџетскиот закон во Косово поставува рестрикции за задолжување на сите буџетски организации вклучувајќи ги и општините, и притоа Министерството за економија и финансии има авторитет да бидат единствениот овластен застапник за сите активности кои бараат задолжување во буџетските организации во Косово.

Моменталната ситуација во Косово ги оправдува ваквите наметнати рестриktivни мерки. Со други зборови, сеуште задолжувањето на општините не е препорачливо. Од друга перспектива, директивата за генерирање на долг на ниво на општините во Косово и понатаму ќе бара стабилен меѓувладин систем, силно финансиско менаџирање во општините, развиен пазар на кредити и соодветна законска регулатива која ќе ја регулира финансиската нестабилност како и платежната неспособност и стандарди на известување, и сето тоа барем на општинско ниво.

М-р Јован Деспотовски
политички аналитичар

МАКЕДОНИЈА НА КРСТОСНИЦА - економски аспекти на интегративните процеси -

Abstract

The purpose of this analyze is to show direct connection of the processes of the NATO and EU accession towards the economic movement and life standard of the population of Republic of Macedonia. In the same time, taking into consideration that the political criteria are the key for success of these two processes. This paper study presents a contribution for the acknowledgement of the true acquisitions from the status candidate, and a short analyze of some crucial economic indicators.

„Многумина прашуваат за цената, скоро никој не прашува за вредноста на она што реално го добива“. Оваа констатација не е стара кинеска мудрост или дел од традиционалното македонско умствено творештво. Едноставно, станува збор за одговор на обичен човек – сопственик на маалски колонијал во еден град од внатрешноста, на анкета за поскапувањата на животните продукти.

Истата констатација може да се преслика на ниво на процес од стратешко значење за земјата во целина – пристапувањето во Европската Унија. Преголем фокус на обврските, малку или скоро никаков интерес/анализа на вредноста односно добивката од статусот кандидат односно идното членство. Како мал придонес во осознавањето на вистинските придобивки од статусот кандидат, во продолжение е куса анализа на неколку клучни индикатори на економијата –

- 1) стапката на пораст на БДП (потрошувачка и инвестиции),
- 2) каматните стапки и берзански движења и
- 3) (не)вработеноста и инфлацијата.

Би почнале со клучниот, за многумина, индикатор – економскиот раст. Со само кус поглед во историјата, може да се констатира посто-

ење на ниски стапки на економски напредок (1 – 2%) во втората половина на 90-тите години од минатиот век. Ваквиот бавен, но сепак тренд на развој на македонската економија крахира во 2001 година, со конфликтот, кога за прв пат, по годините на транзиција, земјата бележи намалена економска активност во однос на годината предходно. Охридскиот Рамковен договор од август 2001 година стави крај на конфликтот и одбележа нов почеток на македонската економија. 2002 – 2004 година, стапките на економски раст се стабилизираат на 3%, а 2005 и 2006 година влегуваме во зоната на забележителна економска активност, со стапки од 4 – 4.5%. Ваквото движење на стапката на економски раст во Македонија, како и секаде во Светот, е во директна корелација со состојбата на политичко – безбедносен план, како реален контрибутор во нивото на т.н. политички ризик за бизнисот. Имено, првата половина на 90-тите години, кога падот е и највисок, земјата минува низ фаза на борба за сопствено меѓународно признавање, а внатрешната состојба е повеќе од фрагилна (кршлива), предизвикана од лавината конфликти и нестабилност на територијата на поранешна Југославија. Ова, надополнето со губењето на заедничкиот југословенски пазар со преку 25 милиони потрошувачи, како и пазарот на поранешниот источен блок со уште 10 пати по толку, наметна процес на сопственичко и структурно (во обем и квалитет на понудата) реструктурирање на македонската економија. Со стабилизацијата на позицијата на земјата на меѓународната сцена, како и серијата на мерки за градење на меѓуетничка (пред се, политичка) доверба, економијата влегува од црвено во зелено односно во фаза на благ пораст и постепено враќање на нивото од 1989 година. Политичката нестабилност, предизвикана од внатрешните состојби во 2000/1 предизвика прво намалување на стапката на пораст, па потоа и пад од 3%. Политичката стабилност и зајакнатите ЕУ и НАТО перспективи во периодот 2002 – 2004 година водат кон зголемена доверба првенствено кон домашните потрошувачи и инвеститори во повеќе сектори, што води кон реално зголемување на стапката на раст на 3, а во 2005 – 2006 година на 4.5%. Трендот на економски раст продолжува и во првиот квартал на 2007 година, кога изнесува цели 7% (5% според проценките на меѓународните финансиски институции), за во вториот квартал на 2007 да се врати на 4%, пред се, заради повторната политичка нестабилност.

Од горе наведеното, може да се констатира дека процесите на политичка стабилизација и отворањето на ЕУ и НАТО перспективите (2005 – 2006, како и, потенцијално, 2008 година) имаат директна причинско – последична поврзаност со стапката на раст на БДП. Ова, осо-

бено заради нивното влијание врз личната потрошувачка и инвестициите, како клучни елементи на развојот во земјите во транзиција. Во однос на јавната потрошувачка, токму нејзиниот двоцифрен пораст во 2001 година (трошоци на конфликтот) беше ограничувачки фактор на падот на економијата односно придонесе кон помала негатива од онаа која ја отслика реалниот сектор.

Причинско – последичната поврзаност на политичката (демократска) стабилност и процесите на ЕУ и НАТО интеграција, како нејзина реална рефлексија, со економските индикатори може да се потврди и со каматните стапки и берзанските движења. Имено, раните години на македонската самостојност бележат рекордни каматни стапки, сериозен недостаток на понуда на финансиски средства и никаква најава за постоење на сериозен пазар на капитал. Со стабилизацијата на меѓународен план и членството во меѓународните финансиски институции, земјата ја зајакна својата позиција во однос на девизните резерви, а со тоа и улогата на контролор/стабилизатор на курсот на националната валута. Ваквата стабилизација на девизниот курс значително го намали т.н. валутен ризик за банките, а со тоа и неговото учество во градењето на каматните стапки. Сериозен чекор надолу, кон создавање на пазар на пари (кредити) прифатлив за поголемиот дел од населението (како потрошувачи) и економијата (како инвеститори) се случува со зацврстувањето на буџетската дисциплина и, последично, намалувањето на улогата на државата како учесник на пазарот на пари (кредити), на страна на побарувачката. Покрај ова, како трет, исклучително значаен елемент во градењето на каматните стапки, е политичката стабилност односно политичкиот ризик, кој по 2002 година бележи значителен тренд на намалување. Така, стабилизираниот ниво на годишна стапка од 13 – 17% (кај комерцијалните банки, во зависност од бонитетот на клиентите) во периодот 1997 – 2002 година (со исклучок на 2001 година), во 2004 година паѓа на 9 – 11%. Добивањето на статусот земја кандидат за членство во ЕУ во декември 2005 година предизвика пад на каматните стапки за 1/3 на ниво од 6%¹. Ваквиот пад, според анализите, оди паралелно со зголемување на кредитната активност на банките, чија динамика се движи од 40 – 60% на годишно ниво и зголемување на учеството на долгорочните кредити во вкупниот обем. Реален придонес во намалување на притисоците врз каматната стапка, покрај политичката стабилизација (членството во НАТО и ЕУ), може да донесе и продолжувањето на реформите во судскиот систем, пред се, зголе-

¹ Тромесечна каматна стапка на пазарот на пари

мувањето на неговата ефикасност. Ваквата ефикасност, во прв ред, значи зголемување на степенот на сигурност и почитување на сопственичките права и договорените обврски (особено важно за странските инвеститори). Дополнително, во иста смисла треба да се споменат и функционирањето на новите извршители, како и воспоставувањето на современ катастар на недвижности на целата територија на земјата.

Раздвижувањето на кредитниот пазар и падот на каматните стапки, од своја страна, покрај зголемената политичка и безбедноста сигурност, наведе многу граѓани своите заштеди („пари под перница“) да ги пласираат на пазарот на капитал, кој носи поголеми стапки на принос од пасивните каматни стапки. Така, пазарот на капитал (берзанскиот индекс), за само три години, ја зголеми својата вредност за трипати, носејќи огромни капитални добивки за оние кои вложија во неговиот развој. Ваквиот пораст продолжи во 2007 година, кога, за првите 8 месеци, вредноста на берзанскиот индекс порасна за цели 80%. Сепак, зголемените политички тензии и безбедносни ризици предизвикаа запирање на порастот и пад на индексот за 18% во последните три месеци. Ваквиот пад би можел да продолжи, доколку се остварат ризиците од зголемување на политичката нестабилност (во контекст и на решавањето на статусот на Косово), што ќе придонесе и во пораст на банкарските каматни стапки (активни и пасивни), а со тоа и намалување на интересот за инвестирање на берзата. Намалувањето на цените на акциите, според берзанските аналитичари, се должи и на повлекувањето или стагнацијата во инвестиционите вложувања на странските (пред се, регионални) инвестициони фондови, заради зголемениот политички ризик и неизвесноста.

Последен сет на индикатори, директно поврзани со животниот стандард на населението, кои би биле предмет на разгледување се инфлацијата и (не)вработеноста. Иако, тешко се согледува нивната директна поврзаност со интегративните процеси, сепак причинско – последичниот ефект не само што постои, туку е најизразен токму кај нив. Сето ова се должи на тоа дека (не)вработеноста и инфлацијата се директна последица на збирното дејство на сите предходно разгледувани индикатори. Така, економскиот пад во 90-тите, високите каматни стапки и немањето на инвестиции, како последица на политичката нестабилност и распаѓањето на Југославија, заедно со одредени структурни недоследност во системот за социјална (здравствена) заштита, ја доведоа Македонија на врвот на земјите со највисока стапка на невработеност (37.2%). Затоа, политичката стабилност, која резултираше со зголемена стапка на економски раст, намалени каматни стапки, зголе-

мени инвестиции и потрошувачка придонесе во зголемување на бројот на вработени лица за цели 3% (околу 10.000) во 2007, во однос на 2005 година. Флексибилноста на пазарот на трудот, поттикната со одредени структурни мерки во делот на социјалната и здравствената заштита, особено кај т.н. земјоделско население, може дополнително, во голема мерка, да придонесе оваа стапка да се сведе на реалната невработеност, а понатаму и да ја намалува истата.

Во однос на инфлацијата, пролонгираната политичка нестабилност, (ке) се рефлектира во продолжен временски период на растот на цените, а ефектот ќе биде пропорционален со должината на влијание на факторот. Ваквата поврзаност е потврдена во периодот 1991 – 1993 година, како и во 2001 година, односно во периодите на поинтензивно (негативно) влијание на политичката состојба. Од друга страна, трговската либерализација и отворањето на пазарот на Македонија кон Заедничкиот европски пазар на ЕУ² го прави извесен притисокот на конкуренцијата (слободна размена за преку 95% од производите), а со тоа и влијае врз ценовните одлуки на домашните трговци. Од друга страна, извесното пролонгирање на приемот во ЕУ, го намалува ваквиот притисок и создава простор за ценовни одлуки, со кои наместо оптимална се воведува принципот на максимална добивка на трговецот. Дополнително, недобивањето на покана за членство во НАТО ќе значи и продолжување на постоењето на безбедносните ризици кои, пропорционално влијаат врз нивото на цените, согласно искуствата од 1991 – 1993 година (хиперинфлација) и 2001 година (5.3%).

Со вака избраните елементи за анализа, целта е да се покаже директната поврзаност на процесите на пристапување во ЕУ и НАТО врз економските движења и животниот стандард на населението во Република Македонија. Притоа, имајќи во предвид дека токму политичките критериуми се клучни за успехот во овие два процеси.

² Времена спогодба за трговија од 2001 (дел од Спогодбата за стабилизација и асоцијација)

Д-р Ненад Бркиќ, економски аналитичар

М-р Денис Берберовиќ, економски аналитичар

КОРПОРАТИВЕН УГЛЕД – СОВРЕМЕНА КОНКУРЕНТНА ПРЕДНОСТ

Abstract

Corporate reputation is considered to be one of the key competitive advantages in present-day world. No longer can a company build its competitive advantage only with its tangible assets. If it wants to gain long-term effects, a company needs to manage its reputation – the intangible asset. In order to do so, it has to understand not only the term corporate reputation, but also the nature of its key determinants – both direct and indirect. Direct determinants are main stakeholder groups: customers, investors, employees and the local community. Indirect determinants are: corporate identity, corporate name and media. Since corporate reputation is considered to be a very valuable asset for a company, the term reputation capital is being explained - its short-term aspect as well as the long-term aspect. Instrument for measuring reputation – one of the main issues when discussing reputation – is the Reputation Quotient (RQ) which is also covered by this article.

1. Вовед

Целта на овој текст е да го дефинира и теоретски да го претстави корпоративниот углед, и притоа да ја истакне важноста на истиот како суштинска конкурентна предност во денешницата. Доколку го земеме во предвид високиот степен на развој на технологијата, што притоа им олеснува на компаниите да ја копираат конкурентаната предност на ривалите, ќе ни стане јасно за значењето на реалните намалувања на средствата, истовремено и за значењето на нереалните зголемувања на средствата.

2. Дефиниција

Корпоративниот углед е дефиниран како „перцепцијата на минатите и идни активности кои го опишуваат привлекувањето на суштин-

ските стејхолдери кога станува збор за компарација на другите водечките ривали“. Суштинските зборови на оваа дефиниција се перцепцијата, (корпоративна) активност и заинтересираните страни.

Перцепција е когнитивната димензија која е оформена од значајното влијание на личните утврдени вредности на набљудувачот, кој всушност преставува и причина за која ние ги нарекуваме внатрешни фактори на креирање на перцепцијата. Надворешните фактори на креирање на перцепцијата се сите оние средински елементи кои влијаат на оформување на перцепцијата за специфичен предмет, што во нашиот случај, тоа е компанијата.

Корпоративната активност во контекстот на веќе споменатите утврдени вредности, има значајна улога во оформување на двете, перцепцијата и угледот.

Заинтересираните страни (Стејхолдери) се индивидуалци или група заинтересирани за успешна имплементација на бизнис плановите и долготрајната бизнис стабилност.

3. Углед - конкурентна предност

Голем број на автори дадоа доста објаснувања за конкурентната вредност на компанијата. Тие ја дефинираат како „корпоративен стратегиски детерминант. Поседувајќи го истиот, ги дава основите на разликата помеѓу успешен и неуспешен бизнис.“ Истите автори расправаат дека конкурентната предност „може да биде реализирана со поседување или изградба на посебна својственост која што е посакувана и прифатена од потрошувачите, и која и помага на компанијата да се разликува самата од другите конкуренти. Не е возможно, истото да се поседува само поради фактот дека компанијата е добра во бизнисот работата. Процесот на создавање на профит не е доволен, туку профитот на компанијата мора да биде поголем од своите ривали. Една организација може да ги надмине своите ривали, само доколку создаде разлика и доколку истата ја оддржува. Таа разлика може да биде изразена низ една или две основни стратегии на конкурентна предност:

а) стратегија на цена-лидерство б) стратегија на разлика

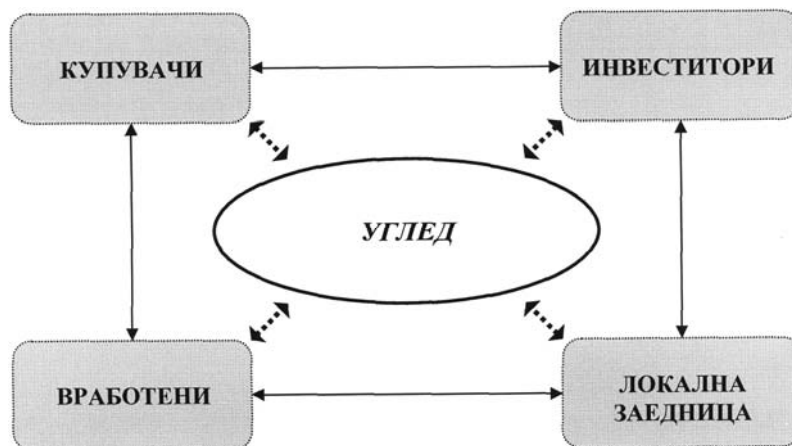
Котлер и Келер даваат поширока и поилустративна дефиниција за конкурентната предност, велејќи дека „треба да постои способност за создавање и издигнување на самата компанија на еден или повеќе начини, со што конкуренцијата нема да биде во можност истата да ја копира“. Тие истакнуваат дека, секоја конкурентна предност на компанијата треба купувачот да ја препознава како добивка. Така на пример,

доколку една организација има распродажба како силно услужување, тоа ќе биде конкурентна предност само доколку купувачите сметаат дека оваа услуга преставува значаен дел од процесот на купувањето. Во тој случај, ќе следи зголемување на продажбата, што ќе придонесе за зголемување на профитот.

Денес, најголемиот број разлики во производите за многу краток период може да бидат имитирани од страна на конкуренцијата. Видови на дистрибуција, локација, и други маркетиншки канали на променлива вредност се нешта кои ривалите релативно лесно може да ги ископираат. Ефикасноста на пазарот е напредната до оној степен каде ценовната конкуренција е во опаѓање.“ Оттука, јасно е дека единствениот маркетиншки инструмент е „маркетинг комуникација која е во позиција да осигура реална и постојана конкурентна предност за компаниите“. Додека пак, угледот е изграден од тој инструмент.

4. Фактори кои влијаат директно на градењето на угледот

Угледот е утврден од четири фактори: купувачи, инвеститори, вработени и локалната заедница. Краток опис на излженото 1.1. е даден подолу.

1.1. Детерминанти на угледот

4.1. Купувачи

Како основа на маркетингот се потребите на купувачот, што и истото тоа се смета за еден вид бизнис филозофија. Денешните купувачи очекуваат компаниите да бидат доверливи и поради тоа веродостојно-

ста и довербата не преставува само корпоративна карактеристика, меѓудругото преставува и инструмент на купувачите за проценка на компанијата. „Релативно висок углед е очекуван во оние индустрии каде што е релативно важно за купувачите да имаат доверба во компаниите: на пример, малопродажба и финансии. Кога станува збор за услуги, отсутноста на реална димензија често резултира со несигурност и недоверба дека процесот на купување нема да ги задоволи купувачите. Оттука, добриот углед е многу поважен за компаниите кои ги нудат своите услуги, отколку за производствените, поради фактот дека им влева на купувачите чувство на поголема сигурност. Како последица, доколку се задоволни од услугата, купувачите се подготвени да платат повеќе за истата. Поради тоа, можеме да кажеме дека добриот углед на компанијата преставува гарант за солидна услуга. Резиме, *угледот на компанијата ќе расте со придобиената доверба.*

4.2. Инвеститори

Инвеститорите се група акционери со суфицит на финансиски средства и со инвестирањето во компаниите оваа група сака да придобие повраток на инвестициите. Тие не се заинтересирани само за отстапен профитен потенцијал, туку исто така и за релативно брз повраток на инвестираните средства. Со цел да добијат детални информации за компанијата тие се спремни да инвестираат, каде што инвеститорот често се повикува на извештаи преземени од консултантските куќи, кои имаат свои методи за мерење и проценување на корпоративниот углед. Светски познатата компанија „Moody's Investors Services“, е една од неколкуте водечки куќи кои периодично издаваат анализи на кредитен застој, оценка на ризик и други нешта важни за процесот на инвестициско одлучување. Moody's вршат проценка на компаниите и притоа имаат огромно влијание на нивниот углед на пазарот на финансии. Суштината на анализите е во фактот, како, цврстите компании се обидуваат да ги следат нивните цели и стратегии. Со други зборови, Moody's даваат проценка за кредибилитетот на компанијата. Оттука може да се каже дека, *угледот на компанијата ќе расте со зголемувањето на нејзиниот кредибилитет.*

4.3. Вработени

Британската агенција за истражување MORI откри дека „внатрешната комуникација не треба да биде потценета, вработените не се соодветно искористени, но и покрај потенцијалните моќни канали за создавање на добар углед за одговорноста на суштински засегнатите

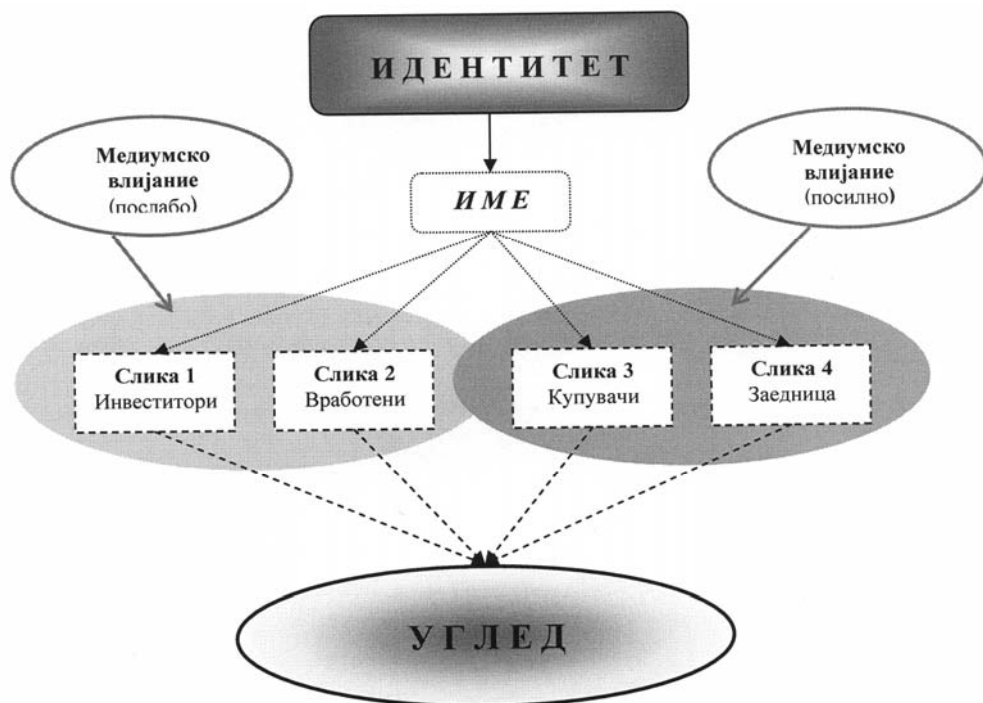
страни“. Информативните технологии дополнително водат кон зголемување на важноста на вработените. Денес, голем број на техники за менаџирање ги вклучуваат вработените како важен елемент во процесот на донесување одлуки. Овој вид на позитивни промени во водењето на една организација има влијание врз довербата на вработените во своите компании. Како последица, оценките за работата се направени со повеќе лојалност и жртва. Оттука, *угледот на компанијата ќе расте со зголемувањето на довербата на вработените во нивните компании.*

4.4. Локална заедница

„Корпоративната општествена одговорност станува една од најважните предизвици, додека во исто време врската помеѓу корпоративниот углед и општествениот, срединскиот и етичкиот резултат стануваат се поцврсти“. Поимот корпоративна општествена одговорност веќе е често употребуван во академските и бизнис кругови кои опфаќаат бизнис концепт кој нема да му штети на општеството. Доколку компанијата води бизнис кој поради својата суштественост му штети на општеството (пр. производство на гас), се очекува организацијата да ги намали негативните последици, истовремено нудејќи некаков вид на компензација – најчесто финансиска поддршка за развој на проектите кои ги работи локалната заедница. Како последица на сето ова, *угледот на компанијата ќе расте со зголемувањето на општествената одговорност.*

5. Фактори кои индиректно влијаат на градењето на угледот

Врската помеѓу корпоративниот идентитет и корпоративниот углед е прикажана во приложената шема 1.2., а објаснувањето за истата е дадено под сликата.

1.2. Врска помеѓу корпоративен идентитет и корпоративен углед

5.1. Корпоративен идентитет

Основата за добар углед е корпоративниот идентитет – „утврдување на вредности и начела кои ги поврзуваат вработените и менаџерите со компанијата“. Јасно е дека корпоративниот идентитет е под влијание на други, најчесто внатрешни корпоративни детерминанти.

Корпоративниот идентитет е уникатен и неговиот развој е долго-траен процес. Елементи на корпоративниот идентитет се:

1. Корпоративен дизајн
2. Корпоративни комуникации
3. Корпоративно однесување

Корпоративниот дизајн е визуелниот идентитет на компанијата. Опфаќа зборови, слики, логоа, бои итн.

Корпоративните комуникации ги опфаќаат сите канали и инструменти на комуникација. Интегрираните комуникации се од големо значење за креирањето на уникатниот идентитет.

Корпоративното однесување веќе е споменато во однос на утврдувањето на вредностите на вработените. Голем број на автори расправаат дека „е најефикасен инструмент на корпоративниот идентитет, бидејќи покажува колку искрена е компанијата“.

5.2. Корпоративно име и слика

Иако детерминантите на корпоративниот углед беа претходно детално објаснети, од големо значење е да се истакне, дека, тие елементи не дејствуваат сами. Тие се под големо влијание на други параметри кои водат до добар углед. Тие параметри меѓу другите се и името и слики.

Корпоративно име всушност треба да преставува синтеза на корпоративен идентитет изразено во еден или два збора. Од голема важност е името да стане познато помеѓу купувачите, партнерите и ривалите. Името секогаш е придружено со лого, кои заедно го преставуваат корпоративниот визуелен идентитет.

Сликата всушност преставува “збир на верувања, идеи и импресии кои личноста ги доживува во врска со некој предмет“. Со други зборови, сликата го преставува доживувањето. Сепак тоа не значи дека доживувањето е еднакво со реалната ситуација. Разликата помеѓу идентитетот и сликата е всушност разлика помеѓу реалната и имажинарната состојба. Додека корпоративниот идентитет ја преставува реалната слика на компанијата, корпоративната слика го прикажува реалниот организациски профил, тоа значи, дека, посакуваната слика може да биде погрешно разбрана. Оттука, корпоративната слика може да ја дефинираме онака како што Роберт Ворчестер го направил тоа: „корпоративната слика е резултат на интеракција помеѓу сите доживувања, импресии, верувања и емоции кои луѓето ги имаат за компанијата“.

Приложеното под 1.2. прикажува четири слики – слика на основа на купувач, слика на основа на локална заедница, слика на основа на вработени и слика на основа на инвеститорот. Секоја од овие прикажани слики, всушност преставува една корпоративна слика, но од раз-

лична точка на гледање. Доколку тие слики во главно се совпаднаат, тогаш може да кажеме дека компанијата има добри шанси за добар и цврст углед. Од друга страна пак, доколку овие слики не се совпаднаат, тогаш е доста спорно за тоа каков углед таа компанија ќе има. Ова е чест случај кај компаниите кои се тешки за управување.

5.3. Медиуми

Улогата на медиумите во создавањето на корпоративен углед е огромна. Медиумите, како аналитичари на сите бизнис активности, имаат огромно влијание на создавањето позитивно и негативно јавно мислење за компанијата. Со други зборови, преку влијанието на засегнатите страни на компанијата, тие индиректно влијаат на корпоративниот углед. Ситуацијата која е поамлку поволна за една компанија е фактот, ако земеме во предвид дека медиумите за сметка на својот успех имаат потреба да пишуваат за сензации, а негативните вести како што е познато се многу посензацуални од позитивните.

Влијанието на медиумите нема ист интензитет како и влијанието на стејкхолдерите. Интензитетот на влијанието на медиумите е многу повисоко за купувачите и за локалната заедница. Причината за тоа е јавното мислење, кое е многу важно за нив како референтна точка, овие две групи на засегнати страни исто така настојуваат да го креираат нивното мислење и ставови за корпоративниот свет базиран на медиумски извештаи. Како и да е, вработените и инвеститорите имаат пристап до внатрешните информации, што прави помалку веројатно истите да преставуваат предмет на медиумска манипулација.

6. Капитален углед

Угледот, како и другите бизнис концепти се соочува со прашањето: Кои се ефектите? Авторите како Чарлс Фомбрун смета дека, угледот треба да се смета како нереални корпоративни средства. Поради тоа зборуваме за капитален углед, кој што е дефиниран како „разликата помеѓу вредноста на пазарот и средствата и вредноста на ликвидните средства.“ Истражувачите ја покажаа важноста на цврстиот капитален углед за успех на бизнисот и притоа открија дека „колку повеќе компанијата се условува на капиталниот углед со цел да добие позитивни финансиски резултати, толку е поголема можноста, да со губењето на корпоративниот углед се влијае на профитот.“

Капиталниот углед, од аспект на сметководството, се разликува од реномето. Реноме е всушност „количината на пари која купувачот му ја плаќа на продавачот на компанијата и која што е над книговодствената вредност на компаниските средства“. Според оваа изјава, реноме е всушност разликата помеѓу пазарот и книговодствената вредност. Во однос на книговодствените стандарди, реномето е предмет на амортизација, што притоа го прави реномето средство. Со претварањето на поимите реноме и углед во синоними, ќе значи дека угледот е посед чии вредности се намалуваат со години (поради амортизација). Но сепак тоа не е факт, бидејќи во текот на годините угледот се зголемува. Сепак, под одредени околности истиот може да се намали, но не онака како што предложуваат методите на книговодството.

Доколку се навратиме на дефиницијата за капитален углед, ќе видиме дека е поврзана со вредноста на ликвидните средства – поим кој ја опфаќа вредноста на акциите. Поврзаноста помеѓу акциите и угледот е остварено преку инвеститорите, кои ќе одлучат за купувањето на акциите преку расположливите информации за компанијата – нејзиниот углед. Доколку корпоративните активности се проценат како позитивни, тие ќе имаат добро влијание на корпоративната слика. Воглавно, тие слики го создаваат добриот углед.

6.1. Коефициент на угледот

Коефициентот на угледот (RQ) е индекс создаден врз основа на истражување за ставот на потрошувачите, кое што беше направено со цел да се добие одредено знаење за почитта на потрошувачите. Овој индекс ги сумира гледиштата на потрошувачите за одредена компанија. Целта е, рангирање на компаниите кои се предмет на ова истражување.

Неодамнешното истражување на Институтот за углед покажа дека постои силна врска помеѓу коефициентот на углед и пазарната вредност на компаниите. Со зголемување на коефициентот, расте и пазарната вредност на организациите.

6.2. Долготраен и краткотраен капитален углед

Постои јасна разлика помеѓу долготрајниот и краткотрајниот капитален углед.

Краткотрајниот капитален углед ја опфаќа берзата на хартии од вредност. Дневните промени на берзата го одредуваат краткотрајниот капитален углед.

Долготрајниот капитален углед ја опфаќа вредноста на акциите на подолго време – најчесто неколку години. Долготрајниот углед е многу постабилен и подобар индикатор за целосниот капитален углед.

Мерењето на угледот врз основа на берзата на хартии од вредност наиде на многу критики. Најдоминантно е прашањето за сите оние организации кои не се наоѓаат на берзата? Според оваа теорија на *углед според акциона вредност*, значи, дека тие немаат углед. Мораме да признаеме дека ова нема никаква смисла. Вистинскиот одговор сеуште не е даден.

7. Заклучок

Корпоративниот углед беше дефиниран како перцепција на минатите и идни корпоративни активности, кој го опишува привлекувањето на стејкхолдери во споредба со другите ривали.

Постојат четири детерминанти на углед за суштинските групи засегнати страни: купувачи- бараат веродостојност, инвеститори – бараат кредибилитет, вработени – бараат доверба и локалната заедница која бара општествена одговорност. Со совпаѓање на овие очекувања, компаниите ќе изградат добар углед.

Корпоративниот идентитет е и основата за создавање добар корпоративен углед. Тој е суштинскиот детерминант на сите корпоративни активности, според кои организацијата ги создава четирите слики. Од друга страна пак, не е возможно да се негира влијанието на медиумите во создавањето на добар углед.

Денес, угледот не е само резултат на организирани бизнис и комуникациски активности. Во академските и бизнис кругови на угледот му се дава многу поголема вредност – се смета за стратеско средство. Притоа, тое е и причината за појавувањето на поимот „капитален углед“, кој што ја укажува моменталната пазарна вредност на компанијата.

Голем број книги и статии напишани токму на овие прашања, го сметаат угледот за суштинска конкурентна предност. Во времиња кога развојот на технологијата достигна непредвидливо ниво, тешко е

да се изгради долготрајна конкурентна предност. Доколку земеме во предвид, дека, конкурентната предност бара огромни инвестиции, може со сигурност да се каже дека ова се лоши вести. Заради тоа, борбата за акции повеќе не е во доменот на технологијата, логистиката или во друг реален детерминант на бизнис успехот. Таа борба се води во доменот на угледот и во сите елементи од кој истиот се состои.

Иванка Додовска

магистрант на Правниот факултет во Скопје

**ПРОЕКТОТ ЗА СЕГАШЕН И ИДЕН МИР ВО ЕВРОПА
НА ВИЛИЈАМ ПЕН
(ПРВИОТ ПРОЕКТ ЗА ВОСПОСТАВУВАЊЕ НА
ТРАЕН МИР ВО ЕВРОПА)**

Abstract

An especially intriguing thing while reading the *Essay Towards the Present and Future Peace Of Europe* by William Penn, one of the most remarkable persons from the end of the 17th and beginning of 18th century of the English-American political thought, is the substance of his projection: the assembly decides about the war, not the armed conflict!

William Penn accessed the question of the creation of the war and peace very carefully. The thing I would like to turn the attention about, concerns William Penn as an author of the first project for establishing of a permanent peace in Europe. Written 314 years ago in Pennsylvania, USA, until today it keeps the same actuality, originality and origins. The main characteristics of his peace plan are one combination of idealism and realism. Above all, William Penn espouse himself for a true peace on the Europe continent. The concept of united Europe is the *modus vivendi* which is going to enhance the communication between the states and will develop the cooperation between the people from the different states. Through the peace in Europe all the misunderstandings will clear up, while its inhabitants will connect in one spiritual community. In today's conditions this foundation is found developed in the international obligatory law, in the new Lisbon act and in the increasingly developing awareness for approaching and mutual opening of all the countries on the European continent.

... Во животот постојат две трагедии. Едната е кога ќе го изгубиш она што најмногу го сакаш. Другата е кога баш тоа ќе го добиеш... (Џорџ Бернард Шо)

Она што посебно интригира кога го читаме *Есејот за сегашен и иден мир во Европа* од Вилијам Пен¹, една од најмаркантните личности од крајот на XVII и почетокот на XVIII век, од англоамериканската политичка мисла, е суштината на неговата проекција: асамблеата одлучува за војната, а не вооружениот судир!

Како еден од пиерите на Квекерите² нему му беа блиски сваќањата за принципите на мирот, правдата и слободата кои во целост ги инкорпорираше во неговата земја на шумите, Пенсилванија³. Тој е познат и како еден од родоначалниците на САД и како творец на демократски Устав кој владееше со една огромна територија речиси еден век пред Декларацијата за независност на САД од 1776 година. Демократските принципи кои тој ги вгради во Пенсилванискиот систем на владеење служеа и како инспирација во Уставот на САД⁴.

Вилијам Пен мошне разложно му пристапи на прашањето за војната и мирот. Неговото убедување беше особено засегнато во времето кога живееше на Европскиот континент. Во тие немирни времиња, тој беше сведок на граѓанската војна, политичката револуција и религиската нетрпеливост, со што две години од својот живот ги мина во затвор. Тоа е времето кога во него длабоко созреа сваќањето за бесмисленоста на теророт и угнетувањето, за излитеноста на апсолутизмот и за доминацијата на религијата во јавниот домен. Сето собрано во едно, тој создаде услови на новиот континент, во една од англиските провинции, пред повеќе од тристотини години, да го започне, како што и самиот го нарекувал, “Светиот експеримент”⁵.

Она се што може да се каже за овој великан опфаќа размер кој заслужува една поопсежна публикација во која би можеле да се набројат фасцинантни успеси од неговата богата кариера како од аспект на

¹ (1644-1718)

² познати и како Здружението на пријателите

³ William Penn, An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of an European Dyet, Parliament or Estates - Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zurich-New York, 1983. page VII.

⁴ чија што целосна ратификација беше комплетирана на 21 јуни 1788 година (а заклучно со Вермонт на 10 јануари 1791).

⁵ некои теоретичари сметаат дека оваа проекција е најблиска до концепцијата на Моровата Утопија, која била реализирана било каде и било кога во светот.

реформатор, конституционалист, миротворец, но и визионер. Таа задача ја оставам за иднината. Она на што би сакала да го свртам вниманието се однесува на Вилијам Пен како автор на првиот проект за воспоставување на траен мир во Европа. Пишувано пред 314 години во Пенсилванија, САД и до ден денес не губи од својата актуелност, од својата оригиналност и од својата изворност. Главната карактеристика на неговиот мировен план е една комбинација на идеализам и реализам. Пред се, Вилијам Пен се залагал за вистински мир на Европскиот континент. Тој констатира дека никој не може да предвиди кога завршува една војна и дека нема среќен победник од неа. Оттаму мирот, според Пеновата проекција, се обезбедува преку обезбедување на правда, никако преку војна. Правдата го унапредува мирот затоа што од неа извираат законите и тие се нејзиниот кодификуван израз.

Како една мала компарација, во Повелбата на Обединетите нации⁶ употребата на сила како средство за решавање на меѓународните спорови е забранета. Оттаму, мирното решавање на споровите се јавува како единствен дозволен начин (член 33 став 1 од Повелбата на ОН)⁷. Оттаму, она што дури во XX век го разбраа Европа и светот како несомнено неопходно, Пен цели три века порано, порачал: или едноставно речено, војната го уништува сето она што е создадено за време на мирот⁸.

Во Пеновиот европски мировен проект структурата е поделена на вовед, десет точки и заклучок. Изворно текстот е напишан на староанглиски и на старофранцуски јазик. Според мислењето на проф. д-р Светомир Шкарик, како еден од современите балкански теоретичари и конституционалисти, по содржина и визионерство, овој проект е еден од најдобрите мировни проекти напишани досега. Оттаму сметам дека

⁶ Повелбата на ОН стапи во сила на 24 октомври 1945 година, откако беше ратификувана од страна на државите основачи.

⁷ Историјатот на правното регулирање на мирното решавање на споровите започнува со Хашките конференции од 1898 и 1907 година кога се усвоени две конвенции за мирно решавање на споровите... Со овие конвенции е основан Постојаниот арбитражен суд, а по формирањето на Постојаниот суд на Меѓународната правда во 1921 година, во рамките на Лигата на народите, правени се сериозни обиди за изградба на задолжителен механизам на решавање на споровите, кои резултираат со донесувањето на Протоколот од 1924 и на женеvскиот Генерален акт за мирно решавање на меѓународните спорови 1928... Љ.Д. Фрчкоски, В. Тупурковски, В. Ортаковски - Меѓународно јавно право, Табернакул, Скопје, 1995. стр. 291.

⁸ Светомир Шкарик - Правото, силата и мирот - Македонија и Косово, Култура, Скопје, 2002. стр. 512.

сето ова е значајно поради актуелноста на неговиот концепт во современите европски текови, да се осврнеме на неговото дело преку една компаративна анализа на изнесеното.

За Мирот и неговите придобивки

Десетте точки за сегашен и иден мир во Европа се: предностите на мирот, начините за неговата реализација, облици на владеење, значењето на мирот во Европа, причините за нарушување на мирот, генеза на разликите, составот на европскиот парламент, деловникот за работата на парламентот, недостатоците и придобивките од конципираниот проект. На јазик пренесен метафорично, Пен ги аргументира трагедиите од војните во Унгарија, Германија, Фландрија, Ирска и на море, како крвави трагедии во 1688 година. Тој вели: тоа е голем знак на корупција во нашата природа, која излегува на површина до толку екстремно и ја покажува нашата нехуманост, која заборава на резонот на благородноста и хуманоста, па ние не можеме да ги увидиме користа и задоволството од нашиот комфор без разлика колку го посакуваме, исто како и кога не можеме да го вкусиме бенефитот на здравјето, освен кога го посакуваме кога сме болни...⁹. Тој и се обраќа на Европа со пораката дека за мир потребна е повеќе волја од пустата желбата на само еден човек, дека тоа треба да се собере и да се одлучи преку критичната маса на жителите на стариот континент како неопходна и примарна потреба за сеопштото добро, дека овој негов предлог треба да ги придвижи и другите дејци да го доразвијат и приспособат неговиот проект, бидејќи Европа е синоним за развиеност и култура која треба да живее во мир и последно но не и помалку значајно дека нема поважна работа која би заслужувала поголемо внимание од самиот мир¹⁰.

Затоа Пен смета дека мирот во Европа може да се оствари на следниот начин и тоа: преку една европска конфедерација и преку формирање на европски парламент составен од 90 парламентарци. Одлуките кои би се донесувале во вака замислениот парламент би требало да

⁹ William Penn, An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of an European Dyet, Parliament or Estates - Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zurich-New York, 1983. page 3

¹⁰ ...мирот ја развива индустријата, изобилството, дарежливоста и гостопримството. Наспроти тоа, војната ги запира речните текови, ги урива мостовите и ги раскинува врските со граѓанското општество. Богатите стравуваат за имотот и за парите, сиромавите можат да бидат војници, крадци или да гладуваат.

се донесуваат со три четвртинско мнозинство на гласови. Секоја од државите би броела различен број на претставници и тоа: Германија би ја застапувале 12, Шпанија и Франција 10, Италија 8, Холандија и Швајцарија 7, Велика Британија 6, Шведска и Полска 4, Португалија, Данска и Венеција 3, Војводството Холштајн 2 и Курланд со 1. Пен смета и дека кон вака замислената Обединета Европа би било пожелно да се приклучат и Османската империја¹¹ и Царска Русија кои во асамблејата би биле претставени со по 10 претставници, во случај тие да сакаат да се приклучат.

Тој вели: правдата е плод на владеењето, а владеењето е производ на општеството. Затоа парламентот е оној институт кој е надлежен барањата на луѓето да не ја преминат дозволената линија, а поединецот да не може да решава самиот за себе. Власта е таа која го заштитува општеството од неред и несигурност. Преку неа се воопоставува правдата, а преку правдата се воопоставува мирот.

Сметал дека Европа копнее по мир и дека заслужува да биде под власт на способни луѓе, а не во рацете на неспособни и силници. Тој бил цврсто уверен дека војната може да се избегне ако луѓето тоа навистина искрено го сакаат. Оттаму, за него најголемата и највозвишената обврска била европскиот човек да размислува за мирот, никако за војната.

Понатаму, тој и се посветува на правдата како инструмент за создавање на мир помеѓу државите во Европа. Со нејзина помош, потребата за мирот се вградува во природата на човекот. Тој ја открива еволуцијата на власта од патријархална во договорна и смета дека поединецот доброволно се вклучува во системот на власта за да си обезбеди општествена заштита. Во функција на власта постојат судовите и асамблеите кои имаат задача преку своите инструменти да ги решаваат страстите на луѓето, да ги воочат границите на нивните емоции и да ги спречат оние кои би се нафатиле самите да бидат судии во сопствените конфликти¹². Затоа, европскиот мир може да се воопостави со помошта на европскиот парламент во кој ќе бидат вклучени претставниците од сите тогашни европски држави. Во него споровите треба да се решаваат преку дискусии и договори, а не со оружје. Во случај на агресија

¹¹ Турската опсада на Виена во 1683 година за Вилијам Пен претставувала показател дека Турција е европска држава.

¹² William Penn, *An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of an European Dyet, Parliament or Estates* - Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zurich-New York, 1983. page 22

од страна на една европска држава Пен предлага ... обединетите држави заеднички да ја присилат побунетата држава да се потчини на пресудата и да ја надомести причинетата штета¹³.

Според Вилијам Пен, постојат три причини за нарушување на мирот. Првата е одбранбена војна кога некоја држава е нападната без најава од друга држава. Втората е офанзивна војна која има цел да ја поврати во свое владеење онаа територија која порано била окупирана од некоја посилна држава. И трето, агресивна војна, која има за цел да ја прошири својата територија за сметка на територијата на некоја друга држава. За активностите од вториот и третиот тип на војна, предвидувал одговорност и санкции, кои требало да бидат изречени од еден независен суд¹⁴.

Особено строго го осудува актот на насилно освојување на престолот¹⁵ и сметал дека таквиот чин нема морално оправдание. Пен порачува дека историјата ни сведочи дека договорите склучени со присила раѓаат нови војни, а искуството ни покажува дека на таков начин не се изгаснува огнот, бидејќи тој тлее како жар под пепелот спремајќи се да се разгори во секое време¹⁶.

Интересна е неговата проекција околу внатрешната организација на асамблејата или европскиот парламент. Сметал дека како најдобар начин за да се избегнат несогласувањата околу рамноправноста на претставниците, во салата во која ќе се заседава да биде поставена тркалезна маса и истата да е опкружена со врати низ кои ќе биде лесно да се влегува и да се излегува. Претседавачот на асамблејата да има краток мандат и да биде уважуван од страна на претставниците на европските држави. Околу начинот на гласање, Пен предлагал тоа да се извршува со користење на топчиња¹⁷ бидејќи не гледал друг начин да се избегне корупцијата на претставниците.

Иако по природа бил вистински ентузијаст, Пен бил свесен дека на реализацијата на неговиот проект никогаш нема да се согласи најмоќната држава, ако тој не им погодува на нејзините интереси. Тој смета дека мирот во државата може да се чува и со мал број на војници кои не би претставувале опасност или не би буделе страв кај соседите.

¹³ Ibid. page 27

¹⁴ Cour souveraine. Ibid. page 30.

¹⁵ droit de con-quete

¹⁶ Ibid. page 33.

¹⁷ како што било обичај при гласањето во времето на Венецијанската Република.

Неговата концепција била во тоа оружјето да му го отстапи своето место на говорот во асамблејата како мирно решавање на конфликтите. Пен порачува дека овој добронамерен предлог за Европа ќе го спречи крикот на вдовиците, родителите и сирачињата и дека наместо тоа владеачките елити би имале поважна задача која се состои во едукацијата на младежот, затоа што идните генерации стануваат добри или лоши, онолку колку што власта паѓа во добри или во лоши раце, следствено на своето образование¹⁸.

Заклучок

Главната поента на Пен во овој труд е... во Европа треба да се воспостави мир на таков начин преку кој ќе се зачува истиот меѓу сите нејзини држави. Војната претставува двобој меѓу принцовите... кога големите и малите држави ќе им се потчинат на правилата на правдата, правото нема да му го отстапи своето место на насилието¹⁹. Концептот за обединета Европа е оној модус вивенди кој ќе ја подобри комуникацијата меѓу државите и ќе ја развие соработката помеѓу луѓето од различните држави. Преку мирот во Европа ќе се расчистат сите несогласувања, додека нејзините жители ќе се поврзат во една духовна заедница²⁰. Во денешни услови оваа база ја наоѓаме развиена во меѓународното задолжително право кое е сочинето од правните норми кои ги уредуваат: забраната за употреба на сила, забраната за злосторство геноцид, принципот за елиминација на расната дискриминација, кривичните дела против хуманоста, забраната на трговијата со бело робје и пиратеријата, принципот на сувереност на државите над своите природни ресурси, принципот на самоопределување на народите²¹.

Пеновата замисла е хумана, таа привлекува исто онолку колку и што восхитува. Нејзината премиса се потпира на воспоставувањето на мирот и на правдата, оттаму таа е оригинална и поттикнувачка. Од вре-

¹⁸ Ibid. page 52.

¹⁹ Ibid. page 75, 76.

²⁰ ова меѓу другото претставува и зачеток на *ius cogens* - меѓународното апсолутно задолжително право, кое го прифати Комисијата за меѓународно право во Завршниот акт на Договорното право, во членот 50 во 1966 година. Љ.Д. Фрчкоски, В. Тупурковски, В. Ортаковски - Меѓународно јавно право, Табернакул, Скопје, 1995. стр. 24.

²¹ Љ.Д. Фрчкоски, В. Тупурковски, В. Ортаковски - Меѓународно јавно право, Табернакул, Скопје, 1995. стр.24.

мето кога Вилијам Пен, го напиша овој проект²² до денеска тој не губи од својата актуелност. Во времето од кога е напишан Есејот до сега Европа помина низ фазите на буржоаската револуција, индустриската револуција, преку појавата на нациите и националната држава, преку концертната дипломатија, преку три разорувачки војни, за од втората половина на XX век, да се исправи пред задачата сериозно да му го одземе приматот на оружјето и неговото место да му отстапи на мирот и на обединувањето Цедант Арма Тогe.

Затоа не е случајна максимата на Шо која ја изнесов на самиот почеток од своето излагање. Нејзината цел е дека за развиено цивилно општество и за светски мир потребна е една единствена отстапка, а таа се состои во фактот дека индивидуалните желби, страсти или фрустрации секогаш доведуваат до незаситност, додека наспроти тоа заедничката потреба од благосостојба и просперитет водат кон развој, подобрување на условите за живот и ја навестуваат онаа нова еволутивна фаза на духовен прогрес кој цели кон интеграција и зближување помеѓу различните и кон една нова етапа на вистински хуманистички прогрес.

²² Есејот за сегашен и иден мир во Европа... Пен и го подарил лично на англиската кралица Ана во 1703 година, по десет години од неговото објавување. Преку овој дар, тој се заложил Англија повеќе да се заложат за воспоставувањето на траен мир во Европа. Светомир Шкарик - Правото, силата и мирот - Македонија и Косово, Култура, Скопје, 2002. стр. 520.

Д-р Васко Наумовски

асистент на Универзитетот „Њујорк“, Скопје

НЕКОИ АСПЕКТИ НА МЕЃУНАРОДНОТО ИМЕНУВАЊЕ НА ДРЖАВИТЕ

Abstract

One of the highest foreign – policy priorities that Macedonia has is the way of naming in the international relations, especially in the frames of the international organizations. This issue is considered and analyzed from different points of view, which resulted with the theory that in accordance with the differences in the language or pronunciation, the acceptance of the official version of the long names of the countries or the existence of two or more countries including same or similar terms of the names, the countries will be named in different way. In the international organizations, especially in the United Nations there is a clear distinction of the country names, thus their national identity is protected, as well as there is avoidance of empathy between different countries. There are many cases where the social system of the countries indicates the long form of the name, which in the same time the country, differs from another country with a same name but with different social system. One of the common cases in the international organizations is the naming of the country as well, in one way before getting into UN, and renaming the same country in another way after it. There are countries with more official names, but as well as countries with a high degree of difference when a translation of the name occurs. The existence of regions in one country with identical name with the name of its neighboring country is not rare case, in the same time it's jeopardizing the territorial identity of both countries. In this study paper the stress is on the naming of the Republic of Macedonia and the differences about its naming which occur with one neighboring country.

Именувањето на државите во меѓународните организации, и воопшто во меѓународните односи е прашање кое заслужува посебно внимание од Република Македонија, со оглед на фактот дека прашање-

то за името и именувањето на државата останува отворено повеќе од една и пол деценија. Именувањето на државата како “Македонија“ во меѓународните односи низ годините беше се почесто, такашто денес, покрај речиси две третини од државите-членки на Обединетите нации, државата така се именува и во речиси секој вид на меѓународна комуникација, со исклучок на некои меѓународни организации. Она што е посебно значајно е и употребата на уставното име од сите држави во билатералните односи, дури и од оние со кои дипломатските односи се воспоставени под т.н. привремена референца. Единствената држава која во билатералните односи не го употребува уставното име е Грција.

Што останува? Не е веројатно да се очекува Грција да ја именува нашата држава со името “Македонија“, поради што таа цел не се ни споменува како приоритет. Останува можеби (формално) најзначајното именување - она во Обединетите нации и другите меѓународни организации. Низ историскиот процес на формирање на нови или обединување на постоечки држави се создадени повеќе состојби кои по својата суштина се, помалку или повеќе, слични на отвореното прашање за разликите што ги има Грција околу името на Македонија. Во повеќето од нив, решенијата се пронајдени во т.н. долги и кратки имиња, па дури и во местото на државата во азбучниот редослед. Овде, улога играат општественото уредување, официјалните преводи на имињата, па дури и буквите.

За почеток, постојат држави чиешто имиња се релативно слични, па така се предмет на разликување уште во почетните часови по географија: Австрија-Австралија; Шведска-Швајцарија; Мавританија-Маврициус; Словенија-Словачка (кои патем, имаат и речиси идентични државни знамиња); Латвија-Литванија; итн. Најчестиот случај, и за нас најинтересен, е постоењето на две (а некогаш и повеќе) држави кои имаат слични или речиси исти имиња, вклучително и во ОН. Така на пример, постојат по две држави со имињата Кореја и Конго, во минатото уште две со Германија и Јемен, и дури четири држави кои во своите имиња го содржат зборот Гвинеја. Постојат и две независни држави со името Кина (Народна Република Кина и Република Кина), но едната од нив не е членка на ОН. Како се решени сите овие разлики, со цел државите да се разликуваат една од друга?

Двете држави на Корејскиот полуостров носат исти имиња, но со различни одредници пред нив: едната е Демократска Народна Република Кореја (попозната како Северна Кореја), а другата Република Кореја (Јужна Кореја). Во азбучниот редослед (според англиската азбука) на ОН овие две држави не се наоѓаат под буквата “К“, туку под “D“

(Democratic People's Republic of Korea) и под "R" (Republic of Korea). Слично е со двете држави кои го носат името Конго: едната е Република Конго, и во азбучниот редослед е именувана под "C" (Congo, Republic of), додека другата, Демократска Република Конго се наоѓа под "D" (Democratic Republic of Congo). Овие две држави се примени во ОН под имињата "Конго (Леополдвил)" - денес ДР Конго, односно како "Конго (Бразавил)" - денес Република Конго. Ова е варијантата која и беше предложена и на нашата држава во раните деведесетти - "Македонија (Скопје)". Пример за зачленување во ОН под едно име, а подоцна преименување, би била и државата Самоа, која е примена во ОН под името "Западна Самоа", што исто така е слично на еден предлог од минатото - "Северна Македонија".

Постојат и две островски земји во Средна Америка: Доминика и Доминиканска Република како две независни држави, иако нивните имиња се речиси идентични. Како најеклатантен пример се двете соседни африкански држави Нигер и Нигерија, пришто Нигерија, покрај сличноста на сопственото име со другата држава, на својата територија има провинција која е именувана како Нигер, но и двете држави постојат како независни, без притоа да се наметнува ново име на која било од нив. Во однос на името Гвинеја, постојат четири држави: Република Гвинеја и Гвинеја-Бисау (Бисау е главниот град) во Западна Африка, а постојат и Екваторијална Гвинеја (во Централна Африка), и Папуа Нова Гвинеја (во Океанија).

Во минатото бевме сведоци на постоењето на Сојузна Република Германија (Западна Германија), и Германската Демократска Република (Источна Германија). Две држави со исти имиња, со различни одредници за нивното општествено уредување и идеологија. До 1990 година постоеја и две држави со името Јемен: Јеменската Арапска Република (Северен Јемен), и Демократски Јемен (Јужен Јемен), која во минатото е именувана и како Народна Република Јужен Јемен и Народна Демократска Република Јемен. Иако со помал степен на сличност, овде можат да се вбројат и Република Ирска и Обединетото Кралство на Велика Британија и Северна Ирска, како и Русија и соседната Белорусија, која на некои јазици се именува како "Бела Русија" (Weißrussland, Hviderusland, Wit-Rusland).

Случајот на Луксембург е можеби најсличен на случајот на Македонија. Покрај државата Луксембург постои провинција во соседна Белгија со истото име - Луксембург, но постои и уште еден кантон во самата држава Луксембург што повторно го носи истото име - Луксембург. Двете држави не само што немаат спор за името и страв од тери-

торијални претензии, туку во голема мера се економски и политички интегрирани повеќе децении, дури и пред основањето на европските заедници. Сличен е и примерот на провинцијата Британија/Бретања (Brittany/Bretagne) во Франција, соседна држава на Велика Британија.

Уште еден аспект е интересен за анализа. Имено, една држава на различни јазици се именува на сосема различен начин. Така, познати се примерите на Германија (Germany, Deutschland, Allemagne, Tyskland, Saksamaa, Vokietija, Niemcy, Nemačka); Унгарија (Hungary, Ungarn, Unkari, Magyarország, Mađarska); Финска (Finland, Suomi); Шведска (Sweden, Zweden, Zviedrija, Sverige, Rootsi); Црна Гора: (Montenegro, Černá Hora); Хрватска (Hrvatska, Horvátország, Croatia, Kroatien, An Cróit); Холандија (Holland, The Netherlands, Nizozemska); Латвија (Letonia, Lotwa, Latvia, Lettland); Литванија (Lithuania, Lietuva, Litwa, Leedu); Молдова (Moldova, Молдавија); па дури и нашите соседни држави Албанија (Albania, Shqipëria); и Грција (Greece, Hellenic Republic, Hellas, Ellada).

Во системот на ОН некои држави се именуваат според нивните целосни имиња, кои повеќе или помалку, се разликуваат од имињата кои се општопознати: Либија е всушност “Либиска Арапска Џамахирија”; Венецуела е “Боливариска Република Венецуела”; Виетнам е “Виет Нам”; Сирија е “Сириска Арапска Република”, Иран е “Исламска Република Иран”; Лаос е “Лаоска Демократска Народна Република”; Брунеи е “Брунеи Дарасалам”; Велика Британија е “Обединетото Кралство на Велика Британија и Северна Ирска”, итн.

Во однос на буквата според која државата ќе биде подредена во официјалниот редослед, постојат многу примери: Танзанија во ОН не е подредена под буквата “T”, туку под “U”, односно “R” (United Republic of Tanzania, односно République-Unie de Tanzanie). Редоследот варира и соодветно на јазикот на кој истиот се врши, така на пример, државата Чад, во азбучниот редослед во англиска верзија се наоѓа под “C” (Chad), а во француската под “T” (Tchad); Германија во англиската верзија е под “G” (Germany), во француската и шпанската под “A” (Allemagne, Alemania); Екваторијална Гвинеја во англиската под “E” (Equatorial Guinea), а во француската и шпанската под “G” (Guinée équatoriale, Guinea Ecuatorial); Либија во англиската под “L” (Lybian Arab Jamahiriya), а во француската и шпанската под “J” (Jamahiriya arabe libyenne, Jamahiriya Arabe Libia); Сирија во англиската под “S” (Syrian Arab Republic) а во француската и шпанската под “R” (République arabe syrienne, República Árabe Siria); Чешка во англиската под “C” (Czech Republic), во француската и шпанската под “R”

(République tchèque, República Checa), а во руската под “Ч” (Чешская Республика); Велика Британија во англиската под “U” (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland), во француската и шпанската под “R” (Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande du Nord, Reino Unido de Gran Bretaña e Irlanda del Norte), а во руската под “С” (Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии); Доминиканската Република во англиската под “D” (Dominican Republic) а во француската и шпанската под “R” (République dominicaine, República Dominicana); Русија во англиската под “R” (Russian Federation), а во француската и шпанската под “F” (Fédération de Russie, Federación de Rusia); Маршалските острови во англиската под “M” (Marshall Islands), а во француската и шпанската под “I” (Îles Marshall, Islas Marshall), Обединетите Арапски Емирати во англиската под “U” (United Arab Emirates), во француската и шпанската под “E” (Émirats arabes unis, Emiratos Arabes Unidos); Саудиска Арабија во англиската под “S” (Saudi Arabia), а во француската и шпанската под “A” (Arabie saoudite, Arabia Saudita); САД во англиската под “U” (United States of America), во француската и шпанската под “E” (États-Unis d'Amérique, Estados Unidos de América), а во руската под “С” (Соединенные Штаты Америки); Хрватска во англиската, француската и шпанската под “C” (Croatia, Croatie, Croacia), а во руската под “X” (Хорватия); Црна Гора во англиската, француската и шпанската под “M” (Montenegro, Monténégro), а во руската под “Ч” (Черногория); Коста Рика во англиската, француската и шпанската под “C” (Costa Rica), а во руската под “K” (Коста-Рика); итн.¹

Именувањето на државата може да биде различно дури и во самата држава - во државите во кои има повеќе од еден официјален јазик. Така, Индија има дваесет и три официјални имиња, а Јужна Африка единаесет.

Официјалните имиња на некои држави се разликуваат од нивните општопознати имиња и во друг аспект - имињата се во вид на придавки: Русија е “Руска Федерација”; Чешка е “Чешка Република”; Филипини се “Филипински Комонвелт”; Украина и Белорусија се примени во ОН под имињата “Украинска Советска Социјалистичка Република”, односно “Белоруска Советска Социјалистичка Република”; како и веќе споменатите: Источна Германија, Либија, Сирија и Лаос (види погоре). Понекогаш дури и преводот би можел да биде клучен, како во примерот на “Соединетите американски држави”, држава чиешто официјално

¹ United Nations (official site), <http://www.un.org>

име би можело да се преведе и како “Соединети држави на Америка“ (United States of America).

Во однос на забелешката дека една држава не може да го носи името на регион, на кој иако и самата му припаѓа, е поголем од нејзината државна територија, би можеле да се наведат примерите на: Јужна Африка или Централно Африканската Република (чиешто територии секако не ги зафаќаат целиот јужен односно централен дел на континентот Африка); Република Ирска (која не се простира на целата територија на островот Ирска); или пак Соединетите американски држави (со територија од околу само 20% од континентот Америка²). Следејќи ја логиката на Грција, Канада има повеќе право да се нарекува “Америка“, отколку САД.³ Покрај државата “Соединети американски држави“, постои и меѓународна организација со името “Организација на американски држави“, во која членува и САД.

Типичен е и случајот на Европската унија (чијашто територија сега покрива помалку од половината од географскиот термин Европа, а при основањето во 1951/57 год. териториите на нејзините членки претставуваа нешто повеќе од 10% од Европа⁴). Доколку во случајот на терминот “Европа“ се примени политиката на Грција кон терминот “Македонија“, тогаш Руската Федерација би протестирала што Европската унија користи име на регион чијшто дел се наоѓа во руските граници⁵ (како што во границите на Грција се наоѓа дел од Македонија).

При анализата на оваа состојба нужно е да се напомене дека не постојат две држави со името Македонија, туку една независна држава, еден официјално именуван регион во друга независна држава (Грција), и еден географски регион кој не претставува регионална единица во трета држава (Бугарија). Хипотетички, дури и да постоеја две држави со истото име, проблемот ќе беше надминлив со примена на една од погоре наведените решенија: една од државите би се викала “Македонија“, а другата “Република Македонија“ или “Македонска Република“.

² Површината на САД изнесува 9,826,630 км², додека на целиот континент Америка 42,075,000 км².

³ Површината на Канада зафаќа поголем дел од Америка, односно 9,984,670 км².

⁴ Површината на континентот Европа изнесува 10,180,000 км², додека на ЕЗ при основањето (Западна Германија, Франција, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург) 1,299,489 км², а денес (со 27 држави-членки) изнесува 4,324,782 км².

⁵ Русија се простира на 3,960,000 км² од континентот Европа, што е околу 39% од нејзината вкупна површина.

Битката за името е добиена. Нашата држава е општопозната како Македонија. Ситуацијата во 2008 година не е како онаа во раните деведесетти. И нашите соседи се свесни дека државата се именува со нејзиното уставно име - во изјавите на сите европски и светски политичари (па дури и на одредени радикални грчки евро-пратеници), во написите во сите светски весници, на меѓународни економски, политички и спортски настани, на најмасовната комуникациска форма - интернетот, итн. Оваа состојба зафаќа се поголеми димензии, и докажува дека стравовите на Грција за територијални претензии или иредентизам се неосновани.

Дали во редоследот на ОН ќе бидеме под буквата “М” како “Македонија”, или пак со додавка за општественото уредување - како “Македонија, Република” (Macedonia, Republic of), или под “Р” како “Република Македонија” - тоа ни најмалку не го загрозува нашиот идентитет, како што не е загрозен ниту идентитетот на повеќе од дваесет држави-членки на ОН кои имаат слични одредници (република, федерација, обединета/и, и сл.) во нивните официјални имиња. Како што видовме погоре, во зависност од официјалниот јазик на ОН, една држава може да биде во редоследот под две или три различни букви. За споредба, денес Република Македонија, со т.н. привремена референца, во англиската верзија на листата на држави-членки на ОН се наоѓа под “Т” (The former Yugoslav Republic of Macedonia); во француската и шпанската под “Е” (Ex-République yougoslave de Macédoine, односно Ex República Yugoslava de Macedonia); а во руската под “Б” (Бывшая югославская Республика Македония). Без разлика дали, со цел да се одреди местото во азбучниот редослед, во конечното решение ќе се земаат предвид првите букви од официјалното име, и неговиот изговор на официјалните јазици на ОН - на англиски, француски, шпански, руски, кинески или арапски - Македонија е одамна препознатливото име за Република Македонија.

Слично како и односот на имињата на државите и географските термини кај веќе споменатите примери: Ирска, САД, ЕУ или централна и јужна Африка, сосема е јасно дека официјалното име “Република Македонија” јасно и недвосмислено ја разликува државата, републиката Македонија, од една, и (етничко-) географскиот регион Македонија, како и од сите други регионални единици во соседството, од друга страна. Би можело да се дискутира дали пред повеќе од петнаесет години е донесена вистинската одлука со прифаќањето на приемот во ОН под друго име, но денес, после се, сите дискусии за промена на името се излишни.

Меѓународното право несомнено е на наша страна, меѓутоа не треба да се запостави реалноста дека во меѓународните односи не секогаш “победуваат” оние коишто се “во право”. Спорот во врска со името е само еден доказ за таа состојба. Решавањето на споровите во меѓународните односи, вклучително и на оние за именување на државите, не секогаш се темели на меѓународно-правните аспекти, туку на моќта, влијанието и традиционалните односи меѓу државите. Свесноста дека во овој момент влијанието на Македонија во однос на Грција во меѓународните односи не е на исто рамниште (иако состојбата е значително изменета во однос на почетокот на деведесеттите), нашата држава, во пресрет на интеграцијата во НАТО и ЕУ (процес чијшто напредок би можел да биде попречен токму од начинот на именување на државата), би требало да продолжи со умерена политика, испраќање на позитивни пораки и демонстрирање на искрени намери за добрососедски односи со Грција, како и воздржување од потези, кои иако во својата суштина не се провокативни, би можеле да бидат протолкувани како такви. Постоењето на широк консензус во Македонија за партнерство и сојузничтво со Грција, е показател дека односите на двете соседни држави имаат многу поголем потенцијал за соработка, и дека има многу повеќе елементи што ги зближуваат двете држави и народи, отколку што ги разделуваат.

Д-р Душко Стојановски
професор на првиот приватен универзитет ФОН - Скопје

КРИМИНОЛОШКО КРИМИНАЛИСТИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ФАЛСИФИКУВАЊЕТО ЛИЧНИ КАРТИ

Abstract

The socio-political situation in which the Republic of Macedonia has been as a result of the transition period, has impoverished the majority of its citizens. In the attempt to reach a certain legal position, which the person who commits a felony is not entitled to, or to get some advantage, a number of Macedonians, together with a few foreigners, have forged or have used a forged Macedonian or foreign identification card.

This article aims at portraying the state and span of the criminal offence of Forgery of document, i.e. the visa forgery and to compare it to the forgery of any of the protected documents¹. It also deals with the phenomenological and etiological characteristics of this kind of criminal offence and the offenders between the period of between 01.01.1997 and 31.12.2001 in the area of Skopje, namely the area of jurisdiction of the Municipal courts Skopje I and Skopje II.

1. Поим за лична карта

Поимот за личната карта е дефиниран со чл.1 од Законот за личната карта² и Законите за измена и доплонување на Законот за личната карта³. Личната карта е јавна исправа со која се докажува идентитетот, државјанството, живеалиштето и престојувалиштето на граѓанинот на Република Македонија. Личната карта може да се употребува и за преминување на државната граница, во случаи и под услови утврдени со меѓународен договор ратификуван согласно со Уставот на Република Македонија.

¹ In the category of protected documents are given the following documents: passport, visa, identity card, driver's license and registration card, cheque.

² Службен весник на Р. М. број 8/95.

³ Службен весник на Р. М. број 38/02 и Службен весник на Р. М. број 16/04.

Должност на секој граѓанин кој наполнил 18 години е да има лична карта. Граѓанинот е должен личната карта да ја носи со себе и да ја покаже на барање на службено лице кое со закон е овластено да врши легитимирање. Забрането е давањето на својата лична карта на послуга на друг, односно послуга на туѓа лична карта како своја.

Лице кое наполнило 15 години, на негово барање, може да се стекне со лична карта.

Издавањето на личната карта е во надлежност на Министерството за внатрешни работи.

Барањето за издавање лична карта, на пропишан образец, граѓанинот лично го поднесува во Министерството за внатрешни работи според подрачјето на кое граѓанинот има живеалиште. Во прилог на барањето се доставуваат по две фотографии, а по исклучок, граѓанинот роден во странство, поднесува и извод од матичната книга на родените.

Доколку на носителот на личната карта, според позитивните прописи за патна исправа, може да му биде одбиено издавањето на пасош или пасошот му е одземен, Министерството за внатрешни работи ќе донесе решение со кое ќе ја забрани употребата на личната карта за патување во странство уредено со меѓународен договор ратификуван согласно со Уставот на Република Македонија.

Личната карта се издава со рок на важење од десет години, а за граѓанин помлад од 27 години живот со рок на важење од пет години. На граѓанинот кој најмалку два пати ќе загуби лична карта или на друг начин ќе остане без неа, заменетата лична карта ќе му се издава со рок на важење од една година. По истекот на овој рок, новата лична карта се издава со горе споменатиот рок во зависност од возраста на нејзиниот носител. Барање за замена на личната карта се поднесува најдоцна во рок од 30 дена пред истекот на важењето на личната карта.

Со парична казна од 1500 до 5000 денари ќе се казни за прекршок лице кое: има повеќе од една лична карта; со наполнети 18 години нема лична карта; ќе поднесе невистинит извод од матичната книга на родените; во законски утврдениот рок не поднесе барање за замена на личната карта; нема да поднесе барање за замена на личната карта доколку ја промени адресата на станот на живеалиштето; ќе ја даде личната карта на послуга на друго лице или ќе се послужи со туѓа лична карта како своја и нема да ја предаде личната карта во Министерството за внатрешни работи, односно во дипломатско – конзуларното претставништво на Република Македонија во странство доколку држав-

јанството му престанало со отпуст согласно Законот за државјанство на Република Македонија.

Лице кое со себе не ја носи личната карта или одбие да се легитимира пред овластено службено лице ќе се казни со казна до 2000 дена-ри.

2. Заштита на личната карта

Слично како и за патните исправи така и при издавањето на личната карта е во интерес на секоја држава да издава лична карта со поголем степен на заштита заради спречување на нејзино фалсификување⁴.

Образецот на личната карта содржи: назив “лична карта”; натпис “Република Македонија” со втиснат грб на Република Македонија; ознака на серијата и серискиот број и место за фотографија. Во образецот на личната карта се запишуваат следните податоци: име и презиме на граѓанинот, датум на раѓање, пол, државјанство, живеалиште и адреса на станот, престојувалиште и адреса на станот, единствен матичен број на граѓанинот, регистерски број, рок на важење на личната карта и потпис на имателот на личната карта.

Образецот на личната карта се печати на македонски јазик и на неговото кирилично писмо, и на англиски јазик и неговото писмо. Податоците во образецот на личната карта се запишуваат на македонски јазик и на неговото кирилично писмо, и на основно латинско писмо. На граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, образецот на личната карта се печати и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот. На граѓаните кои зборуваат јазик различен од македонскиот јазик и јазикот што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните, образецот за личната карта се печати и на јазикот и писмото што го употребува граѓанинот.

Личната карта издавана во Република Македонија е заштитена со следните заштитни елементи:

- воден знак (рајски птици) на сите страници;

⁴ Податоците од истражувањето во статијата, која е дел од докторска дисертација за фалсификување на заштитени исправи, се однесуваат на периодот од 1997 до 2001 година кога во Република Македонија се употребуваше горе наведениот образец. Од октомври 2007 година МВР на РМ започна со издавање на лична карта со биометриска заштита. Се очекува новата, биометриски заштитена, лична карта да биде предмет на намален број фалсификати. Ова истражување може да биде добра подлога за некое идно истражување, и нивна компарација, на случаите на фалсификување на новиот образец од биометриски заштитената лична карта.

- заштитни кончиња вметнати во хартијата (сина, црвена и зелена боја);
- letter press печатарска техника во серискиот број на личната карта;
- заштитен конец (под УВ црвена боја) со кој се опшиени страниците;
- фотографијата на личната карта е прицврстена со две нитни;
- личната карта на Република Македонија е со сина боја и е со димензии 90 x 64 мм.

Со позитивните законски прописи и странските исправи, во поглед на заштитата од фалсификување се изедначени со македонските. При истражувањето регистрирани се 7 фалсификати на странски лични карти, но сепак, нема да се анализираат заштитните елементи на странските лични карти.

3. Обем и динамика на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта

Од вкупно 344 (100%) анализирани кривично правни настани кои резултирале со правосилни пресуди за кривичните дела фалсификување исправа во 13 (3.77%) од нив е фалсификувана личната карта. Во табелата 1 се презентирани податоците за обемот и динамиката на кривичните дела Фалсификување исправа, при што е фалсификувана лична карта, вкупната бројка на фалсификувани лични карти и нивното национално потекло.

Табела 1⁵: Кривично правни настани од кои произлегло кривично дело Фалсификување исправа, со фалсификувана лична карта, вкупен број фалсификувани лични карти и нивното национално потекло, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Ск. II.

Година	1997	1998	1999	2000	2001	Вкупно	Во %
Кривично правен настан	1	4	3	2	3	13	100
Кривични дела и сторители	2	5	4	2	3	16	
Вк. број фал. лични карти	2	4	4	2	3	15	
Македонија	2	1	2	2	2	9	60.00
Белгија	-	1	-	-	-	1	6.66
Словенија	-	2	-	-	-	2	13.33

⁵ Податоците во оваа и сите останати табели се добиени од кривичните уписници и архивите на Основниот суд Скопје I и Основниот суд Скопје II.

Италија	-	-	2	-	-	2	13.33
Франција	-	-	-	-	1	1	6.66
Вкупно	2	4	4	2	3	15	
Во %	13.33	26.66	26.66	13.33	20.00	100	

Од овие 13 кривично правни настани произлегле 16 кривични дела со ист број на сторители, чиј предмет на фалсификување биле 15 лични карти. Од вкупниот број фалсификувани лични карти, 15 (100 %), македонски се 9 (60.00 %), а останатите 6 (40.00 %) се странски и тоа: по 2 (13.33 %) се словенечки и италијански и по една (6.66 %) се белгиска односно француска лична карта.

Во текот на 1998 и 1999 година биле откриени по 4 (26.66 %) фалсификувани лични карти, во 2001 година се откриени 3 (20.00 %) и во 1997 година се откриени 2 (13.33 %) фалсификувани лични карти.

При извршувањето на кривичните дела Фалсификување исправа, при што е фалсификувана лична карта, во 7 случаи личната карта била единствена фалсификувана исправа, а 4 лични карти биле предмет на фалсификат заедно со поголема количина чекови од тековна сметка, 3 лични карти биле предмет на фалсификат заедно со исто толку патни исправи и во еден случај, покрај една лична карта, била фалсификувана и виза.

4. Начин на извршување

Како што претходно е споменато, начинот на извршување на кривичното дело произлегува од законската дефиниција на кривичните дела фалсификување исправа. Па така, правењето лажна, преправањето на вистинска и нивната употреба или самата употреба на неистинита исправа, се основните начини на извршување на кривичното дело. Во одредени случаи, сторителот, со одредени дејствија може умислено да помогне во извршувањето на овие кривични дела.

Податоците за начинот на извршување на кривичните дела Фалсификување исправа, при што е фалсификувана лична карта за претходно дефинираната временска и територијална рамка, на истражувањето се презентирани во табелата 2.

Табела 2: Начин на извршување на кривичното дело Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	Вкупно	Умислено помогнал во набавка на фалсификувана лична карта	Преправил и употребил вистинска лична карта	Употребил фалсификувана лична карта
1997	2	-	2	-
1998	5	1	1	3
1999	4	-	1	3
2000	2	-	-	2
2001	3	-	2	1
Вкупно	16	1	6	9
Во %	100	6.25	37.50	56.25

Од вкупно 16 (100 %) кривични дела најголема е застапеноста на употребата фалсификувана лична карта од друго лице и тоа во 9 (56.25 %) кривични дела, 6 (37.50 %) од сторителите самите го извршиле преправањето на личната карта и потоа заради остварување на некое право или имотна корист ја употребиле, а само во еден случај или 6.25 % сторителот умислено помогнал во набавката на фалсификувана лична карта.

За споредба се презентирани податоците за начинот на извршување на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи. Најголем дел 208 (51, 61 %) од кривичните дела Фалсификување исправа, при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи, се извршени со употреба на веќе фалсификуваната исправа, во 154 (38, 21 %) случаи сторителот ја направил лажната исправа и ја употребил, а во 37 (9, 18 %) настани сторителот ја преправил вистинската исправа и ја употребил. Минимално е застапено умисленото помагање при извршување на кривичните дела Фалсификување исправа, при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи што се појавува во 4 настани или 0,99 %⁶, а се манифестира преку овозможување на достапност на оригинални образци од чекови од тековна сметка кои покасно сторителот ги фалсификувал и ги употребил.

Од горните податоци може да се заклучи дека, застапеноста на начинот на извршување на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, е речиси, ист со застапеноста на начинот на извршување на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи.

⁶ Види: Д. Стојановски, „Фалсификување заштитени исправи – кривичноправни, криминолошки и криминалистички аспекти“, Скопје, 2005 (докторска дисертација), стр. 137.

5. Начин на кој е направен фалсификатот

Видот на исправата која е предмет на злоупотреба, по пат на нејзино фалсификување многу често ги одредува начините на изработка на фалсификатот. Содржината на исправата, начинот на изработка, нејзиниот квалитет, а особено системот на мерки за нејзина заштита, однапред ги одредува можните начини на нејзино фалсификување.

Квалитетна и добро заштитена исправа поретко ќе биде предмет на целосен фалсификат, а почесто предмет на преправање. Ова особено се однесува на исправи кои во својата содржина покрај податоците за носителот на истата, содржат и факти за неговиот идентитет, како што е фотографија на нејзиниот легален сопственик. Исто така, хартијата од која е изработена исправата, видот на печатењето на истата, вметнувањето на заштитни елементи во истата, оди во прилог на горе споменатото.

Податоците кои се однесуваат на начинот на фалсификување на македонската и претходно наброените странски лични карти, се презентирани во табелата 3.

Табела 3: Начин на кој е направен фалсификатот на личната карта при извршување на кривичното дело Фалсификување исправа, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	Вкупно	Целосен фалсификат	Преправање на вистинска л.к.	
			Замена на фотографија	Радирање на текст
1997	2	-	2	-
1998	4	3	-	1
1999	4	1	3	-
2000	2	-	2	-
2001	3	1	2	-
Вкупно	15	5	9	1
Во %	100	33.33	60.00	6.66
Во %	100	33.33	66.66	

Личната карта е една од исправите која во својата содржина ја вградува фотографијата на нејзиниот носител па нормално е да се очекува дека еден од начините на нејзиното фалсификување ќе биде вметнување на фотографија на лицето кое го употребува фалсификатот.

Според очекувањето, преправањето на вистинска лична карта доминира во изработката на фалсификатот и тоа со 10 (66.66 %) од

вкупно 15 (100 %) фалсификувани лични карти. Фалсификатот изработен со замена на фотографијата на носителот на личната карта, слично како и кај патната исправа, е најзастапен начин на фалсификување и тоа во 9 (60.00 %) случаи, а во еден случај (6.66 %) фалсификатот е направен со радирање на текст на вистинска лична карта. Замената на фотографијата како начин на фалсификување е изработен врз 8 македонски и една странска (италијанска) лична карта. Само на една (македонска) лична карта фалсификатот е изработен со радирање на текст.

Целосен фалсификат е изработен на 5 (33.33 %) од вкупниот број на фалсификувани лични карти на претходно споменатите странски лични карти и тоа 2 словенечки и по една француска, италијанска и белгиска.

Да ги споредиме податоците за начинот на фалсификување на личната карта со податоците за начинот на фалсификување на патната исправа. Од вкупно 124 (100 %) патни исправи, само 3 патни исправи или 2.41 % се целосен фалсификат, а останатите 121 (патна исправа) или 97.59 %⁷ се фалсификати изработени со преправање на оригинална патна исправа.

За разлика од изработката на фалсификатот на патната исправа каде што доминира изработката на фалсификатот со замена на фотографија и тоа во 97.59 %, овој вид фалсификување на личната карта е помал за 37.59 % односно изнесува само 60.00 % од вкупно фалсификуваните лични карти. Но, затоа пак, изработката на целосен фалсификат на лична карта е за 30.92 % поголем во споредба со изработката на целосен фалсификат на патна исправа.

6. Место и време на извршување, поврзаност со други кривични дела и вештачење на фалсификуваните лични карти

Податоците од истражувањето, за местото и времето (каде и кога) е извршено кривичното дело Фалсификување исправа, при што е фалсификувана лична карта, дали е изготвено вештачење на фалсификуваната лична карта и дали делото е извршено во стек со друго кривично дело, се презентирани во табелата 4.

Табела 4: Место и време на извршување на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана личната карта, вештачење на фалсификуваната лична карта и поврзаност со други кривични

⁷ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 205.

дела, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	Вкупно	Место		Време		Вештачење		Стек		
		Град	Село	Ден	Ноќ	Да	не	не	член 358	член 274
1997	2	2	-	2	-	2	-	2	-	-
1998	5	4	1	5	-	5	-	5	-	-
1999	4	2	2	4	-	4	-	4	-	-
2000	2	1	1	1	1	2	-	2	-	-
2001	3	2	1	3	-	2	1	3	-	-
Вкупно	16	11	5	15	1	15	1	16	-	-
Во %	100	68.75	31.25	93.75	6.25	93.75	6.25	100	-	-

Крајната цел на изготвувањето на фалсификатот е неговата употреба пред органите на управа или други институции, било да е изработен од лицето кое го употребува или лице специјализирано за изработка на фалсификати, заради остварување на некое добро или имотна корист. Логички е, да се очекува нивна употреба во местата каде што се лоцирани орагните на управа, а пред се, во градско подрачје и за часовите на времетраење на работното време односно дење.

Од вкупно 16 (100 %) кривични дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, 11 или 68.75 % се извршени во град, а останатите 5 (31.25 %) се извршени во селска средина.

Фалсификуваните лични карти, во град, се употребувани за реализација на три поголеми серии целосни фалсификати чекови заедно со фалсификувана чековна картичка, полагање на возачки испит за друго лице и при легитимирање од страна на овластени службени лица од Министерството за внатрешни работи.

На село, на граничниот премин на аеродромот во с. Петровец, претежно се употребувани фалсификуваните странски лични карти при обидот да се отпатува во странство. Фалсификуваните странски лични карти се употребуваат на аеродромскиот граничен премин како доказ дека лицето има престој во странство што истовремено е и виза за нивно патување во земјите на националното потекло на фалсификатот. Во три случаи, заедно со фалсификуваната лична карта е употребена и фалсификувана патна исправа.

Ако се направи споредба на податоците за местото на извршување на кривичните дела фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, со податоците за местото на извршување на кривичните дела фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана

е една од заштитените исправи, ќе се констатира, речиси, идентична состојба. Од вкупно 403 (100 %) кривични дела фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи 254 или 63,02 %⁸ се извршени во градска средина, а останатите 149 (36,97 %) се извршени на село.

Според очекувањата, кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, се извршувани дење и тоа во 93.75 % или 15 кривични дела, а ноќе е извршено само едно (6.25 %) кривично дело. Работното време на органите на управа и продажните места каде што се употребувани фалсификуваните лични карти е во дневните часови, а исто така и летовите на речиси сите дестинации се одвиваат дење.

Речиси идентична, е состојбата и по однос на времето на извршување на кривичните дела фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи. И овде од вкупно 403 (100 %) од кривичните дела фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи во 382 случаи или 94,78 % се извршени дење, а 18 (4.46 %) кривичните дела се извршени ноќе, а за една минимална количина од 3 кривични дела или 0,74 %⁹ не е утврден точниот период на извршување од текот на деноноќието.

Од вкупно 16 (100 %) кривични дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, во 15 (93.75 %) е извршено вештачење на фалсификатот на личната карта, а само во едно (6.25 %) кривично дело не е изготвено вештачење.

Многу слична е состојбата и за изготвувањето на вештачење на фалсификуваните исправи кај кривичните дела фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи. Од вкупно 403 (100 %) кривични дела фалсификување исправа кога фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи во 397 (98.51 %) е побарано да се изврши вештачење на фалсификуваната исправа, а само во 6 (1,49 %)¹⁰ од кривични дела не е побарано вештачење.

По однос на поврзаноста на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта во сите 16 (100 %) случаи делото не било поврзано со некое друго кривично дело. Како што прет-

⁸ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 133.

⁹ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 131.

¹⁰ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 193.

ходно е споменато дека фалсификуваната лична карта била употребена заедно со фалсификуван чек или патна исправа, но сепак процесуирањето на делото се однесувало само на кривичното дело Фалсификување исправа.

Да се направи споредба кога фалсификуваната исправа е една од заштитените. Од вкупно 403 (100 %) кривични дела фалсификување исправа кога фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи 368 (91.31 %) се појавуваат како индивидуални дела без никаква поврзаност со некое друго кривично дело. Најголема е поврзаноста со кривичното дело Кражба предвидено и казниво со чл. 235 од КЗМ и тоа во 28 (6.94 %) случаи, а потоа следува поврзаноста (стекот) со кривичното дело Давање поткуп чл. 358 од КЗМ, со кривичното дело Тешка кражба чл. 236 со застапеност од 2 (0.49 %)¹¹ дела и поврзаност со едно дело Измама чл. 247 од КЗМ.

Од горните податоци се гледа дека постои разлика од 8.69 % колку што изнесува вкупниот збир на кривични дела фалсификување исправа кога фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи во кои тие имаат поврзаност со некое друго дело за што податоците погоре се прецизно презентирани.

7. Мотив, соизвршителство и начин на дознавање

Резултатите од истражувањето кои се однесуваат на мотивот, соизвршителството и начинот на дознавање за извршеното кривично дело фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична, карта се презентирани во табелата 5.

Табела 5: Мотив, соизвршителство и начин на дознавање за извршеното кривично дело Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001, подрачје на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	Вкупно к.д.	Мотив		Соизвршителство		Начин на дознавање за к.д.			
		имотна корист	остварување право	делувал сам	со соизвр.	редов. контр.	при употреба	опер. пат	пријава
1997	2	-	2	2	-	-	-	2	-
1998	5	2	3	4	1	3	1	1	-
1999	4	1	3	2	2	2	2	-	-
2000	2	-	2	2	-	2	-	-	-
2001	3	2	1	3	-	1	2	-	-
Вкупно	16	5	11	13	3	8	5	3	-
Во %	100	31.25	68.75	81.25	18.75	50.00	31.25	18.75	-

¹¹ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 172.

Според очекувањата и овде преовладува остварувањето на некое право пред имотната корист од делото. Од вкупно 16 (100 %) кривични дела фалсификување исправа при што е фалсификувана лична карта 11 (68.75 %) кривични дела се извршени под мотивација да се оствари некое нелегално право, а останатите 5 (31.25 %) се извршени заради остварување на имотна корист.

Сторителите се здобивале со имотна корист при извршувањето на овие дела кога фалсификуваната лична карта се користела за утврдување на идентитетот на сторителот при употреба на три поголеми серии на целосно фалсификувани чекови, додека, некои од правата кои се обиделе противправно да ги здобијат се: полагање возачки испит за друго лице, патување во странство со фалсификувана лична карта за странец и други.

За споредба, ги презентираме податоците за мотивираноста на сторителите на кривичните дела фалсификување исправа, при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи. Од вкупниот број 403 (100 %) извршени кривични дела, сторителите во 236 случаи (58,56 %) биле мотивирани да остварат некое право кое не им припаѓа, а во останатите 167 дела или 41,43 %¹² очекувале и оствариле имотна корист со сторување на кривичното дело. Остварувањето на некое право кое не му следува на сторителот на кривичните дела фалсификување исправа при што е фалсификувана лична карта е за 10.19 % поголем од истиот мотив кога е фалсификувана една од заштитените исправи и обратно кај имотната корист како мотив.

Од вкупно 16 (100 %) кривични дела фалсификување исправа при што е фалсификувана лична карта, во 13 (81.25 %) сторителот делувал самостојно, а во 3 дела или 18.75 % имал соизвршител.

Слична е состојбата и кај кривичните дела фалсификување исправа каде што фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи 364 (90,32 %) сторители делувале самостојно додека во 39 (9.68 %) случаи сторители делувале со соизвршители од вкупно 403 (100 %)¹³. Поголема е самостојноста во извршувањето на делата за 9.07 % на кривичните дела фалсификување исправа каде што фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи и обратно, во однос на соизвршителството.

Во откривањето на кривичните дела фалсификување исправа при што е фалсификувана лична карта, најголема застапеност има редовна-

¹² Види: Д. Стојановски, исто, стр. 160.

¹³ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 121.

та контрола на исправите со учество од 8 (50.00 %) откриени дела од вкупно 16 (100 %) кривични дела. Потоа, следува откривањето при употреба на фалсификуваната лична карта со застапеност во откривањето на 5 (31.25 %) дела и по оперативен пат се откриени 3 (18.25 %) од овие кривични дела.

Кај кривичните дела фалсификување исправа, каде што фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи од вкупно 403 (100 %) откриени кривични дела во 210 случаи или 52.10 % се откриени по пат на редовна контрола, по оперативен пат се откриени 39.95 % или во 161 кривични дела, со пријава се откриени 8 (5.70 %) дела, а со само-пријавување е откриено само едно (0.24 %) ¹⁴ кривично дело.

8. Пол, место на раѓање, место на живеење и осудуваност на сторителите

Податоците за полот, местото на раѓање и живеење на сторителите на кривичните дела фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта и податоците за нивната претходна осудуваност, се презентирани во табелата 6.

Табела 6: Пол, место на раѓање, место на живеење и осудуваност на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана личната карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II

Да	да/с	Пол		место на раѓање		место на живеење		Претходна осудуваност			
		м	ж	град	село	град	село	не			непознато
1997	2	2	-	2	-	2	-	2	-	-	-
1998	5	3	2	2	3	3	2	5	-	-	-
1999	4	4	-	3	1	3	1	4	-	-	-
2000	2	2	-	1	1	1	1	-	1	-	1
2001	3	3	-	2	1	-	3	2	-	1	-
Вкупно	16	14	2	10	6	9	7	13	1	1	1
Во %	100	87.50	12.50	62.50	37.50	56.25	43.75	81.25	6.25	6.25	6.25

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, 14 (87.50 %) се од машки, а останатите 2 (12.50 %) се припадници на женскиот пол. Уште една потврда дека криминалитетот е типична машка реакција.

¹⁴ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 176.

За споредба, се презентирани податоците за полот на сторителот на кривичните дела Фалсификување исправа, при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи. Податоците за полот на сорителите, минимално се разликуваат. Од вкупно 373 (100 %) осудени лица за кривичните дела Фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи, 320 осудени лица или 85,79 % се лица од машки пол, а останатите 53 (14,21 %)¹⁵ лица се припадници на женскиот пол.

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта 10 (62.50 %) се родени во град, а останатите 6 (37.50 %) се родени во село.

Слична е состојбата и за сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи, од вкупно 373 (100 %) правосилно осудени, 248 или 66,48 %¹⁶ се родени во град, а останатите 33,52 % односно 125 сторители се родени во село.

Поголемиот дел од сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта 9 (56.25 %) живеат во град, а останатите 6 (43.75 %) живеат во село.

По однос на местото на живеење се забележува разлика за 12.11 % со сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи. Од вкупно 373 (100 %) правосилно осудени лица за овие дела 255 (68,36 %) живеат во град, а останатите 118 (32,64 %)¹⁷ живеат во село.

Поголемиот дел од сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта 13 (81.25 %) од вкупно 16 (100 %) претходно не биле во судир со законот, односно не биле осудувани. По еден сторител или 6.25 % од сторителите на овие дела биле судувани за други кривични дела и за истовидно кривично дело, а за еден во правосилната пресуда нема податок за неговата претходна осудуваност.

По однос на претходната осудуваност, застапеноста на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи е слична со горната и тоа: неосудувани се 271 (72.65 %) сторители, осудени за други кривични дела се 60

¹⁵ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 144.

¹⁶ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 133.

¹⁷ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 134.

или 16.08 % сторители, 25 (6.70 %) се осудувани за кривични дела Фалсификување исправа, а за 17 сторители или 4.55 %¹⁸ е непознато.

Податоците се разликуваат по однос на неосудуваноста и тоа за 8.60 % бројот на претходно неосудувани лица е поголем кај сторители-те на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, а за 9.83 % бројот на претходно осудуваните сторители е поголем кај сторители-те на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи.

9. Возраст на сторители-те

Резултатите од мерењето на возраста на сторители-те на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, се презентирани во табелата 7.

Табела 7: Возраст на сторители-те на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	Вкупно	16-18 г.	19-21 г.	22-30г.	31-40г.	41-50г.	51-60г.	60 + г.
1997	2	-	-	1	1	-	-	-
1998	5	-	-	2	3	-	-	-
1999	4	-	-	2	2	-	-	-
2000	2	-	-	-	1	1	-	-
2001	3	-	-	1	2	-	-	-
Вкупно	16	-	-	6	9	1	-	-
Во %	100	-	-	37.50	56.25	6.25	-	-

Зрелоста на една личност неминовно доаѓа со годините и животното искуство стекнато низ образовните и работните процеси низ кои поминува. Како една личност ќе изреагира во одредена ситуација, па и носењето на одлуката да се изврши некое криминално однесување, многу често зависи од нејзината возраст.

За да се утврди дали сторителот на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, се вклопува во профилот на криминално најактивна возрасна група (20 – 25 години), мерена е возраста на сторители-те на овој вид кривични дела.

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, 9 (56.25 %) се на возраст од 31 до 40 години, 6 (37.50 %) припаѓаат на возрасната група од

¹⁸ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 125.

22 до 30 години и само еден (6.25 %) сторител е на возраст од 41 до 50 години.

Ако се направи споредба со податоците за возраста на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа при што исправата која е фалсификувана е една од заштитените исправи, се констатира следното: од вкупно осудените 373 (100 %) лица за овие кривични дела старосната група од 22 до 30 години е со најголема застапеност во износ од 162 (43,43 %), а потоа следуваат групата од 31 до 40 години која учествува со стапка од 120 (32,17 %) сторители; старосната група од 19 до 21 година со учество од 48 (12,86 %) сторители; групата од 41 до 50 години со 28 (7,50 %) сторители; групата од 51 до 60 години со учество од 7 (1,86 %) сторители; групата малолетници од 16 до 18 години со учество од 6 (1,60 %) сторители и групата на возраст од 60 години и повеќе со минималните 2 (0,53 %)¹⁹ сторители.

За разлика од горните податоци, кај сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, најактивна е старосната група од 31 до 40 години. Малолетниците, помладите полнолетници и старосните групи над 51 година воопшто не се застапени.

10. Образование на сторителите

Резултатите од мерењето на образованието на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, се презентирани во табелата 8.

Табела 8: Образование на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	Вкупно	Без образов.	4 Одд. ОУ	Основно	Средно	Вишо	Високо	Непознато
1997	2	-	-	-	2	-	-	-
1998	5	-	-	-	4	-	1	-
1999	4	-	-	2	-	-	-	2
2000	2	-	-	2	-	-	-	-
2001	3	-	-	1	2	-	-	-
Вкупно	16	-	-	5	8	-	1	2
Во %	100	-	-	31.25	50.00	-	6.25	12.50

¹⁹ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 146.

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта 8 (50.00 %) завршиле средно, 5 (31.25 %) завршиле основно, еден (6.25 %) завршил високо, а за 2 (12.50 %) сторители податокот за степенот на завршеното образование е непознат.

За споредба, се презентирани податоците за завршено образование на сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %) сторители без образование се 3 (0.80 %), со завршени четири одделенија од основното образование се 5 (1.34 %), со основно образование се 132 (35.38 %), со средно се 186 (49.86 %), со вишо се 5 (1.34 %), со високо се 13 (3.48 %) и за 29 (7.77 %)²⁰ од сторители степенот на завршено образование е непознат.

Резултатите за двете најзастапени групи на сторители на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, со завршено средно и основно образование се многу слични со податоците кои се однесуваат на сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи. Не е регистриран ниту еден сторител без завршено никакво, па дури и четири одделенија од основното образование и вишо образование.

11. Вработеност и имотна состојба на сторители

Вработеноста и имотната состојба се во директна корелација. Не-вработеноста автоматски го става сторителот на овие кривични дела во групата на сторители со лоша материјална состојба, но сепак вработувањето не е гаранција за средна или добра имотна состојба. Релативно ниските плати, особено на работните места со ниска професионална квалификација, многу од вработените сторители на овој вид на криминалитет ги сместуваат во категоријата на сторители со лоша имотна состојба.

Резултатите од мерењето на вработеноста и имотната состојба на сторители на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, се презентирани во табелата 9.

Табела 9: Вработеност и имотна состојба на сторители на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

²⁰ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 152.

Година	Вкупно к.д.	Вработеност					Имотна состојба			
		невр.	раб.	студент	одгов. лице	непоз.	лоша	средна	добра	непоз.
1997	2	1	1	-	-	-	2	-	-	-
1998	5	2	1	-	1	1	4	-	1	-
1999	4	4	-	-	-	-	3	-	-	1
2000	2	-	-	-	-	2	1	-	-	1
2001	3	3	-	-	-	-	3	-	-	-
Вкупно	16	10	2	-	1	3	13	-	1	2
Во %	100	62.50	12.50	-	6.25	18.75	81.25	-	6.25	12.50

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта 10 (62.50 %) се невработени, за 3 (18.75 %) овој податок е непознат, 2 (12.50 %) се работници и 1 (6.25 %) е одговорно лице во правно лице. И овде, застапеноста на невработените е најголема и поминува повеќе од половина од правосилно осудените лица.

За споредба, се презентирани податоците за вработеноста на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %) сторители невработени се 188 (50.40 %), работници се 66 (17.69 %), дали се вработени непознато е за 64 (17.15 %), службеници и одговорни лица во правно лице се по 23 или 6.16 % и еден сторител односно 0.26 %²¹ е пензионер. Застапеноста на невработените сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта е за околу 12.10 % поголема од невработените сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи.

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, 13 (81.25 %) се со лоша материјална состојба, за 2 (12.50 %) нема податок и еден (6.25 %) е со добра материјална состојба.

За споредба, се презентирани податоците за имотната состојба на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %) сторители со лоша имотна состојба се 249 (66.75 %), со средна имотна состојба се 56 (15.01 %), каква им е имотната состојба непознато е за 47 (12.60 %) и со добра имотна состојба се 21 или 5.63 %²².

Застапеноста на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, со лоша имотна состојба е

²¹ Види Д. Стојановски, исто, стр. 157.

²² Види: Д. Стојановски, исто, стр. 158.

за 14.50 % повисока од сторителите на делата кога е фалсификувана некоја од заштитените исправи, додека со средна имотна состојба не е регистриран ниту еден сторител. Податоците за сторителите на кривичните дела со добра и со непозната имотна состојба и од двете групации на сторители се речиси идентични.

12. Брачна состојба на сторителите

За согледување на влијанието на животот во брачна заедница и бројот на децата кои се подигаат и воспитуваат во истата, анализирани се податоците за овие состојби кај сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта.

Резултатите од мерењето на брачната состојба на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта за одредената временско територијална рамка на истражувањето се презентирани во табелата 10.

Табела 10: Брачна состојба на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

Година	нема ж. неоче	омажени/оженети со по (види долу) дете						разведени (долу бр. на деца)				вдовец-ци		непоз .	куп.
		0/д	1(дете)	2/д	3/д	4/д	5/5+	0/д	1/д	2/д	3	1/д	3/д		
1997	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1998	2	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
1999	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
2000	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
2001	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Вкупно	7	1	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3	6
Во %	43.75	6.25	6.25	12.5	6.25	6.25	-	-	-	-	-	-	-	18.75	00
Во %	43.75	37.50						-				-		18.75	00

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта, 7 (43.75 %) не се омажени/женети, 6 (37.50 %) се во брак, а за 3 (18.75 %) од сторителите овој податок е непознат. Од овие 6 (37.50 %) сторители кои се во брачна заедница 2 (12.50 %) имаат две деца, останатите по 1 (6.25 %) имаат по едно, три и четири деца, а еден од нив живее во брачна заедница без деца.

За споредба се презентирани податоците за брачната состојба на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %)

најголемиот дел и тоа 48, 52 % или 181 сторител се во брак, 113 (30, 29 %) сторители се немажени/неженети, за 65 сторители или 17, 42 % нема податок за нивната брачна состојба, 11 или 2, 93 % се разведени, а 3 или 0, 78 % се вдовци/ици. Од овие 181 (48.52 %) сторители кои се во брак 78 (20, 91 %) имаат по две деца и тоа најчесто малолетни, а потоа следуваат 36 сторители или 9, 65 % со по едно дете, 27 (7, 23 %) сторители се во брак во кој се уште нема деца, 24 (6, 43 %) сторители имаат по три деца и по 8 сторители односно 2, 14 % имаат по четири односно пет или повеќе деца. Кај разведените сторители 5 или 1, 34 % имаат едно дете, 3 (0, 80 %) се без деца, 2 (0, 5 3%) имаат по две деца и 1 разведен сторител или 0, 26 % има три деца. Кај вдовците /вдовиците, во сооднос со вкупната бројка 373 (100 %) сторители 2 или 0,53 имаат по две деца, а еден (0,26 %) ²³ има три деца.

13. Национална припадност на сторителите

Резултатите од мерењето на националната припадност на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, се презентирани во табелата 11.

Табела 11: Национална припадност на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Ск. II.

Година	Вкупно	Државјани на Република Македонија						Странци	
		Македонци	Албанци	Турци	Роми	Срби	Муслим.	Албан./Си ЦГ	Остан.
1997	2	2	-	-	-	-	-	-	-
1998	5	-	2	-	-	-	1	1	1
1999	4	-	2	-	2	-	-	-	-
2000	2	1	1	-	-	-	-	-	-
2001	3	2	1	-	-	-	-	-	-
Вкупно	16	5	6	-	2	-	1	1	1
Во %	100	31.25	37.50	-	12.50	-	6.25	6.25	6.25
Во %	100	87.50						12.50	

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта 14 (87.50 %) се македонски државјани, а останатите 2 (12.50 %) се странци. Од македонските државјани 6 (37.50 %) се со албанско национално потекло, 5 (31.25 %) се Македонци, 2 (12.50 %) се роми и еден (6.25 %) е муслиман. Од

²³ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 148.

странците како посебна групација ги издвоивме сторителите од албанската национална припадност кои се државјани на Србија и Црна Гора застапени со 1 (6.25 %) сторител.

За споредба, се презентирани податоците за националната припадност на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %) најголемиот дел и тоа 321 сторител или 86.02 % се државјани на Република Македонија од кои: 160 (42,89 %) се македонци; албанци кои имаат македонско државјанство се 124 односно 33,24 %; ромите учествуваат со 3,48 %; муслиманите 3,21 %; турците и србите со по 1,60 %. Странските државјани се застапени со 52 сторители или 13.93 % од кои се издвојува учеството на лицата од албанска националност кои живеат и поседуваат патни исправи од Србија и Црна Гора кои учествуваат со 10,72 % односно 40 сторители, а останатите странци учествуваат со 12 сторители или 3,21 %²⁴. И овде, најголем дел од сторителите се припадници на албанската националност со учество од вкупно 43.96 % од кои 33,24 % се државјани на нашата земја, а 10,72 % се државјани на Србија и Црна Гора.

14. Редовност на постапката, вид и висина на казната и однесување на сторителите

Однесувањето на осомниченото односно обвинетото лице за некое од кривичните дела Фалсификување исправа има значителна улога во одредувањето на казната и во понатамошниот ресоцијален процес за време на извршувањето на казната доколку е изречена временска казна. Истражувањето покажа дека при одмерувањето на казната, исто така, големо влијание има и начинот на водењето односно редовноста на кривичната постапка.

Резултатите од мерењето на начинот на водење на постапката (редовно/отсуство), видот и висината на казната и однесувањето на сторителите за време на постапката на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта се презентирани во табелата 12.

Табела 12: Редовност на постапката, вид и висина на казната и однесување на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа, кога е фалсификувана лична карта, за периодот од 1997 – 2001 година на подрачјето на Основните судови Скопје I и Скопје II.

²⁴ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 127.

Година	Вкупно к.д.	Постапка		Вид и висина на казната				Однесување			
		ред.	во отс.	усл овна	затвор				се кае	не се кае	неп озн.
					до 6 месеци	одбм. до 1г.	од 1 г. до 2 г.	од 2г. до 3г.			
1997	2	2	-	-	2	-	-	-	2	-	-
1998	5	4	1	2	2	-	1	-	3	1	1
1999	4	3	1	4	-	-	-	-	3	-	1
2000	2	1	1	1	-	-	1	-	1	-	1
2001	3	3	-	1	-	1	1	-	3	-	-
Вкупно	16	13	3	8	4	1	3	-	12	1	3
Во %	100	81.25	18.75	50.00	25.00	6.25	18.75	-	75.00	6.25	18.75

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта 13 (81.25 %) биле присутни на судењето, а останатите 3 (18.75 %) се судени во нивно отсуство.

За споредба се презентирани податоците за редовноста на постапката на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи.

Од вкупно 373 (100 %) од правосилно осудените лица за кривичните дела Фалсификување исправа кога фалсификуваната исправа е една од заштитените исправи 299 (80.16 %) се судени во присуство, а останатите 74 или 19.84 %²⁵ се судени во нивно отсуство. Резултатите од двете групации сторители на кривични дела по однос на присутноста на обвинетиот на судењето се речиси исти.

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта на 8 (50.00 %) сторители им е изречена условна осуда, а на исто толкав број им е одредена казна затвор. Од овие 8 (50.00 %) сторители на кои им е изречена временна казна затвор на 4 (25.00 %) им е изречен затвор во времетраење до 6 месеци, на 3 (18.75 %) им е изречена казна од 1 до 2 години и на еден (6.25 %) му е изречена казна затвор со времетраење помеѓу 6 месеци и една година.

За споредба, презентирани се податоците за видот и висината на изречените казни на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %) осудени лица за предметните кривични дела најголема е застапеноста на сторители 218 (58, 44 %) кои се осудени со временска

²⁵ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 195.

казна која потоа е условена со повторно извршување на некое друго исто или различно кривично дело. Потоа следуваат: 83 сторители или 22,25 % кои се осудени на казна затвор со времетраење до 6 месеци, 33 сторители или 8,57 % се осудени на казна затвор со времетраење помеѓу една и две години, со казна затвор во времетраење помеѓу 6 месеци и една година се осудени 32 (8,57 %), 6 сторители или 1,60 %²⁶ се осудени со казна затвор помеѓу 2 и 3 години и најмаку односно само еден сторител е осуден со казна затвор со времетраење помеѓу 3 и 5 години.

Процентуалната застапеност по видот и висината на изречената казна кај овие две групации сторители на кривични дела е со мали разлики, речиси, идентична.

Од вкупно 16 (100 %) сторители на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана лична карта на 12 (75.00 %) примерно се однесувале во текот на постапката и искажале каење за стореното дело, за 3 (18.75 %) ова е непознато, поради тоа што се судени во отсуство и само 1 (6.25 %) од правосилно пресудените сторители не покажал каење за стореното дело.

За споредба ќе ги презнетираме податоците за однесувањето на сторителите на кривичните дела Фалсификување исправа кога е фалсификувана една од заштитените исправи: од вкупно 373 (100 %) осудени лица за предметните кривични дела 282 или 75,33 % за време на судењето примерно се однесувале и искажале каење за стореното дело, за 71 сторител (19,03) овој факт е непознат (најголем дел од ова отпаѓа на сторителите судени во отсуство), а само 21 сторител или 5,63 %²⁷ се изјасниле дека не се каат за стореното дело.

Процентуалната застапеност на сторителите на поле на нивното однесување за време на постапката и кај двете групации на сторители на кривични дела е, речиси, идентична.

²⁶ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 164.

²⁷ Види: Д. Стојановски, исто, стр. 165.

Оливер Станоески
Магистрант по мир и развој

„КАКВА БЕЗБЕДНОСТ” И „КАКОВ МИР” НИ Е ПОТРЕБНО?

Abstract

The modern way of life, new technology, new inventions etc., enforce us to have a little different view on our security. Today we have very small chances for big open wars, like I and II World War, but we have many new threats that are maybe more dangers. These new threats are looking a new treatment, new solutions.

Today, the traditional view of security (state-security) is not anymore a priority, that place is taken from human security (individual security). When we speak about human security we think on all that treats who can put a single human life in danger. There is no worth if you have secure state and you have insecure people. Actually the biggest part of people are treat from indirect violence (structural and cultural violence), this fact tell us that the human security will be in the center of the happenings in the future.

You now, peace and security they have very common things, “If you live in peace, are you secured?” If you interested about this dilemma you can see the text and maybe some things will be little clear.

If, you, like a single person, secure and you live in state of positive peace, then you can develop your self on the right way.

Самиот наслов на овој труд, може да предизвика многу различни толкувања во однос на сложеноста на наведените термини, имено за некој ова ќе претставува само проста терминологија, а за некој кој има барем минимум познавање за оваа проблематика, ова претставува и тоа како сложена и актуелна тематика.

За да едно општество нормално функционира, тоа треба да биде безбедно, мирно и развиено. Е сега, тука се отвора дилемата, “каква безбедност” и “каков мир” ни е потребен. Современото живеење, техничко-технолошкиот развој поставува нови стандарди, а со самото тоа

се појавуваат нови закани и предизвици за безбедноста, на кои треба да се гледа многу пошироко во однос на традиционалното сфаќање за безбедноста. Веројатноста за водење на отворени големи војни од типот на Првата и Втората Светска војна, се сведени на минимум, но затоа пак се појавуваат нови закани кои барат поинаков третман во однос на нивното разрешување. Овие закани кои своєвременно се појавуваат, безбедноста ја спуштаат на многу пониско ниво во однос на традиционалното сфаќање (држава-безбедност), имено, безбедноста се сведува на безбедност на индивидуалната, човековата или хуманата безбедност.

Човековата безбедност препознава дека личната заштита на поединецот и зачувувањето на неговиот интегритет не доаѓа првенствено од штитењето на државата како политичка единка, туку од пристапот кон личната благосостојба и квалитетот на живот.¹

Секако дека хуманата безбедност ќе биде во преден план во однос на традиционалното сфаќање на безбедноста, имено каква полза имате ако имате безбедна држава, а имате граѓани кои се загрозувани од одредени други закани (сиромаштија, невработеност, болести, неписменост и сл.).

За најдобро да се разбере овој однос, треба да се направи анализа на овие четири битни полиња на кои се заснова хуманата безбедност:

Прво, *безбедност за кого?*

Второ, *безбедност за кои вредности?*

Трето, *безбедност од кои закани?*

Четврто, *безбедност со кои средства?*

Не постои универзална дефиниција за терминот хумана безбедност, но ако побарате, ќе најдете на многубројни гледишта и обиди за дефинирање на овој поим, но без разлика на ова, најважно е тоа што во сите примери како појдовен мотив е земена безбедноста на човекот како индивидуа. Морам исто така да напоменам дека, како најголеми промотори на хуманата безбедност се посочуваат ОН (УНДП), Владата на Канада и Владата на Јапонија. Во контекст на ова како истакнати примери, ќе ги претставам гледиштата за хуманата безбедност на Владата на Канада и Владата на Јапонија.

¹ *Превенција на конфликти* (2004), Митревска, М., Градње на мирот и човековата безбедност во постконфликтна Македонија, Фондација Фридрихт Еберт и Иницијатива за градење мир и демократија.

Владата на Канада:

“За Канада, хуманата безбедност значи слобода од продорните закани по човековите права, сигурноста или животот”...

Канада во надворешната политика во однос на хуманата безбедност има ги има идентификувано следниве пет приоритети:

1. Заштита на цивилите, преку градење на интернационална воља и зајакнување на нормите и капацитетот за намалување на човечките загуби во оружените конфликти.

2. Операции за поддршка на мирот, вложувајќи во капацитетите на ОН кои се однесуваат на зголемено сложените побарувања за распредување на обучен персонал, вклучувајќи Канаѓани во овие мисии.

3. Превенција на конфликти, со зајакнување на капацитетот на меѓународната заедница за превенција или решавање на конфликти и развој на локалните вродени капацитети за да се справуваат со конфликтите без насилство.

4. Државно управување и одговорност, вложувајќи во грижа за подобрена одговорност на институциите од јавниот и приватниот сектор во услови на воспоставени норми на демократија и човекови права.

5. Јавна сигурност, вложувајќи во развојот на меѓународна експертиза, капацитети и инструменти за да се попречат растечките закани создадени од подемот на транснационалниот организиран криминал. (Влада на Канада)

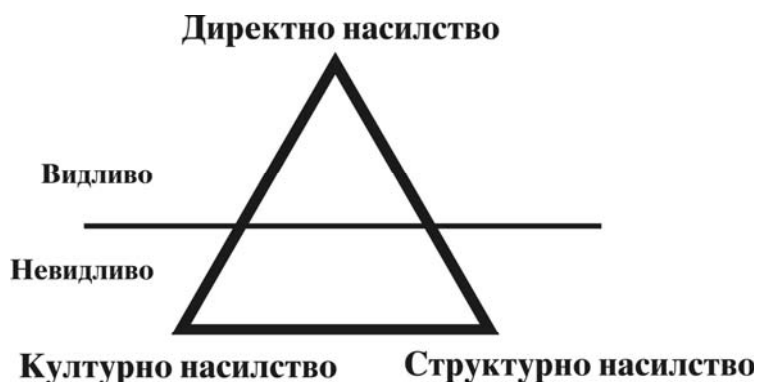
Влада на Јапонија:

Хуманата безбедност може да се дефинира како зачувување и заштита на животот и дигнитетот на индивидуалното човечко суштество. Јапонија како и многу други земји, го има ставот дека хуманата безбедност може да биде осигурана единствено кога единката е уверена во животот ослободен од страв и ослободен од недостаток. (Влада на Јапонија)

Заканите по хуманата безбедност се многубројни, но најчесто ги сочинуваат следниве категории:

- ❖ Економска безбедност;
- ❖ Храна;
- ❖ Здравствена безбедност;
- ❖ Животна средина;
- ❖ Лична безбедност;
- ❖ Безбедност на заедницата;
- ❖ Политичка безбедност. (УНДП)

За подетална класификација на заканите, треба да се направи разграничување на видовите на закани, во контекст на ова ќе се земе дискусијата за насилство на Јохан Галтунг, каде што тој разликува директно (лично) насилство и индиректно (културно и структурно) насилство.² Мора да се напомене дека во оваа теорија на Галтунг, терминот насилство се поистоветува со терминот закана.

Триаголник на насилство (Јохан Галтунг)

Еве како, Галтунг ја гледа разликата помеѓу директното и индиректното насилство:

❖ Кај *директното насилство* постои субјект кој што го извршува истото, и последиците може да се трасираат кон конкретна личност и субјект;

❖ Додека пак, кај *индиректното насилство* не постои таков субјект, односно не е можно да се трасираат последиците.³

Во делот, за тоа “каков мир” ни е потребен, ќе се задржам на по-комплексното гледиште за мирот, кое притоа е третирано од мировните истражувачи.

² Forum for Intercultural Philosophy 5 (2004), Galtung, J., *Violence, War, and Their Impact on Visible and Invisible Effects of Violence*.

³ Forum for Intercultural Philosophy 5 (2004), Galtung, J., *Violence, War, and Their Impact on Visible and Invisible Effects of Violence*.

Мирот претставува многу повеќе отколку отсуство на војна. Оттука, човековата безбедност повеќе не може да се пиома само во воена смисла или како период на прекин на насилство. Поточно речено, таа мора да вклучува елементи кои ќе го оценат влијанието на економскиот развој, социјалната правда, заштитата на животната средина, демократизацијата, разоружувањето, почитувањето на човековите права и слободи, владеењето на правото и сл.⁴

И тука, имаме случај каде што немаме универзална дефиниција за мирот, така што во литературата се среќаваат многу различни гледишта во поглед на тоа, што претставува мирот.

Во контекст на ова, ќе ви го презентирам личното мое гледиште за тоа што претставува мирот.

“Мирот претставува состојба која овозможува и промовира спонтано развивање на човековото суштество и развивање на човековиот потенцијал”.

Секако дека, ова е само едно од многуте мислења на оваа тема, но воедно според моите лични констатации според ова прилично добро се доловува поимот мир. Сепак оваа моја мисла има само секундарно значење во овој дел од трудот. Она што е примарно, всушност е да се напомене дека мировните студии, мирот го разликуваат од два одделни аспекти:

Негативен мир - претставува состојба во која нема употреба на директно физичко насилство;

Позитивен мир - состојба во која се остварува интергација, развој и просперитит (отсуство на структурно и културно насилство) и состојба која подразбира дека употребата на насилство како релација помеѓу луѓето е исклучена.⁵

После оваа поделба, јасно се гледа дека мирот не е само отсуство на војна, впрочем тоа е негативен мир од кој немаме голема полза доколку се соочуваме со одредени други закани кои не се директни. Она што навистина ни е потребно, тоа е позитивниот мир, односно отсуството на културното и структурното насилство. Во таа насока би сакал да напоменам дека во таа состојба човекот може да се развива и да постепено да просперира.

⁴ *Превенција на конфликти* (2004), Митревска, М., Градње на мирот и човековата безбедност во постконфликтна Македонија, Фондација Фридрих Еберт и Иницијатива за градење мир и демократија

⁵ Георгиева, Л. (2004), *Творење на мирот*, Вилдорф, 113.

Заклучок

Овој дел од трудот, заклучокот, делот во кој се чувствувам најслободен во моето изразување, тука можам да пофалам нешто за кое многумина мислат дека е лошо, и да критикувам одредена работа за која многумина имаат позитивно мислење, со еден збор, ова е место за мојот личен став.

Основниот мотив за овој труд произлегува од моменталната ситуација во која се наоѓа народот во Република Македонија. Имено, ние сеуште живееме во едно пост-конфликтно транзиционо општество, каде што сме загрозени од многу закани за кои не сме свесни, односно голем дел од населението едноставно не е моќно или нема капацитет да ги распознае и идентификува таквите закани. За т.н. “обичен граѓанин” навидум е се мирно, безбедносната состојба е стабилна, или јас би додал дека безбедносната состојба е стабилна за оние кои се придржуваат до традиционалното сфаќање на безбедноста, а од друга страна пак истиот т.н. “обичен граѓанин” живее во сиромаштија, невработен, социјално не згрижен, не ги ужива сите права и слободи, се соочува со етнички тензии и сл. Е сега, оттука се отвора дилемата, што впрочем е и насловот на овој труд: “Каква Безбедност” и “Каков Мир” ни е потребно?.

Одговорот на оваа дилема е содржан во текстот погоре, но јас уште еднаш ќе одговорам дека Хуманата безбедност и Позитвниот мир се вистинскиот избор кон кој треба да се стремиме.

Игор Дабиќ - економист

Злата Унеркова - економист

РАЗВОЈОТ НА ИЗРАЕЛСКАТА И РОМАНСКАТА ИТ ИНДУСТРИЈА

Abstract:

In the late 90's two countries with its dynamics and inovations get significant role in the global industry for informatic technology (IT).

Having limited number of natural resources, many political and etnical dissagreements and population less than 7 milion, Israel became one of the most prominent technical giants.

Israel successes are result of the multiple high-qualified staff, including the world surge of inmigrants in the late 80's, iniciatives and programmes for financial development from the Government, financing and promotion of Research and Development Centers (R&D) in and out of the educational Institutions and Universities, as well as social tendency for keeping citizens in communities after obligatory service in military.

The second country, Romania, in the last two decades is enduring a economic growth without precedent and manage to list with the most vibrant economies in the world.

The weekly programm on the BBC Work Service, Digital Planet, which reported the last events in the area of technology, regarding the dynamics of the market developement ranked Romania among the top ten countries in the world. This is result of the fact that Roamania has ventured many challenges, economic and political, witch to some extent made the country "mature", ready and trained to compete on the world market.

This study is dedicated to the developement of the IT Industry in Israel and Romania, including extensive analyses of the statistic datas, objectice conclusions, so as recommendations for the IT developement in Macedonia.

Истории на ИТ секторите во Романија и Израел:

Историите на ИТ Индустрите во Израел и Романија, иако прогресивни во нивната природа, се драстично различни, главно поради

историско-хронолошките разлики, географската положба и нивните односи со технолошки развиените држави од Западот.

Израелската High - Tech индустрија, од почетокот на 1990-те про-
путува со дотогаш невидена брзина, започнувајќи тренд што трае до
денес. Тоа што е вчудовидувачки е агресивиот развој на ИТ секторот
во High-Tech индустријата. Зачната во далечната 1948 година, со раѓа-
њето на модерната израелска држава, high-tech индустријата набргу го
започна оформувањето на ИТ секторот, за да ги задоволи базичните
потреби за национален опстанок; поточно тие на армијата. При крајот
на 1948 година, израелските Одбранбени сили воспоставија гранка
наречена Science Corps (Научни Сили). Оваа гранка работела на разви-
вање електрични и електронски апарати, како оружја, експлозивни и
други продукти наменети за израелските одбранбени сили. Овие ино-
вации претставуваа никулец на модерната, светски реномирана, рапид-
но растечка, ИТ индустрија. За да се паралелизира и поттикне потреба-
та за развој, израелската армија го користела целосниот потенцијал на
Израелскиот едукативен систем. Последователно, израелскиот едука-
тивен систем израсна во најдобар едукативен и институционален си-
стем на Блискиот Исток, кој има поставено високи критериуми за оста-
натите. Во состав на овој систем се и институциите како Technion –
Israel Institute of Science во градот Хаифа, Weizmann Institute of Science
во Реховот, The Hebrew University во Ерусалим, и Универзитетот во
Тел Авив. Првиот израелски компјутер бил развиен и составен токму
во едниот од овие центри, имено на Weizmann Institute.

Во виорот на Студената војна, кога нуклеарната ера зазоруваше
врз биполарниот свет, израелскиот *ГОЛЕМ* (“Глупчо”) компјутер супе-
риорно владееше, заедно со компјутерите кои една деценија претходно
беа развиени во Соединетите Американски Држави. Доцните педесетти
и почетокот на шеесеттите беа сведоци на раѓање на неколку
mainframe компјутери во Израел кои го означија почетокот на профе-
сионализацијата во израелската ИТ индустрија. Познатите компании
IBM и Philco ги купуваа комерцијалните патенти за некои од овие
mainframe компјутери и подоцна ги продаваа на меѓународниот пазар,
како специјализирани компјутери за владини институции, банки и уни-
верзитети.

Денес Израел има 5 индустриски хот спот области во рамките на
државата, поточно во градовите Хаифа, Ерусалим, Херзлија, Реховот и

Тел Авив. Оваа high-tech зона се простира на околу 6000 км², што изнесува скоро половина од Силиконската Долина во Калифорнија. Овој регион го држи второто место по продуктивност и профит (после претходно именуваниот), а инвеститорската клима има долгогодишна традиција да привлекува гиганти како Intel, Microsoft, IBM, Cisco, Lucent Technologies, и други.

Романската ИТ индустрија од друга страна, има многу специфична природа, главно поради историскиот фактор. Романија е првата источно европска земја која развила и составила серија компјутери, како *ЦИФА-1957*, *МЕЦИПТ- 1961* и *ДАЦИЦЦ- 1962*. Имено, Романија како Сомесон држава, сателит на Советскиот Сојуз, го имаше прифатено комунистичкиот економски систем. Овој систем влијаел, и се одразувал длабоко на трговијата, како и на развојот на специфични сектори, како на пример ИТ секторот. Трговскиот режим беше на граница помеѓу протекционизам и целосна изолираност. Конкретно, ИТ продуктите не можеле да бидат извезувани во други земји и режимот беше толку ригорозен и брутален што дури и извозот во другите источно европски земји бил лимитиран. Истиот третман важел и за ИТ стручниот кадар. Блокирање на извозот на ИТ продуктите било наметнато (надворешно) од страна на Сосон (Координативен Комитет за Контрола на Мултилатерални Експорти).

Понатаму, перманентната владина фиксација за целосно елиминирање на трговскиот дефицит, како и резервираноста во поглед на ИТ продукти произведени во западните земји, кои (како што тогашната Влада на Романија декларирала) биле “капиталистички науки кои што со сигурност би резултирале со невработеност”¹ кои исто така претставувале проблем. Постојат повеќе контрадикторности кога станува збор за достигнувањата за време на изолацијата на Комунистичкиот систем. Некои оваа клима ја карактеризираат како продуктивна и просперитетна за романската ИТ-иднина. Други пак ја карактеризираат токму спротивно, тврдејќи дека изолацијата од европскиот ИТ пазар резултирала со одолговлекување на развојниот процес на романската ИТ индустрија за време на транзициониот период, правејќи ги производите некомпетентни на европскиот и на светскиот пазар.

¹ Grundey, Mihaela & Heeks, Richard (June 1998) Paper No. 2 *Romania's Hardware and Software Industry: Building IT Policy and Capabilities in a Transitional Economy*.

Охрабрувачки е тоа што откако Романија го создаде првиот компјутер во педесеттите, ИТ секторот значително се издигна неколку стапки. За време на комунистичкиот режим, Романија имала само една институција за производство на компјутери, The Computer Manufacturing Company (FCE Bucharest), поточно за производство на мини/микро-компјутери. Покрај оваа компанија, компании како РОМЦД (Romanian Control Data) произведувале принтери и диск драјвови. Но, поради владино-наметнатите регулативи, ваквите компании ги пласирале своите производи само на домашниот пазар. Понатаму, сите ИТ компании за време на Комунистичкиот систем биле финансирани од државата, а и повеќе пати претстаувале и државна сопственост. Државата, исто така, основала Р&Д центри, обучила голем број на луѓе, создавајќи солиден стручен кадар. Но, за разлика од повеќето економски системи, во Романија немало јасна поделба помеѓу државно-финансираниот Р&Д сектор и приватниот сектор за развој на софтверската индустрија.

Најголемиот Р&Д центар бил Institute of Calculus of Techniques and Informatics, основан 1968 година. Подоцна, ИЦТИ е поделен на две институции, имено Calculus Technique Institute и Central Institute for Informatics. Првиот произведувал хардвер компоненти, микропроцесори и матични плочи, додека вториот бил фокусиран на развојот на софтверско производство, како и управување со нуклеарната централа Цернавода.

Стабилниот развој на романскиот ИТ сектор во времето на комунистичкиот режим се должел на производството на софтверски апликации, произведени со рамките на тогашните технолошки можности. Произведениот софтвер инкорпорирал оперативни системи и алатки за програмирање. Но, проблемот лежел во тоа што степенот на локална иновација бил многу низок, ако не и непостоечки, што придонело да голем дел од индустријата се потпира на пиратски софтвер апликации од западните земји, приспособени за романскиот пазар. Кога не биле во можност да ги пиратираат производите од Запад, романците го користеле другиот метод, наречен 'reverse – functional engeneering' во превод обратно- функционално инжињерство, што значи дека откако ќе виделе кои се функциите на програмот, би ги копирале истите и би креирале и лиценцирале идентичен програм, но во нивно производство. Бенефиците од сето ова, беа посочени од сегашниот романски Претседател Трајан Башеску, на прес конференција одржана во февруари 2007 година: “Пиратираниот софтвер од Микрософт коорпораци-

јата и помогна на Романија да изгради вибрантна технолошка индустрија... Пиратирањето и помогна на младата генерација да ги открие компјутерите... Го започна развојот на ИТ индустријата во Романија... Им помогна на романците да ги зајакнат нивните креативни капацитети во ИТ индустријата, која пак стана позната во светот... Пред десетина години тоа беше инвестиција во пријателството помеѓу Романија и Микрософт и Бил Гејтс”².

Иако главните производи на ИТ индустријата во Романија за време на комунистичката изолација беа базирани на западни производи; романската ИТ индустрија доживеа подем. Главно, прогрес беше постигнат во производството на миникомпјутери, како Felix C, Independent, Coral. Компанијата РОМЦД се проби во 1977, соработувајќи со уште една ИТ компанија од Америка, во производството на 58 MB диск драјв. Но, технологијата во Романија била барем една деценија застарена во споредба со глобалната и/или западната технологија. При крајот на 80-те, иновативниот романски ИТ сектор успешно ги создаде сериите Felix M18/M118, кои подоцна беа наследени од Felix PC. Тоа претставуваше вистински чекор напред, поставувајќи ја Романија на светската ИТ мапа. Романскиот софтвер сектор полека се движеше напред, но истото не може да се каже и за хардвер секторот. Да бидеме искрени, хардвер секторот заостана и на локално и на глобално ниво.

Со Декемвриската револуција од 1989 година, отстранувањето на Владата на Чаушеску од сцената и отстранувањето на комунистичките политики, Романија беше подготвена да влезе во транзициониот период. Во 1990, Националната комисија за информатика беше поставена како официјално ИТ тело. Се проследи со целосна пазарна либерализација, а комунистичките рестрикции и изолации останаа далечно минато. Промената на регулативите конкретно влијаеше на ИТ секторот, со отстранување на тарифите и увозните бариери и со стимулирање на извозот. Што се однесува до пиратеријата на странски софтвери, во 1996 година Владата на Романија го донесе и промовираше Законот за Авторски Права (the Copysight Lawtхе).

Романската ИТ индустрија започна да се подготвува за експанзија на глобалниот пазар. Државата продолжи да ја финансира ИТ индуст-

² <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/01/AR2007020100715.html>

ријата и до 1995 година, вкупниот буџет за Р&Д, ИТ и телекомуникации достигна речиси 20 милиони долари. Покрај државното финансирање, голем поддржувач на развојот на ИТ секторот, беше и Европската унија. Фондовите на ЕУ беа наменети за развојот на апликации за Владата. Така, државната потрошувачка во локалната ИТ технологија беше есенцијална за развојот на романските ИТ способности. ЕУ Фаре фондовите беа наменети за подготвување на продуктите за пазарот. ИТ секторот во 90-те се развиваше со побрзо темпо. Со либерализацијата на пазарите и владините полиси, меѓународните фондови и инвестиции, романската ИТ сцена е драстично различна од онаа која ја опишавме неколку параграфи погоре. Многубројни меѓународни компании одлучија да ги пласираат своите инвестиции во романски фирми и софтверски куќи, а поради блиските релации со ЕУ, Романија имаше пристап кон голем број европски фондови. Главниот и водечки инвеститор од тој период беше IBM. За кратко време, Романија стана една од најрапидно развиените економии кои се сеуште во подем и еден од водечките актери на европската ИТ сцена.

Владата, заедно со неколку невладини домашни и меѓународни организации целеше на подигнување на ИТ-свеста на граѓаните. Подигнатата ИТ-свест во Романија резултираше во зголемување на бројот на квалификуван ИТ кадар и ИТ-образовани професионалци, исто како и пораст во конзумирањето на ИТ производи.

Во Романската телекомуникација немаше драстични промени, затоа што таа остана под монопол на државата но, странски инвестиции допрва се очекуваат во овој сектор. Во 1991 и 1993 година во Романија беа претставени јавните компјутерски мрежи и меѓународната компјутерска конекција. Од 1993, независни комерцијални оператори добија дозвола за работа, во партнерство со странски фирми. Тие нудеа услуги како дизајн, одржување и инсталација на Локални Мрежи (ЛАН), сателитска комуникација, ИСДН, мобилни системи и интернет услуги. Сите овие фактори длабоко се одразени во Романската ИТ-свест и користењето на интернетот (во 1998 година 50,000 Романци се евидентирани како корисници). Овие бројки значително се зголемуваат од 1998 година наваму.

Понатаму, во транзицискиот период Р&Д институциите се оформени како финансиски независни и нивниот фокус е повеќе глобален, отколку локален. Но, поради природата на истражувањата и проектите, сеуште се делумно зависни од државата.

До одредено ниво, оваа трансформација се покажала како просперитетна и профитабилна за институциите. Од друга страна, поради

ниските плати, персоналот се деморализирал, и сето тоа резултирало со “одлив на мозоци” (Brain Drain) и тоа со 20-75% загуба на обучен кадар. Овој одлив на мозоци претставува намалување на технолошките способности на државата, а оваа вообичаена реакција за земјите во транзиција, претставува голем проблем во романската ИТ индустрија.

Други очигледни промени во романската ИТ индустрија во 90-те беа финансиските инвестиции во хардвер и софтвер секторите и во увозот на странски ИТ производи. Софтвер компаниите како Oracle, Microsoft, Novell и други, се сега присутни во Романија. Хардвер секторот се фокусира на производство на микрокомпјутери и процесори (IBM, Compaq, Apple, Epson, Hewlett - Packard), наменети за големи мултинационални гиганти како Coca-Cola Company и за централни инфраструктурни проекти (финансирани од ЕУ или меѓународни програми). Во 90-тите, бројот на регистрирани вработени во ИТ индустријата бил 0.2% од вкупниот број вработени. Се верува дека учеството на вработените во ИТ индустријата денес е значително поголемо. Со влезот на сите овие мултинационални компании во Романија, започнат е развој во секторот за ИТ Консултации, ИТ инсталации и оддржување, како и на наменски правениот софтвер, согласно потребите на купувачот. Ова резултирало со значителен раст на локалната ИТ потрошувачка. Меѓу позначајните фирми што инвестираат во Романија се: 3M, AIG, Alcoa, Amway, Avon, Bunge, Cargill, Cisco, Citibank, Colgate, Palmolive, Ernest & Young, Delphi, General Electric, HBO, Honeywell, Garret, Howard Johnson's, Johnson Controls, Kodak, Kraft, Lockheed Martin, McDonald's, Microsoft, Motorola, New Century Holdings, Oracle, Philip Morris, Proctor and Gamble, Qualcomm, RAEF, Solelectron, Timken, UPS, Visa, Washington Group, Xerox.

Специјализации на ИТ индустриите на Израел и Романија:

Специјализациите на овие две ИТ индустрии се развиени согласно нивниот историски развој.

Израелската ИТ индустрија се специјализира во четири главни оддели: Софтвер, Цивилни комуникации и Телекомуникации, ИТ компоненти, и безбедносни системи. Најпочитувани и најразвиени оддели се софтвер и цивилни комуникации и телекомуникации, на кои подетално ќе се осврнеме понатаму во текстот

“Испитувањето на израелската софтвер индустрија од блиску открива чудесна слика на иновативност, растеж и разновидност”³.

Имено, софтверот развиен и произведен во Израел може да се најде низ целиот свет. Тој е всушност еден од камен-темелниците на израелската ИТ Индустрија и есенцијален дел од сите јавни области во животот во Израел, но и во земјите во кои ваквиот софтвер е извезен. Од финансискиот до јавниот сектор, телекомуникациите до здравството, од одбрана до производство, израелските софтверски решенија успешно помагаат да се поедностави мануелната работа, додека во исто време ја зголемуваат продуктивноста, туркајќи ја ефективноста се погоре на графиконите. Поддржана од енормен број емпириски податоци и од секојдневните примери за софтвер кој го користиме често, софтверскиот сектор создава стабилна подлога на патот кон успехот. Примери за ова можат да бидат најдени во брендovите по домаќинствата и надвор од нив. Овие меѓународни софтвер brand name гиганти пенетрираат во израелскиот пазар во потрага по уникатни и иновативни специфични решенија, наместо самите да ги развиваат истите. Во 2006 година позначајните софтверски зделки ги вклучуваат купувањето на Mercury Interactive (за оптимизирање на решенија од областа на бизнис технологијата) за повеќе од 4 милијарди долари од страна на ХП; купувањето на Itemfield софтверот (за трансформирање и менаџирање податоци) од страна на Информатика за 50 милиони долари; купувањето на Identity Software (за менаџмент на апликации и решавање на бизнис предизвици) за 150 милиони долари од страна на БМЦ Software, купувањето на Dmantra (за промовирање и менаџмент на трговија) за 41 милион долари од страна на Oracle, како и многу други. Софтверскиот сектор опфаќа голем дел од израелското индустриско производство и извоз. Израелските софтверски куќи контролираат 2.2% од светскиот пазар⁴. За ова се одговорни два оддела во софтверскиот сектор- Вертикалниот софтвер и Апликации за менаџмент на системи. Не е ни изненадување дека во 1998 година софтверскиот пазар во Израел бил проценет на 1.8 милијарди долари, а во 2000 година пораснал дури до 5.4 милијарди долари, вклучувајќи ги домашната продажба и извозот. Порано, во 1990 год., извозот на софтвер на свет-

³ Israel Association of Software Warehouses. *World Software Center*. www.iash.org.il/content/softwarelnds/SoftwareLnds.asp

⁴ Austrade Online Market Profiles. *Information Technology – Israel*. July 2000 www.austrade.gov.au/MP/index.asp

скиот пазар изнесуваше 90 милиони долари, додека една деценија подоцна изнесуваше 2.6 милијарди. Домашната продажба расте со проценети 10% годишно, а целокупната продажба во ИТ индустријата во 2001 година изнесуваше повеќе од 4.5 милијарди долари. На патот кон прераснувањето во еден од главните центри за софтверски дизајн и развој, Израел ја има заслужено довербата на компаниите од калибарот на Microsoft, IBM, Compaq, Hewlett Packard, Intel, National Semiconductor i Motorola, покрај многу други. Овие компании ја “користат способноста на Израел да креира нови технологии и производи, или да дизајнира пакети кои можат да се порачаат и кои користат иновативност, брзина, и флексибилност кога се справуваат со нови предизвици”⁵. Оваа визија на Израел да биде гледана како држава која може да работи на повеќе задачи одеднаш, и која е секогаш будна, го доведе Microsoft да го воспостави неговиот прв R&D центар надвор од Соединетите Амеркански Држави, во Haifa, додека Intel го држи најголемиот R&D центар во Израел.

“Сета оваа технологија доаѓа од Израел- Но не верувам дека луѓето се свесни за тоа”.

-Џеф Пулвер, Гуру во Американската ВИТ индустрија.

Секторот за Цивилни комуникации и телекомуникации е вториот голем сектор во израелската ИТ индустрија.

Цивилните комуникации се составени од пресметување, интернет и нивните последователни подполиња. Во средината на 1980-те Израел се припои кон елитниот круг на земји кои играа клучна улога во светскиот развој на интернетот. Зачетоците на ова движење се евидентни во образовното поле. Развојот беше поттикнат и охрабрен поради конкретните регулативи и супервизии од страна на израелската Влада. Откако IBM снабди неколку локални универзитети со технолошки средства, овозможувајќи им пристап до БИТНЕТ мрежата во 1984 год., во 1988 год. израелската Академска мрежа (ИЛАН) беше формирана. ИЛАН првенствено се користи за мрежно менаџирање, одржување на конекциите помеѓу локалните универзитети, како и конектирање на истите до нивните еднакви структури во Европа и САД⁶. Подоцна, из-

⁵ Israel Association of Software Warehouses. *World Software Center*. www.iasw.org.il/content/softwarelnds/Softwarelnds.asp

⁶ Institute for Advanced Strategic and Political studies. *Internet Infrastructure in Israel: A proposal for reform*.

раелската Влада ги отвори мрежните патишта на ИЛАН кон корпорациите и другите не-образовни институции и организации, инволвирани во R&D, додека Министерството за комуникации дозволи интернет провајдери да се конектираат и да дистрибуираат интернет во јавноста, се додека дистрибутерот има соодветна лиценца која му дозволува да користи ИЛАН административни функции. Министерството за комуникации, веднаш потоа, му нареди на ИЛАН да престане да дистрибуира интернет, одземајќи му ја монополската позиција, со цел интернет дистрибуцијата да стане дел од напипреварувачки, слободен пазар. По овој чекор, следеше масовен слободно вмрежување (free networking) и де-монополизација, како и поголем проток на пари. Бројот на интернет корисници од 1999 до 2000 година се зголеми за 26%. Со последниот попис од јули 2006-та, се покажува 51.1% пенетрација, Што значи дека од вкупните 7,237,384 жители (пресметани во пописот), околу 3,700,000 жители во Израел користат интернет во нивниот секојдневен живот. Проценетиот раст на корисници во Израел од 2000 до 2007 година е висок и стабилен, а изнесува 191.3%⁷. Статистички гледано, според Taylor Nelson Sofres Report, интернет сообраќајот е проценет: 94% го користат интернетот за пребарување на информации, 92% го користат за праќање и проверување на електронска пошта, 71% го користат за симнување документи, 44% за читање весници, 39% за користење месенџер служби. Во истиот извештај, евидентирано е дека од сите интернет корисници во Израел, 89% имаат пристап до интернет од своите домови, 52% од нивните работни места, 21% од образовните установи и 9% спаѓаат во “друго” категоријата. Но исто така, постојат и реални бариери во користењето на интернет услуги. Овие се распространуваат од релативно високите цени, што значи брзиот интернет е поскап за инсталација и одржување за разлика од обичната конекција, се до ултра-ортодоксните Еврејски заедници, кои во Јануари од 2000-та забранија интернет користење надвор од работното место, плашејќи се дека тоа ќе ги оддалечи младите Евреи од својот душевен пат. Од вкупно 40 интернет провајдери во Израел, 6-те проминентни, а воедно и најуспешни се: Netvision, Internet Zahav, Bezeq Beinleumi, Barak ITC, Actcom i Matav Internet.

Телекомуникацискиот сектор содржи оддели за фиксна и мобилна телефонија, исто како и меѓународна телефонија. Овие оддели се

⁷ Internet World Stats: Internet Usage in the Middle East
www.internetworldstats.com/stats5.htm

најуспешни и најпрофитабилни. Профитите од Телекомуникацискиот пазар беа 3.53 милијарди долари во 1999, и предвиден е раст до 5 милијарди долари до крајот на 2007⁸. Фиксните услуги сочинуваат 53% од целокупниот израелски телекомуникациски пазар, проследени од мобилните и меѓународните услуги.

Важно е да се посочи дека Израел има развиена локална мрежа со 3.1 милиони директни мрежни линии пенетрирајќи 48.7% од жителите. Полниот потенцијал на централната телефонска линија во Израел е 86.6%, вклучувајќи 2.8 милиони директни мрежни линии со 45% пенетрација. Во овој момент има еден оператор кој раководи со овие директни мрежи- BEZEQ. BEZEQ исто така е првиот и единствен оператор со бизнис-комерцијална лиценца. Користењето на локалната телефонија е околу 70% од тоталниот капацитет на државата. Во Израел, 96% од домаќинствата се пенетрирани од локалната телефонија. Јавната телефонија е исто така солидна. Постојат 22,000 јавни телефони, просечно 3.6 на секои 1000 жители. Кога станува збор за мобилната телефонија, проценката изнесува 4,8 милиони корисници во Израел, што укажува на фактот дека мобилната телефонија пенетрирала кај 76% од вкупната популација во Израел. Во моментот, во Израел постојат 4 мобилни оператори, а тие се: Pelephone (Bezeq), Cellcom, Partner/-Orange and MIRS. Едно истражување кое ги споредува израелските корисници со оние од САД и Европа покажа дека израелските корисници просечно трошат 350 мин/месец, додека европските користат 140 мин/месец, а оние од САД 100 мин/месец⁹. Причината за ваквата активно висока потрошувачка, се должи на фактот дека голем број Израелци ги користат нивните мобилни телефони како главна лична контакт линија. Меѓународната телефонија отсекогаш била значајна во израелскиот телекомуникациски сектор поради географската изолација на Израел од западниот свет и нивната клучна потреба за гео-комуникација. Во 1997 година, израелската Влада оркестрираше дерегулатива на меѓународната телефонија. Овој потег ја зголеми потрошувачката на минути од 266 милиони во 1995, до 804 милиони минути во 1999, кога последното истражување од овој дел беше спроведено. Просечно, 279,5 минути се потрошени по корисник 137,7 минути по жител. Израел е исто

⁸ Department of Foreign Affairs and International Trade. *The Information and Communication Technologies Market in Israel*. July 2001.

⁹ Department of Foreign Affairs and International Trade. *The Information and Communication Technologies Market in Israel*. July 2001.

така една од државите со најниски тарифи во меѓународната телефонија. Во 1996 година, Израел го пушти во користење својот прв телеком сателит. Овој сателит овозможува радио емитување, телевизија, и сервис за податоци. Во 2002 година Израел го лансираше својот втор сателит, кој се користи за Директно-домашно ТВ емитување (DHT), и услуги за сателитско собирање на вести (SNG)¹⁰. Исто така интересно е да се напомене дека Израел има 4 главни под морски оптички кабелски системи поддржани од Мед-1 кабел, инвестиција вредна 120 милиони долари, пласирана од три меѓународни кериери. Bezeq International и Jordan Telecommunications Company исто така инсталираа 10 км долг фибер-оптички кабел помеѓу Израел и Јордан.

ИТ компонентите кои се специјалност за израелската производство се главно полупроводниците. Тие вклучуваат, но не се ограничуваат на микропроцесори, направи за собирање на податоци и комуницирање, чипови, ИТ и мрежен хардвер, итн. Првиот нанокабел во светот (кабел кој е трипати потенок од колку оној кој се користи на микрочипови) беше измислен и развиен во Technion, израелскиот Институт за технологија. Во 1974, Интел го воспостави своето Р&Д присуство во Израел, и ја отвори својата прва фабрика за полупроводници во 1985. Од тогаш, Интел се разви во најголем приватен работодавач во Израел, со повеќе од 5,800 вработени, според статистиките од 2004 година. Интел Израел го разви и 860 ЦП микропроцесорот со РИСЦ технологија, како и Пентиум 1, 2, 3, 4 и Центрино чипсети со зголемени Hi Fi можности, збогатувајќи го Интел за 5 милијарди долари на светскиот пазар. Други гиганти во областа на полупроводниците кои функционираат во рамките на израелската ИТ индустрија се Motorola, National Semiconductor, Infineon, Vishay, Texas Instruments, Tower Semiconductor, итн. Нешто најново од областа на ИТ компонентите се електронските пептиди (electronic peptides); полупроводници кои се развиени од страна на истражувачки тим при Technion Институтот. Ова се органски полупроводници кои користат протеини, дизајнирани и создадени од нула, во стерилни лабораториски услови. Овие протеини се сврзани еден со друг со прецизни ланчани сврзници за да создадат материјал со електронски способности. Покрај овие успеси, израелскиот ИТ бизнис со полупроводници сочинува скоро 10% од светскиот бизнис, вреден 40 милијарди долари.

¹⁰ Ibid

Последната главна специјализација на израелската ИТ индустрија се одбранбените системи. Развојот на оваа специјализација во Израел е главно мотивиран од потребата за преживување, таканаречена социјален, економски, и технички Дарвинизам. Како врвен државен приоритет, националната безбедност во Израел е повеќе од komodитет кој служи само за извоз и економска придобивка. Поради тоа што Израел се ослонува на оваа специјализација за својот опстанок, Израел исто така се заложува и вложува во неа, диверзифицирајќи ја врвната технологија, додавајќи иновација во постоечките технологии и исто како и развивајќи нови. Израел нуди светски водечки безбедносни решенија и продолжува успешно да соработува со клучни светски партнери и да обезбедува и заштитува аеродроми, пристаништа, владини канцеларии и установи, финансиски институции, рекреативни центри, меѓународни собири и конференции, итн. Израелската безбедносна индустрија на меѓународно поле е активна на проекти како: Заштита на важни и критични инфраструктури, спротивставување на тероризмот, ЦБРН, Ц41, ЕМС и јавна свест, како и полиција и полициски служби. Активностите во овие проекти вклучуваат: консултирање (анализа на ризик и закани, дизајн, тендери), услуги (обука на персонал, унапредување, модернизирање, создавање на специјални оддели), продукти, технологии, ИТ и софтвер и интеграција. Клучниот успех на израелските компании, покрај нивната отвореност, е нудењето на максимални безбедносни мерки, не само со користењето на една, туку со инкорпорација и интеграција на повеќе техники или технологии. Израелските компании се најеминентни во областа на заштитатата на важни и критични инфраструктури нудејќи: уникатни способности на нивните сензори, детектори за натрапници, процесирање на слики, следење и контрола на движење, Обзервации, контрола на пристап, биометрика, СМАРТ картички, направи за откривање фалсификуван материјал, заштита на недвижности, набљудување, контрола на немири, командни и контролни соби, итн. Израел извезува 1 милијарда долари од безбедносните софтвер производи годишно.

За време на комунистичкиот режим во Романија, ИТ индустријата беше фокусирана повеќе на одбранбени и воени производи, отколку на потрошувачки апликации. Имено, производите беа: апликации за снимање, анализирање на телефонски разговори и надгледување на цели кои Владата ги сметала за опасни или сомнителни. Останатите произведени апликации од овој период беа државно финансирани, така што слободата на производство беше узурпирана, а квантитетите лимитирани. Истите беа составени од low – tech производи како на пример,

апликации за обработување на статистички податоци, за менаџирање на плати и сметководствени системи, како и други административни апликации. Поради горе споменатиот сомнеж спрема развојот на ИТ индустријата од страна на Владата, прогресот во овој сектор не бил гледан како главен приоритет и може да се каже дека тоа била главната причина за уназадувањето на романската ИТ индустрија во споредба со нејзините западни конкуренти.

Сепак, Романија е земја со долгогодишна вселенска програма. Романија има вселенска програма веќе неколку децении, со тоа што романската вселенска агенција (РОСА) официјално беше основена 1991 година (официјално со владината одлука бр. 923/ 20 од ноември 1995, РОСА стана независна институција во надлежност на Министерството за истражување и технологија). РОСА е авторизирана од страна на Владата да изведува Р&Д, да ја координира националната програма за вселенско истражување, и апликациите, како и да биде владин претставник на меѓународната сцена. Романската индустрија произвела повеќе од 20 видови на борбени авиони, мали патнички авиони, мали авиони и хеликоптери.

Во поглед на романската телекомуникациска служба, можеме да се рече дека е забележан прогрес. Овој сектор е составен од провајдери за телекомунациски услуги, оператори, технолошки и продукт компании, компании за производство на телекомуникациска опрема, ИТ апликации, софтвер и хардвер препродавачи, како и телекомуникациските извршни раководители. Главните компании во овој сектор се: RomTelecom, Vodafone Romania, Orange Romania, Cosmote Romania, UPC Romania, Atlas Telecom, RCS&RDS и Telemobil.

Имено, романскиот телекомуникациски пазар е во транзиција. Развојот на телеком секторот беше најголем во сегментот на мобилната телефонија. Вкупниот број на корисници на телефонските услуги е над 19 милиони, а целокупниот сообраќај во јавните мрежи се зголемил за 27% во 2006 година.

RomTelecomзначи многу плодна година. Компанијата се прошири на друго поле - интернетот - и почна да произведува АДСЛ технологија за јавна употреба. Очекувањата се дека бројот на корисници ќе надмине 100,000. Портпаролот на компанијата изјави: “Со лансирањето на Dolce, RomTelecom навлезе во пазарот за мултимедијални услуги, покрај поранешните телефонски и интернет услуги. Компани-

јата инвестираше 15 милиони евра до сега, за да им ја донесе на своите клиенти последната технологија во областа на дигиталната телевизија и да им ги понуди најповолните алтернативи на аналогната телевизија која сеуште доминира на романскиот пазар”¹¹.

Друга, исто така, успешна компанија на романскиот пазар е Vodafone. Минатата година тие искусија неверојатни резултати. Порт-паролот на Водафон, пак, изјави: “Ние ја зголемивме нашата корисничка база до 48% за време на април-септември и ова ја балансираше нашата позиција како еден од најбрзо растечките оператори во последните шест месеци. За време на последните 12 месеци го зголемивме нашиот профит по услуга за повеќе од 30%”¹². Водафон планира да “продолжи да се фокусира на развојот на дистрибутивната мрежа низ нејзините продавници и ексклузивни дистрибутивни канали. За наредната година, една од првичните цели е да го зацврснине нашето предводење на пазарот нудејќи производи и услуги кои ќе можат да ги задоволат сите комуникациски потреби, како и за потрошувачите, така и за нашите бизнис клиенти”¹³, напомена извршниот директор на Водафон, Романија.

Во продолжение, една исто важна или можеби и најважна индустрија која треба да се спомене е секако одбранбената индустрија. Вкупниот број луѓе вработени во одбранбената индустрија, за време на комунизмот, бил околу 200,000 луѓе. Главните производи на оваа индустрија биле борбени авиони и хеликоптери наменети за извоз. Но, во 1990-те романскиот (и светскиот) пазар за овие производи се промени. Во пост-комунистичкиот период, одбранбената индустрија се движеше или напредуваше со послабо темпо, за жал заглавена во транзицискиот период. Сепак, во 2004, Романија и пристапи на НАТО Алијансата, станувајќи нејзин член, што резултираше со прогрес во оваа индустрија, отргнувајќи ја од претходниот статус-кво. Имено, станувајќи НАТО-членка, романската воена индустрија требаше да се подложи на одредени промени. Романските воени сили мораа да бидат модернизирани за да бидат компатибилни со тие на НАТО. Иако модернизацијата е очекувана да биде комплетирана до 2010-та, ова секако претставува голем скок напред за Романската одбранбена индустрија. Како

¹¹ <http://www.roconsulboston.com/Pages/InfoPages/Businesspages/TelecomMarket.html>

¹² *ibid*

¹³ *ibid*

производи на оваа индустрија, можеме да ги спомнеме и производство на ниско и средноземни радарски системи, надоградени борбени авиони (произведени во САД) и инструменти.

Algotech е водечкиот провајдер на Enterprise voice communication and customer service solutions и услугите базирани на Avaya технологијата во централна Европа и источно европскиот регион. Algotech е авторизиран препродавач на Avaya Inc. Algotech е основан како резултат на припојувањето на повеќе успешни компании, и тоа: 1Тел (Чешка), Geomant's Reseller Business Unit (Унгарија), Lucas Communication Services (Романија), Algotech (Србија и Црна Гора) и Algotech (Полска), во 2005 година. Решенијата што ги нуди Алготех помагаат да се изгради здрава, но флексибилна и технолошки богата солучија за телефонијата. Првичен таргет на оваа компанија се организации од било кој сектор, кои имаат комплексна инфраструктура, или пак имаат потреба од одредени бизнис апликации (како што се call/contact центрите). Во Романија Алготех нуди: целосни ПСО услуги, модифицирање на ИВР (ИР) и развој на компјутерски јазици и кодирање, интеграција на клиентите од ЦТИ средината, дизајн и консалтинг за компани (со цел истите да ги добијат најдобрите решенија за нивните комуникациски системи), целосна инсталација и одржување на производите и апликациите дистрибуирани од страна на Алготех.

Романија е најсофистицирана и развиена кога станува збор за софтвер производството. Да го погледнеме IntelNet Software како добар пример. Имено, IntelNet е всушност превземачка софтвер компанија, специјализирана за развој на оф-шор софтвер услуги за голем број клиенти во САД, западно-европските земји или Азија. Нејзината главна цел е да стане една од најдобрите источно-европски превземачки компании. Компанијата е специјализирана во интернет и бизнис решенијата, сигурен и безбедносен софтвер, е-бизнис, ИТ и интернет консалтинг, мобилен компјутинг и телефонија, Ц++, Јава и .NET програмирање, како и Desktop databases and Programming.

израелските и романските ИТ пазари:

Пазарите на кои се пласирани продукти од ИТ индустриите на овие две земји исто така се развивале согласно нивните истории.

Главните пазари за израелските ИТ производи и услуги се САД, ЕУ и останатиот дел од Европа и Азија. Репрезентативен пример е прикажаниот графикон, во кој сите извози по регион, од 2004, се прикажани процентуално. Целокупната заработувачка од горенаведената фискална година изнесувал 13,400 милиони долари.

Првите high – tech извози на Израел се производи на компании од одбранбената индустрија како Israel Aircraft Industries и различни посредувачи од оваа индустрија. Овие компании произведувале електронски одбранбени производи со напреднати технологии, “по мерка” на израелските Одбранбени сили. Побарувачката за производи кои се “докажани на борбеното поле” на светскиот пазар, ги поттикнала израелците да почнат да извезуваат одбранбени производи. Денес, оваа извозна индустрија е голем дел од high – tech извозот на Израел. Во последните две децении израелските достигнувања во ова поле контрибуираа значително во развојот на следните инторматичко-технолошки и телекомуникациски оддели:

- WiReless Communications (voice and data)
 - Advanced Data Communications Technologies (ATM, XDSL, SDH)
 - Advanced LAN Technologies (ATM, Fast Ethernet, FDDI, ISDN)
 - Satellite VSAT (Very Small Aperture Terminal)
 - Voice Mail and Related Voice Manipulation Technologies
 - DSP – Digital Signal Processing Technologies and Products
 - Encryption and Data Security
 - Anti-Virus Technologies
 - Software Utilities for Mainframe and Mid-Range Computers (including year 2000 problem solving utilities)
 - Databases for Mainframe and Mid-Range Computers
 - Internet Technologies
 - Internet Products
 - Educational Software and Multimedia
 - Graphic Arts and Color Printing Technologies
 - Billing Software for Telephone and Celular Operators
 - Semiconductor Development and Post-Production Inspection Tools
- CAD, CAM and CAE

Моторола, Интел и други го направија Израел најомилено место на светските гиганти за отварање на производни погони и Р&Д центри. Овие компании имаат корист од високиот број на техничари и инжи-

њери, како и близината до нивните целни пазари во Европа. НАФТА договорот го направи Израел изборна производителска локација за производи наменети за европскиот и американскиот пазар. Единствениот голем проблем на Израел во оваа област е јужно-азискиот пазар, поради евтината работна рака, но подобриот квалитет на израелските производи го ублажува овој проблем.

Неколку примери на производи за кои владее голема побарувачка и се од голема важност: Qualcomm Israel разви технологија која овозможува користење на мобилни телефони за време на летови, со дозвола од регулативните тела за Авијација и Комуникација на дадената држава. Amdocs е светски лидер во Integrated Customer Management (ICM), кој што ги снабдува системите со информации и решенија од областа на комуникацијата и интернет протоколот, насекаде низ светот. Checkpoint е една од првите компании кои развија интернет Firewall и денес доминира на пазарот за Firewall и ВПН. Gilat Satellite Networks е водач на пазарот со докажани сателитски производи, системи, услуги и решенија. Како едни од најголемите клиенти ќе ги спомеме US Postal Services кои ја користат конективноста на (broadband) мрежите на трипати повисоко ниво од другите постоечки мрежи. НДС е водечкиот снабдувач на отворени дигитални ТВ решенија за безбеден довод на информации до ТВ сетовите и ИП направите. НДС вработува преку 2000 луѓе ширум светот, и има 51.8 милиони СМАРТ картички во употреба. Израел го пионираше гласовниот интернет протокол (VoIP). Во 1995 година, VocalTec ја изгради најголемата VoIP мрежа со меѓународен носител, компанијата ИТЦЦ. VocalTec е еден од светските лидери во продажбата на телекомуникациска опрема. Partner Communications Company е израелска компанија, која заедно со Нортел успешно го комплетираше за прв пат пробното high speed downlink packet acces(HSDPA), безжична бродбанд технологија преку нивната активна мобилна мрежа. Некои од светските најиновативни процесори се создадени во Израел како Интеловиот Центрино и Пентиум 4 микро-процесори и новиот процесор на Моторола (сега наречен Freescale). Comverse некогаш наречена Ефрат ја измисли гласовната пошта со што воедно го промени начинот на којшто бизнис лицатат комуницираат преку телефон. Алварион е пионер во HiFi и HiMax технологијата.

Се смета дека романските ИТ компании се едни од најсилните компании на Европскиот ИТ пазар. Романија успешно извезува софтвер и ја има предноста на земја со обучен кадар, ефтина работна рака и работници кои говорат најмалку еден странски јазик. Покрај надво-

решната конкуренција, тие се докажаа како издржливи и желни да го развијат својот бизнис. После бавниот развој во 1980-те, романската ИТ индустрија се соочи со предизвиците на 21-от век, додека извозите значително пораснаа во последните неколку години со 25% годишен раст во првата четвртина од 2006 година. Главниот извоз на Романија е електричната и електронската опрема, воената опрема и софтверот. Но, откако Романија стана членка на ЕУ, трговијата е фокусирана кон среќавање на целите на останатите земји членки. Како еден од најсилните пазари во Европа за ИТ инвестиции и трговија, Романија остварува 25 процентен раст годишно, а вредноста на ИТ стоката и услугите претставува 350 милиони евра. Започнувањето на проектот за брендирање на производи се покажа како најдоброто решение за растењето на романскиот извоз. Министерот за комуникации и информатика, Г-дин Золт Наги, изјави дека: “Растот на инвестиции во ИТ секторот, промоцијата на новиот имиџ за локалниот ИТ пазар и создавањето нови работни места се неколку од целите на брендинг стратегијата. Две пазарни нишки веќе се создадени: автомобилска автоматизација и индустрија за безбедносно чување на податоци”¹⁴

Проценките за 2006 година укажува на тоа дека извозот на софтвер, и софтвер услугите ќе надминат 400 милиони евра, во споредба со приближно проценетите 280 милиони евра од 2005 година (што е еквивалентно на раст од 40%). Голем дел од извозот се наоѓа во пазарот за услуги, како и предходните години. Овој тренд на раст е поддржан од растечката вредност на превземачки проекти од страна на локалните компании, но исто така и од добивки генерирани од новооснованата Р&Д инфраструктура и центри за поддршка на корисниците, од страна на мултинационални компании. Процентот на ИТ пазарот, во целокупниот ИТ и комуникациски пазар, продолжува да фигурира со 21% поради бумот во комуникацискиот сектор. “Балансот помеѓу софтвер и хардвер, како и ИТ услугите во рамките на целокупниот ИТ пазар, продолжува да функционира во корист на инфраструктурата-софтвер и ИТ услугите бројат само 25 %, во споредба со 47-те проценти на земјите од централно источна Европа, и со оние 67% на ЕУ”¹⁵. Поголемите романски компании нудат услуги во сите вообичаени работни процеси, како: консалтинг, развој, моделирање, имплементација, интеграција, тестирање, инжињирање одново, интернет-базирани апликации и алатки.

¹⁴ <http://www.nineoclock.ro/index.php?page=detalii&categorie=business&id=20060913-508081>

¹⁵ http://rbd.doingbusiness.ro/anis_romanian_software_services_mart2007.htm

Фактори за успех на израелската и романската ИТ индустрија:

За една развиена и комплексна машинерија како што е израелската ИТ индустрија, постојат повеќе фактори кои атрибуирале за таа да стане гигант во својот реалм. Овие фактори се човечкиот капитал, Р&Д проекти, финансиите, општеството и служењето на воениот рок, надворешната финансиска поддршка и експортот. Подолу следува подетално истражување на секој фактор.

Човечки капитал- една од појаките страни на Израел и нејзината високо едуцирана работна сила, заедно со големата техничка основа. Околу 28% од Израелската популација има универзитетска диплома¹⁶ и 1,35% од целокупната работна сила се или инжињери или научници¹⁷. Во моментот, Израел има околу 35,000 ИТ професионалци, од кои приближно 14,500 се вработени како програмери во некои од 400-те софтверски куќи¹⁸. Високо технолошки образованата и ефикасна израелска работна сила е продукт на националниот едукативен систем, посебно на универзитетите. Исто така, преставува директен производ на акцентот што израелската Влада го става на науката и технологијата. Образовните институции се меѓу првите во светот, произведувајќи и стручен кадар од истиот калибар. Ова ги привлекува мулти-националните технолошки фирми како Motorola, Intel, Digital Equipment, IBM и Microsoft да инвестираат во Израел. Имиграцијата исто така имала влијание врз човечкиот капитал во Израел. Почнувајќи во 1989-та и почетокот на 1990-та, голема група на руски и советски имигранти влегле во Израел. Околу половина од 70,000 имигранти веќе имале универзитетски дипломи, а другите биле високо образовани и искусни истражувачи, техничари, инжињери и научници. Ова не само што донело иновации, туку донело и одредени технологии кои ја поттикнале или поттурнале ИТ индустријата. Израел ја има најголемата популација од инжињери (по глава на жител) кои се занимаваат со истражување и развој, но исто така и нивниот придонос за ИТ индустријата е голем, како за Израелската така и за светската ИТ индустрија.

¹⁶ Fontenay and Carmel "Israel's Silicon Wadi: The Forces Behind Cluster Formation" Stanford Institute for Economic Policy Research, June 2001.

¹⁷ *ibid*

¹⁸ Israel - India Report" Israel High-Tech & Investment Report, July 2002, (<http://www.ishitech.co.il/From.HTML>).

“Континуираниот продажбен раст рефлектира на способноста на Израелските софтвер куќи да развиваат технологии, софтвер системи, целосни пакети и производи кои ги задоволуваат потребите на пазарот. Локалните софтвер инжињери континуирано зачнуваат нови технологии и продукти, кои или се комплементи на новостите во хардвер дизајнот, или го пополнуваат вакуумот на пазарот. Нивните производства ги содржат виртуелно сите сфери на човечките подвизи, вклучувајќи ги и трговијата и индустријата, образованието и Владата, банкарство, финансии и итн. Овој извонреден успех може да е атрибутиран на најголемиот адут на израелската ИТ индустрија- калибарот на нејзините човечки ресурси”¹⁹.

Р&Д исто така беше круцијален фактор за успехот на израелската ИТ индустрија. Неговата промоција е конзистентна низ кратката израелска историја. Р&Д може да биде извршен преку државни или приватни инкубатори, приватни групи, фирми, компании и на универзитетите. Целта на овие Инкубатори е да им пружат помош на фирми кои се во почетна фаза со цел да се намали првичниот ризик, такашто ги охрабруваат иноваторите и претприемачите да навлезат во водите на бизнисот и Р&Д подвизите. Инкубатор програмите овозможуваат: асистирање во оценување на технолошките и маркетинг способности на бизнис идеите, оцртување на Р&Д план, помош при добивање на финансиски ресурси потребни за спроведба на проектот, помош при формирање на Р&Д тим, професионално и административно советување, водилка и супервизија, секретарски и административни услуги, одржување, сметководство, правни совети и помош при создавање капитал за маркетинг (во надлежност на Министерството за индустрија и трговија). Откако првата светска организација за Комерцијална употреба на истражувања беше оформена во Weizmann Институтот на Науки, во 1958, Р&Д беше промовирана на универзитетите. Од тогаш, сите израелски универзитети го следеа овој пример што се однесува до приватниот сектор, израелската Научна фондација (ИСФ), воедно и независно правно тело, е главниот извор на финансирање проекти од типот на конкурентски истражувања. Околу 1000 различни истражувачи се финансирани од ИСФ. ИСФ финансира специјални програми како АТЛАС. За да ги финансира и координира иницијативите за истражување кои се воедно големо-опфатни за инженерциите на само една

¹⁹ Israel Association of Software Warehouses. *World Software Center*.
www.iash.org.il/content/softwarelnds/Softwarelnds.asp

агенција, тука е и ТЕЛЕМ- волонтерски форум сочинет од врховни научници од Министерството за индустрија и трговија, и Министерството за наука, Претседателот на Изарелската Академија и претставниците на Советот за високо образование и други. ТЕЛЕМ го помогна, а каде што беше потребно, пружи и финансиска поддршка, влегувањето на Израел во Рамковната програма на Европската унија, членувањето во европската Synchrotron Radiation Facility и израелската Интернет ИИ иницијатива. Во моментов, ја земаат в предвид иницијативата за развој на нанотехнологијата.

Воената служба е задолжителна во Израел за млади над 18 години. Мажите, исто како и жените, се законски обврзани да служат војска. Оваа служба не само што им овозможува на младите израелци да бидат соодветно технолошки образовани, но и асистира во развојот на нивните работни навики, етика и организација на приоритети. Армијата исто така практикува развивање на тимски дух и споделување на одговорност во работни групи, што ги поттикнува и охрабрува луѓето да работат и оформат блиски мрежи и заедници. Овие контакти и блискост, не само што ги подготвуваат младите за бизнис ориентирана тимска средина, но исто така им овозможува да изградат долготрајни врски, кои подоцна можат да се пренесат во основање на заеднички Start - Up компании. Директна причина за оваа блискост стекната од воената служба е израелската турбулентна историја. Оваа историја, првично од потреба, создаде култура на иновација, пионерство, лесна адаптација и сериско претприемништво. Растејќи во рамките на една армиски-контролирана средина, младите технолошки и бизнис лидери во Израел, созреваат согласно нормите на тоа општество. Израелските софтвер инжињери се стремат кон неоткриените софтвер територии. Овој пионерски став води кон рано усвојување на нови технологии, кои се значително понапреднати од главниот ИТ Пазар. На пример, израелските софтвер инжињери беа меѓу првите кои ги прифатија и имплементираа софтвер архитектурите како NET и J2EE притоа обезбедувајќи им го првото место на пазарот, заслужувајќи ги епитетите интер-оперативни и флексибилни. Исто така, благодарейќи на универзалната воена служба, израелските ИТ претприемачи и инжињери уживаат нелимитиран пристап до технолошките ресурси, за време на нивните години поминати во воената служба. Наспроти хиерархиската формалност, врските оформени за време на воената служба, подоцна им помогнале да ги достигнат бизнис целите, резултирајќи во динамична култура на технолошки трансфер и високо ефективен нетворкинг. Што се однесува до

предприемништвото, со развиената култура на превземање ризици и широко разбирање за можноста од придобивка со впуштање во такви и слични подвизи и инвестиции, израелското претприемништво ужива потпора од фискалната и бизнис инфраструктура. Резултатите од ова се видливи, 30% од денешните start-up компании се основани од страна на сервиски претприемачи. Израелските претприемачи се стремат кон променување на пазарните услови, често создавајќи производи за една нишка или вертикален пазар, со можноста за подоцнежено проширување во повеќе различни сектори.

“Со исклучок на САД, ниедна друга земја на светот не успеала да изгради технолошки сектор базиран на start-up компании (наместо од бизниси со традиција). Израелските инжињери покажаа безрезервна спремност да се соочат со ризик, оставајќи ги старите сигурни работни места во големи компании со реноме, за да започнат свои нови компании”²⁰.

Во доцните 70-ти израелските фирми се обраќаа за помош кај оние од САД, аплицирајќи за финансирање и средства со кои ќе можат да се впуштат во high-tech подвизи. Ова доведе до нов бран на доток на инвестиционен капитал, почнувајќи со 1980 година. Оваа идустрија за инвестирање капитал во ИТ фирми донесе енормна финансиска потпора за ИТ средината. Пример за ова, е графиконот кој посочува кон обласите во кои било инвестирано за развој на ИТ индустријата т.е. финансиските инвестиции во втората четвртина од 2000 година.

Израел во моментот има повеќе од 100 приватни компании кои работат со инвестирање на капитал. Основањето на горенаведените било со цел да се финансираат start – up компаниите од различни high - tech области, додека пак, на мнозинството од нив основата им е длабоко во софтвер производството. Во 1999 година, 481 милиони долари, од вкупно 1 милијарда долари, се инвестирани во различни софтверски куќи. Индустријата за инвестиционен капитал рапидно расте во текот на последните две децении. Во 1991-та година, Израел имаше само еден фонд за инвестиционен капитал, додека денес има повеќе од 75 фондови кои што инвестираат над 2.8 милијарди долари. Би-националните партнерства ги охрабруваат инвеститорите од другите развиени нации, не само САД, но и Јапонија, Канада итн., да бидат дел од ИТ

²⁰ <http://www.ahavat-israel.com/eretz/hightech.php>

револуцијата во Израел. На американската берза Израел се рангира како трета, зад САД и Канада. Фондацијата БИРД спарува американски и израелски фирми со цел да создаде заеднички проекти за развивање, производство, маркетинг и проекти за поддршка на ИТ. Проектите се класифицирани како мини и целосно-размерни проекти, а под која и калсификација да спаѓаат, тие добиваат еднаква финанска помош. БИРД е финансирано од повеќе големи приватни донации, а исто добива и субстанцијална поддршка од американската и израелската Влада²¹.

Како резултат на малата популација од околу 7 милиони жители, побарувачката за софтвер, е сеуште релативно ниска, и индустријата е принудена да гледа надвор од границите на Израел. Широк список на софтвер пакети беше создаден само за извозниот пазар, “не постои виртуелно ниедна компјутерска апликација за која не постои понуден пакет во Израел”²².

Можеме да ги забележиме и извозите и продажбата на high-tech стока (забележано во милиони), како и релацијата помеѓу цивилните и воените извози (конкретно ИТ) како и релацијата помеѓу цивилните и воените продажби (конкретно ИТ).

За успехот на романската ИТ индустрија пак, постојат неколку фактори. Откако Романија го избегна будното око на комунистичкиот систем, таа започна да работи на подобрувањето на својата економија. Човечкиот капирајл е важен сегмент на рапидиот економски раст кој земјата го искусува во моментов. Главниот фокус на социјалниот развој е почетното ИТ образование. Поконкретно, во ИТ секторот, процентот на обучена работна сила е прилично висок. Високо-образовните институции се технолошки опремени и им нудат квалитетни образовни програми на своите студенти. Романија е една од најголемите ‘производители’ на ИТ-обучен кадар. Романската образовна мрежа (РоЕдуНет) беше формирана во Јули 1993 година, со основањето на ЛАН мрежата на Polytechnic University во Букурешт (УПБ). Централната нода при УПБ се конектиреше со меѓународната мрежа за податоци и услуги. Од самиот почеток, РоЕдуНет нудеше слободен и безбеден

²¹ BIRD Foundation <http://www.bridf.com>

²² Israel Association of Software Warehouses. *World Software Center*. www.iash.org.il/content/softwarelnds/Softwarelnds.asp

пристап до својата мрежа на научните, академските и културните не-профит организации. Со ова, нуклеусот на академската комуникациска инфраструктура на податоци беше создадена. Порастот на нивото на образованието во сферата од странските јазици им го отвори патот на Романските граѓани, студенти и работници да се справат и да се сретнат со глобалните технолошки трендови. Со либерализацијата на пазарот и со отварањето на земјата кон остатокот од светот, студентите добија повеќе можности да бидат изложени на компјутерски журналы и магацини, ИТ изложбени сали, работилници и да присуствуваат на тренинг курсеви и семинари. Понатаму, во пост-револуционерниот ‘одлив на мозоци’, голем процент од работната сила ги инвестираше својот интелект и таленти во странство.

Други фактори кои играа голема улога во успехот на романската ИТ индустрија, се владините политики и регулативи. Голем број од земјите кои извезуваат ИТ производи им го должат својот успех на нивните адекватни владини политики. Различните пост-комунистички владини постави на Романија гледаа на ИТ секторот како важен дел од нивното понатамошно достигнување, проследено со раст на економски план. Поради сето ова тие ги насочувале ресурсите кон овие ‘профитабилни’ сектори. Влијаејќи на телекомуникацискиот систем, човечкиот капитал, квалитетот на живот (корелативно со нивото на платите), Владата е способна и во позиција да ги посочи и олесни проблемите. Вакви владини политики се елиминацијата на данокот на приход за вработени во софтвер компаниите и државното финансирање на софтвер фирми.

Израел е мала отворена економија, со се повеќе конкуренција во ИТ сектор. Поради ова, Израел силно се потпира на меѓународната трговија (која сочинува 90% од бруто домашниот производ); и главниот економски раст се должи најмногу на нивните извози. Израел се рангира како земја на прво место во светот кога станува збор за односот меѓу Р&Д инвестициите и БДП, како земја на второ место во квалитетот на своите образовни институции и како земја на трето место во бројот на претприемачи²³. Има една слободна трговска зона, која се

²³ Institute for Management Development(2005). R&D performance as measured by the ratio of total R&D expenditure to GDP; quality of education as measured by total public expenditure on education as a percentage of GDP and the extent to which university

наоѓа во градот Еилат. Покрај оваа зона има и три пристаништа за слободна трговија, кои се наоѓаат во градовите Хаифа, Ашдод и Еилат. Проектите во овие области може да се квалификуваат за специјални даночни бенефиции и се иземени/исклучени од индиректно оданочување. Израел е меѓу другото, земја-потписничка на Uruguay Round Procurement Code, наменети да овозможат повеќе отворени и транспарентни тендерни процедури за голем број владини тела. ИТ секторот е длабоко присутен во овие владини тела. Израел исто така унилатерално ја подигна вообичаената забрана за увоз што доаѓа од земји-членки на Светската трговска организација (WTO) со кои немаат билатерални дипломатски односи, или кои имаат забрани за увоз од Израел. Овој потег е направен со надеж дека одлуките ќе бидат уважени и реципрочитетни.

Американско-израелскиот научно технолошки комесаријат (US – Israel Science and technology Commission), беше воспоставен во 1993 година со цел да ги охрабри high-tech инустриите во двете земји да се впуштат во заеднички проекти. Овој Комесаријат ја негува научната размена помеѓу универзитетите и истражувачките институции. Во 1993-та година, Америка и Израел посветија по 5 милиони долари годишно во период од три години, сочинувајќи вкупно 30 милиони долари. Овој Комесаријат е ко-претседаван од американското Министерство за трговија, и израелскиот Министер за индустрија и трговија. Комесаријатот има основано научна американско-израелска Фондација, не-владина организација, која служи за распределба на грантови финансирани од страна на Владите на САД и Израел. Во овој процес, тие обврзуваат на одредени правила и регулации за одобрување на грантови.

Канцеларијата на Врховниот Научник при Министерството за индустрија и трговија создаде програма за поддршка на претприемачки фирми кои работат на развивање на high-tech иновации за комерцијална употреба. Проектите се прифатени во зависност од иновативната технологија која ја нудат, целите, и пазарниот потенцијал. Владата на Израел исто така имплементираше број полиси и регулативе за помош на развојот, успехот и проширување на секторот за информатичка технологија. Проектите се базирани на две-годишен инкубатор, а поддржани со буџет од 350,000 долари годишно. Откако земјата стана членка на ГАТС телеком договорот, Израел се подложи на комплетна тран-

education meets the needs of the economy; entrepreneurship corresponds to managers' entrepreneurship.

сформација на комуникацискиот и ИТ секторот. Овие промени го отворија пазарот за трговија, кое што пак донесе поголема конкуренција и директни странски инвестиции посебно во секторот за фиксна и безжична телефонија. Израелската Влада до пред 15-тина години беше значително инволвирана во скоро сите сектори на економијата. Но, од тогаш има имплементирано амбициозни структурални реформи наменети за намалување на нејзината моќ во економијата, и зголемувајќи ја конкуренцијата во некои есенцијални индустрии од исклучителна важност²⁴. Од ноември 2005 година, постојат 95 државни компании. Од средината на 90-те, Израел успешно ја намали и стабилизира инфлацијата, по повеќе од 20 години проследени со висок степен на инфлација. Националната валута во Израел е Новиот израелски шеке (НИС)²⁵. Израел ги прифати обврските од 8-та подточка од Договорот на ММФ на 21-ви септември, 1993 година. Во јануари 2003 година, Израел потполно го има либерализирано движењето на капиталот во земјата. Од 1 јануари 2004 до сега, израелската валута беше рекласифицирана во “независно плутање”²⁶. Одтогаш монетарниот режим е релаксиран, со постепено намалување на стапката до 7.5% во 2003-та, до 4.2% во 2004 и 3.5% до Февруари од 2005-та година²⁷. Може да се каже дека ова директно и индиректно и помогна на израелската ИТ индустрија. Промените, конкретно во телекомуникациската индустрија и нејзината либерализација.

Информатичката технологија станува приоритет на романската Влада на нејзиниот пат кон целосни реформи и демократизација. Постојат две политики кои се покажаа како ефективни: заштитата на правата за интелектуална сопственост (која цели кон зголемување на придобивките од приватните Р&Д инвестиции) и директните Р&Д инвестиции. Но, постои голем јаз помеѓу намерите и спроведените акции. Од ноември 1996 година низа владини одлуки беа промовирани конкретно наменети за втората етапа на транзицијата кон усовершено информатичко општество (В.О. 308/97, која ја декларира информатичката

²⁴ Prior to the reforms, ownership of the economy was divided between the Government, the Histadrut and the private sector, with the Government and the Histadrut owning large shares of several key industries. The Histadrut is a trade union, accounting for about 85% of employees. It is also active in social services, education and cultural activities, and economic development projects.

²⁵ NIS is the abbreviation of the currency while ILS is the International Organization for Standardization (ISO) code for NIS.

²⁶ See IMF (2005) for more details.

²⁷ IMF (2002), (2003a), (2004a), and (2005b).

инфраструктура како стратешки приоритет за економскиот и социјалниот развој на романското општество; В.О. 58/98, која ја одобрува Националната стратегија за информатичкото општество и акционен план до 2005 година; Правениот драфт “Правилник за ИТ развој и употреба” поднесен до парламентот; поконкретно полисите кои целат кон развојот и подобрувањето на Националната информатичка инфраструктура; развојот на ИТ индустријата со конкретен акцент на софтвер производи и услуги како и зголемување на бројот на вработените во ИТ секторот и тренираниот кадар за информациско општество.

Агресивната политика наречена “Национална стратегија за информатизација брза имплементација на информациското општество и акциониот програм за развој и масовно користење на ИТ “беше на некој начин пререквизит за овозможување на романските ИТ производи да конкурираат на светскиот пазар како и подготвување на Романија да влезе во ЕУ. Романија е земја-потписничка на Договорот за информатичка технологија, чија главна цел е да ги елиминира царинските обврзници на повеќе од 600 технолошки проекти.

Националниот програм за научни истражувања и технолошки развој, за годините 1996-2000, се вика “Хоризонт 2000”. Овој програм покрива амбициозен број на области, наоѓање инвестиции и развој на техничките ИТ полиња на Романија, кои вклучуваат: мултимедиа, техники на моделирање и симулирање, вештачка интелигенција, комп-јутерски мрежи, дистрибутивни системи, извршни информациски системи, реал тиме системи, графички интерфејс, интерактивни системи, безбедносни системи, стандарди за квалитет на софтвер развојот. Програмат беше наменет за милијарда различни економски сектори вклучувајќи телекомуникации, транспорт, медицина, агрикултура, банкарство, транспорт, право, индустрија, животна средина, јавни услуги, енергетски индустрии, градежништво, јавни библиотеки, музеи, високо образовни институции, обука на работна сила и други јавни услуги.

Предвиден развој за годините 2008-2012

Со сегашното темпо, годишниот раст на израелскиот ИТ сектор е предвиден на 10-15% до 2010 година²⁸. Израелските компани се активни во голем број диверзифицирани области на секторот за телекомуникациска опрема, и длабоко инволвиран во Р&Д проектите кои се фокусираат на основањето на технолошката инфраструктура за следните ге-

²⁸ Israel Export Institute

нерации. Главните телекомуникациски Р&Д напори беа фокусирани кон дигиталниот wireless, сателитските системи, бродбанд и оптичката технологија, интернетот и мултимедија, телемедицина, микроелектроника и мрежен менаџмент, вклучувајќи фибер-оптички и фотонички системи, квалитативно мрежно тестирање, мониторинг опрема, СДХ, СОНЕТ, пристап (ЦДСЛ, ИАД), домашни мрежи, АТМ, Frame Relay, Storage Area Networks, ИП Мрежи (гласовни, податочни, видео, мултимедиални), Wireless локални кругови, ЛМДС, Рутери, ВПНС, Firewall, 3Г апликации, Видео Компресија, Видео Конференции и видео мрежи.

Инфраструктурата во земјата, составена од универзитети, high-tech компании и владини иницијативи, го направи Израел да присвои примамливо голем дел од брзо-растечкиот пазар. Напреднатите способности на земјата се одскачна даска за потенцијалниот бизнис развој и им нудат на странските инвеститори и клиенти динамични, иновативни и потенцијално профитабилни можности.

Што се однесува до Романија, со почетокот на нејзиното членство во ЕУ, од 1-ви јануари оваа година, има директен пристап до ЕУ фондовите. Предвидено е за Романија да биде трансформирана и инкорпорирана во “Информатичкото општество” на ЕУ. Ова ќе резултира плодно по Романската ИТ индустрија затоа што (ако сите политики се спроведени успешно) е предвидено дека домашниот ИТ пазар ќе доживее раст и ќе се прошири, зголемувајќи ја својата вредност (со проценети 2 милијарди долари до 2011 година).

Министерот Наги, изјави дека за периодот од 2007-2013 година, Романија ќе има пристап до ЕУ фондовите (36 милиони евра) планирани за ИЦТ проекти. Овие фондови ќе бидат искористени за различни проекти за комуникација, економски услуги, и е-бизнис сектори. Понатаму, пазарната вредност на легално пакетираните софтвер апликации и услуги се очекува да се зголеми од 162 милиони долари (во 2006 година) до 275 (во 2011 година). Економската реформа која треба да биде имплементирана (за консолидација и приватизација) се очекува да ја зголеми побарувачката за ИТ способности (конкретно во банкарството, телекомот, и јавниот сектор. Бројот на бродбанд интернет корисници исто така се очекува да порасне до околу 2.1 милион корисници до 2011 година (Што би било 10.1% интернет пенетрација). Што се однесува до пазарот, моменталниот тренд покажува дека софтвер пазарот ќе се дуплира до 2008 година, а целокупниот ИТ пазар ќе се дуплира во големина до 2009 година.

Се очекува германскиот софтверски гигант САП да донесе апликации за СМЕ секторот на романскиот пазар, преку Business Consulting

Services (локален партнер). Како прв чекор, софтвер пакетот ќе биде целен кон дистрибутивниот сегмент и кон производствените компании. Исто така романскиот софтверски гигант Akela Informatique, специјализиран во развивање софтвер за компаниски менаџмент, отвори канцеларија во Њу Јорк, компанијата веќе потпиша со France Telecom, National Bank of Paris, Ubisoft, Danone, Lukoil, Orange и други. Од друга страна пак, Alcatel Romania очекува пораст на добивките за 12%, и потпиша договори за снабдување со комуникациска опрема на две главни електрични препродавачи во Бугарија и Македонија (НЕЦ и ЕСМ).

Понатаму, Романија го има потпишано шесттиот Рамковен програм (Framework program FP6; 2002-2006) а сега и Седмиот рамковен програм (ФП7; 2007-2013). ФП7 е програм за истражувачко финансирање, наменет за стимулација на креативноста, развој и зацврстување на истражувачките и иновативните способности на човековиот потенцијал. Буџетот кој е одобрен за оваа програма изнесува 50, 521 милиони евра за времетраење од 7 години.

Романија исто така е земја потписничка на Lusbon Strategy, која е наменета за справување и формирање на економски политики прифатена од сите земји потписнички да ја зголеми продуктивноста и економскиот развој. Целите (“да ја направиме Европа, до 2010, најконкурентната и најдинамичната економија базирана на знаење во светот”²⁹ на Стратегијата треба да бидат достигнати до 2010.

Обсервации и предлози за македонската ИТ индустрија:

За крај, накратко ќе ја споменеме и македонската индустрија за информатичка и комуникациска технологија (Information Communication Technology –ICT), и на база на целото наше истражување, ќе бидат дадени препораки за иднината.

Откако ќе се направи увид на досега постигнатото, како и проектите во тек, може да се заклучи дека во Македонија постои јасно дефинирана волја за напредок во ИЦТ секторот. Предлозите дадени се конкретно за трите камен темелници од овој сектор поточно: легислативно-институционалниот дел, делот за подигање на ИЦТ свеста и основното ИТ образование, и делот за човечки ресурси.

Препораките упатени кон легислативно-институционалниот дел се однесуваат на ревизијата на Законот за авторски права и Законот за

²⁹ http://ec.europa.eu/education/policies/2010/et_2010_en.html

интелектуална сопственост; поттикнување на бизнисот и трговијата преку интернет (e-Business и e – Commerce); овозможување лесен локален трансфер на пари (на пример воведување на PayPal системот); зголемување на конкуренцијата во мобилната телефонија и либерализација на фиксната телефонија; поефтинување на интернет цените, воведување на high speed интернет; продолжување на агресивната кампања за привлекување инвестиции, и финализирањето на проектот транспарентна и ефикасна е-Влада.

Во последните месеци, регулатива под името Регулаторна гилотина, се спроведува и применува со цел јавната администрација да биде пријателски насочена кон бизнисот и кон граѓаните, со олеснување на процедурите и формалностите во бирократијата во државните институции. Во овој обид да се намалат и елиминираат административните бариери, се дава стимулација кон Strat up компаниите и олеснето е започнување на сопствен бизнис. Тоа ги отвара вратите на идеи и заедно со група други фактори, го подобрува полето за игра на ИТ компаниите. Но, бидејќи ова е долготраен процес, исклучително важно е тој да се спроведува ригорозно.

Во приближување на одбранбените институции кон оние од напредните земји, како Израел, чиј камен темелник на ИТ индустријата била одбранбената индустрија, просторот за напредок се зголемува. Поконкретно, обиди како меморандумот за разбирање на Министерската за одбрана на Македонија и на Израел за соработка во областа на одбраната и одбранбената индустрија помагаат да ги отворат вратите и да допринесат до директен развој и разгранување на одбранбената индустрија, а со тоа и ИТ индустријата.

Што се однесува до иницијативите за подигање на ИЦТ свеста и основното ИТ образование и конзумација, вредно е да се спомнат неколку работи. Иницијативата за е-Македонија, со која граѓаните имаат бесплатен dial-up пристап до интернет и намалувањето на данокот за компјутери, се само неколку од потребните чекори за зголемување на свеста а воедно и ИТ конзумацијата преку користењето на компјутери и интернет.

Но, како препорака за позначителниот чекор од делот за подигање на ИЦТ свеста и основното ИТ образование, е агресивно да се спроведува програмата “Компјутер за секое дете” од страната на Владата. Исто така, по примерот на Израел, Романија, САД, Англија, Јапонија и низа други ИТ светски сили, во согласност со донесениот закон за задолжително средно образование, да се воведат и задолжително позна-

вање на основните компјутерски апликации (Мицрософт Оффице, Интернет итн.) и англиски јазик, како услови за полагање на државната матура.

Понатаму, со доделувањето на ваучери на студентите во рамките на програмата „Македонија – земја на информатичари“, се зголеми бројот на ИТ потрошувачи. Но, како препорака за компјутеризацијата во училиштата би напоменале дека откако ќе се завршат проектите за компјутеризација во државните образовни институции, неопходно е да се испрактизира користењето на студентско-академските датабази и search engines (како на пример ЕДЛИНЕ, ProQuest, Facts.com, netTrekker итн.). Со ваква претплата би им се овозможило на институциите секојдневно да бидат изложени на журналы, трудови, статии и останати материјали напишани на најразлични теми.

Во последно време, се забележува пораст во донациите во компјутерските центри низ Македонија, иако би требало овој број понатамошно да се зголемува. Имено, на тој начин бизнисмените и останатите субјекти, би можеле дополнително да се информираат и да ги прошират своите можности.

Исто така, во тек е дигитализација во ТВ индустријата во која три мултиплекси од областа на пренос на дигитална телевизија ќе добијат еднократен надомест од 300,000 евра. Во април оваа година се очекува да биде позната компанијата која ќе оперира на територијата на државата. “Со воведувањето на дигиталната телевизија, Република Македонија прави огромен исчекор на полето на современите технологии во областа на електронските комуникации, чекорејќи рамо-до-рамо со земјите членки на Европската Унија”³⁰

На 1ви Јануари 2008 беше потпишана Спогодбата за олеснување на издавањето визи меѓу Република Македонија и Европската унија. Имено, оваа Спогодба ги опфаќа и клучните занимања потребни за развој на ИТ индустријата, имено студентите, учениците, бизнисмените, итн. Ова олеснување, би го вклучиле во делот на човечки ресурси бидејќи со него циркулацијата на идеи ќе проработи многу подобро и ќе стимулира размена на човечки ресурси и капитал.

Исто така, откако беше усвоен Предлогот за отварање на канцеларии за врски на Република Македонија во Тел Авив, Израел, и во Њу

³⁰ Јанакиевски, Миле, Министер за Транспорт и Врски
<http://www.vlada.mk/Informacii/Januari2008/i4-1-2008d.htm>

Делхи, Индија, неколкукратно се зголемуваат шансите и значително се олеснуваат иницијативите на било кое лице или единка од државниот и приватниот ИТ сектор да стапи во директна комуникација, да се информира, и да стапи во партнерство со субјекти од овие две земји. Индија, исто како Израел, е огромен ИТ центар во светот, каде што евтната работна рака доаѓа взаемно со врвни ИТ иновации. Исто така, со иницијативата на Владата, економски промотори ќе бидат испратени во горенаведените земји, што ќе резултира не само во упростување на процесот на упатување, туку и специјализирање и советување во врска со дијалогот и комуникацијата.

Препораките за делот за човечки ресурси се координирање и понатамошна соработка со УСАИД, УНДП, МАСИТ и организации и институции од овој калибар, дополнително финансирање на Р&Д проекти и инкубатори на универзитетите и факултетите (а особено на Природно-математички Факултет, Електро-технички Факултет, Машински Факултет и други), работење по модерни наставни програми со цел создавање квалификуван ИТ кадар на универзитетите и спречување на одливот на мозоци. Спречувањето на одливот на мозоци е важна лекција која треба да биде научена од израелското ИТ општество, а последиците од неуспешното спречување можат да бидат видени во проблемите на Романското ИТ општество.

*Д-р Ганка Цветанова,
професор на Музичка академија, Скопје*

КУЛТУРНИТЕ ПРАВА ВО КОНТЕКСТ НА ПОЛИТИЧКИОТ РАЗВОЈ

Abstract

One of the tenets on which the modern democracy is based is the respect towards all human rights – citizen's, political, economic, social and culture. The contribution for respect of the human rights and freedom on international level is expressed and included in many documents brought by the most relevant international organizations.

The culture right represents one of the basic human rights, respectively inalienable human rights, concerning the right of the individual or community in expressing and maintaining its culture identity, right of common sense and basic right of use, as well as affirmation of the mother language of the ethnic and minority group, right of free poetic expression without any kind of ideological barriers, prejudices etc. Every modern and democratic country to all its citizens, should guaranty and make available the culture right. Although not usually, the culture differences are misappropriately used i.e. used as instruments in achieving certain political goals. In the moment when the demands for admission and respect of the culture differences will develop into something completely different, something more extreme as claiming territories, special privileges and disarrangement of the established regime, the destructive process will take the course, and will leave the frames of the principle for culture right respect.

This is the reason one of the most actual topics in the modern political discourse is inevitably connected with the question for that in which form and how many the cultural differences will be admitted as a segment of the multi accreted concept of the culture rights category.

Политичкиот развој на една држава претпоставува јакнење на нејзиниот целокупен демократски капацитет. Тоа значи унапредување на демократските процеси како што се функционирањето на правната др-

жава, изградбата и осамостојувањето на институциите на системот, почитувањето на човековите права и слободи итн. Токму подеднаквото почитување на сите категории на човекови права - граѓанските, политичките, економските, социјалните и културните - претставува едно од основните начела на кое се темели современата демократија.

Постојат различни категоризации и класификации на човековите права, но сепак најчесто користена е онаа поделба во која станува збор за т.н. три генерации на човекови права. Поделбата на трите генерации на човекови права е направена врз основа на метафората *либрте, егали-те* и *фратерните*. Така, според оваа метафора, во првата генерација (*либрте*) спаѓаат граѓанските и политичките права, во втората (*егали-те*) - економските, социјалните и културните права, а во третата (*фратерните*) - правото на солидарност (Васак, 1977: 29).

Заложбата за почитување на човековите права и слободи на меѓународен план, е изразена и содржана во голем број на документи донесени од страна на најрелевантните меѓународни организации. **Универзалната декларација за човекови права** (1948) претставува прв таков меѓународен документ на **ООН** со која беа признати сите основни граѓански и политички човекови права (правото на живот, слобода на говор, религија и учество во власта), како и економските и социјалните права (правото на здравствено и социјално осигурување и правото на образование).

Сепак, најчесто цитиран став во однос на човековите права и слободи е оној од **Виенската декларација**, усвоена од претставници на повеќе од 170 држави на **Втората конференција на Обединетите Нации на човекови права** оддржана во јуни 1993 година и гласи:

"Сите човекови права се универзални, неделиви, меѓузависни и меѓусебно поврзани. Меѓународната заедница мора да ги третира човековите права глобално, на правичен и истовестен начин, на иста основа и со исти нагласок."

Други документи на **ОН** кои говорат за почитувањето и признавањето на човековите права се: **Меѓународната повелба за отстранување на сите облици на расна дискриминација, Меѓународната повелба за економски, социјални и културни права, Меѓународната повелба за граѓански и политички права** итн.

Што се однесува до **Советот на Европа**, пак, најзначајните документи во сферата на човековите права и слободи се следните: **Европската конвенција за заштита на човековите права и основни-**

те слободи (1950), Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства итн.

И покрај јасната и единствена определба на целокупната меѓународна заедница, поединечните категории на човековите права беа прилично занемарени. Тоа посебно важи за културните права, кои и без тоа, се наоѓаат на крајот на списокот во основната група на човекови права. Дали ќе се сфатат исклучиво како индивидуални или ќе се нагласи нивниот колективен карактер, културните права се неизбежен елемент во целокупниот каталог на човекови права (Симовиц-Хибер и Милинковиц, 1999: 98-99).

Правото на култура, претставува едно од темелните човекови права, односно неотуѓиво човеково право. Во различни општества, борбата за остварување на правото на култура се манифестирала преку разновидни форми и имала најразлична смисла: борба за право на поединецот или заедницата да го изрази и негува сопствениот културен идентитет, борба за општокултурно образование, право на основно образование, борба за употреба и афирмација на јазикот на сопствената етничка група, борба за слободно творечко изразување неспречувано со идеолошки бариери и верски предрасуди итн.

Секоја современа и демократска држава треба да им го овозможи и гарантира правото на култура на своите граѓани. Сепак, истото не е остварено во целост во ниту една земја во светот. Правото на култура е прокламирано со официјални акти и повелби на водечките меѓународни организации како ***Обединетите нации, Советот на Европа, УНЕСКО, ОБСЕ и др.*** Во споменатата ***Универзална декларација за човекови права***, во членот 27 е содржана суштината на заштитата на културните права:

"Секој има право слободно да учествува во културниот живот на заедницата, да ужива во уметноста и да учествува во научниот напредок и придобивките кои оттука произлегуваат. Секој има право на заштита на моралните и материјалните интереси кои произлегуваат од научното, литературното или уметничкото дело чиј творец е тој самиот."

Од оваа формулација произлегуваат следните културни права: ***а.*** право на учество во културниот живот на заедницата; ***б.*** право да се ужива во придобивките на научниот напредок и ***в.*** авторските права во сферата на науката и уметностите.

Сепак, најдеталната разработка на културните права на универзален план е содржана во членот 15 на ***Меѓународната повелба за еко-***

номски, социјални и културни права. Во првиот став од овој член се повторуваат трите основни елементи на членот 27 од *Универзална декларација за човекови права*, а потоа се додадени следните културни права: **г.** почитување на слободата неопходна за научно истражување и творечка дејност; **д.** помош во развивањето на меѓународните контакти и соработка во сферата на науката и културата и **ѓ.** преземање на мерки за зачувување, развој и ширење на науката и културата.

Почитувањето на правото на култура, истовремено подразбира и почитување на правото на посебност на културите на заедниците и нивните дистинктивни обележја. Меѓу другото, тоа значи и почитување на правото на избор за начинот на живеење - или, поточно, избор на животен стил - имајќи во предвид дека истиот е креиран во зависност од историјата на заедницата и нејзината културна традиција.

Почитувањето на правото да се биде различен од сите оние кои на некој начин не и припаѓаат на социјално и културно доминантната група во едно општество - како што се лицата со посебни потреби, имигрантите, домородното население итн. - претставува едно од основните начела на современите демократии.

Разгледувајќи ги културните разлики во контекст на културните права, еднаков третман не би значел идентичен туку, напротив, различен третман, при тоа покренувајќи ги прашањата за тоа како ќе се обезбеди еднаквост што нема да служи како маска за дискриминација или привилегии. (Атанасов, 2003: 155) Не ретко, културните разлики се злоупотребуваат, односно инструментализираат во одредени политички цели. Оној момент, кога барањата за признавање и почитување на културните разлики ќе прераснат во нешто сосема друго, нешто многу поекстремно како барања за територии, посебни привилегии и растурање на воспоставениот поредок, тогаш, во тек е деструктивен процес (Манди, 2000: 66) кој излегува од рамките на принципот на почитување на културните права. Токму затоа, една од најактуелните теми во современиот политички дискурс е неизбежно поврзана со прашањето за тоа во колкава мера и во која форма треба да бидат признати културните разлики, како сегмент од повеќеслојниот концепт на категоријата културни права.

Во *Конвенцијата за заштита и унапредување на разноликоста во културните изразувања* на *УНЕСКО* се вели дека, јазичната разноликост претставува основен елемент на културната разноликост. Во истата конвенција, истовремено е потенцирана и улогата на образованието, како еден од клучните елементи во заштитата и унапредувањето на културните изразувања.

Од сите оние права, кои можат да се вбројат во категоријата на културни права, најголемо внимание привлекува токму т.н. јазично право или правото на употреба на мајчиниот јазик. Јазикот, како универзален систем на симболи и средство за комуникација, има исклучително значајна улога во севкупниот процес на социјализацијата на човекот. Јазикот, истовремено, е и услов за развој и збогатување на културата, но и инструмент преку кој се обезбедува зачувувањето и ширењето на културните вредности. Преку јазикот се усвојува и пренесува културната традиција. Оттука, произлегува важноста на неговата улога при конструирањето на колективната свест и чувството за припадност кон одредена културна заедница, како и при формирањето на културниот идентитет на поединецот и групата на која тој и припаѓа. Преку јазикот се обезбедува и континуитетот на културата на заедницата.

Во групата на јазични права, покрај правото на употреба на мајчиниот јазик, спаѓаат и следните: правото на образование на мајчин јазик, правото на информирање на сопствен јазик (медиуми на сопствен јазик) и користење на мајчиниот јазик во јавната и службена комуникација.

Во текот на образовниот процес, по пат на учење, младите луѓе се стекнуваат со спознанието за нивната припадност кон определен колективитет и се запознаваат со неговите дистинктивни културни и морални специфики - особено значајни при дефинирањето на колективниот идентитет. Несомнена е улогата на образованието во развојот на културниот идентитет на детето, па така, во текот на образовниот процес, младиот човек осознава дека тој е истовремено и индивидуа и припадник на една поширока заедница. Во *Хашката препорака за правата на националните малцинства на образование*, се вели дека припадниците на националните малцинства можат да го сочуваат својот идентитет доколку го научат својот мајчин јазик во текот на образовниот процес. Честопати, правото на образование се толкува и како политичко и граѓанско, а не ретко, заради загарантираното право на бесплатно основно образование од страна на државата, и како социјално право.

Како важно јазично право, кое несомнено влегува во рамките на културните права, може да се издвои и правото на слободен пристап до информациите, што од друга страна подразбира добивање на информации на својот мајчин јазик, како еден од основните предуслови за запознавање и унапредување на сопствената култура, како и запознавање со придобивките од културниот и научниот напредок. Ова право е загарантирано со неколку меѓународни документи за човековите права,

како членот 19 од *Меѓународната повелба за граѓански и политички права* и членот 10 од *Европската конвенција за човекови права*, кои даваат општа гаранција за слободата на изразување, членот 9 од *Рамковната конвенција за националните малцинства*, која отвара можност за создавање на сопствени средства за јавно информирање за припадниците на националните малцинства, членот 11 од *Европската повелба за регионални и малцински јазици* и *Препораката од Осло во врска со јазичките права на националните малцинства* (1998).

Прашањето за употребата на јазикот, како една од основните супстанции на човековиот идентитет, во мултикултурните и мултијазичните средини првенствено се поставува како политичко прашање. Можноста за употребата на мајчиниот јазик се доживува како афирмација на политичките права и истовремено како општествена промоција на групата која претставува малцинство во средината.

Сложената содржина и комплексноста на карактерот на културните права произлегува од повеќезначноста на поимот култура, но и од правото на поединецот на слободен избор на идентитет и припадност. Тргувајќи од постоењето на поедини човекови права во смисла на право на избор на одредена културна ориентација, би можело да се заклучи дека прифаќањето на припадноста кон определена културна заедница или група во суштина е индивидуално културно право. Имено, изборот на културен идентитет подразбира и слобода на избор на групниот идентитет или културната заедница. Тогаш дури и уживањето на групните културни права се сфаќа како индивидуално право. Меѓутоа, најголемата опасност при определувањето на културната заедница е нејзиното поистоветување со етничка заедница. Во тој случај, културниот плурализам се сведува на етнички и се пренесува на политички терен, а разликата помеѓу културните и политичките права постепено се губи (Симовиц-Хибер и Милинковиц, 1999: 122).

Оттука, имајќи ја предвид заложбата на културните права - како што е и почитувањето на правото на избор на идентитет и припадност - честопати прашањето на културните права добива политичка димензија. Посебно изразено во мултикултурните и мултиетничките средини, почитувањето на културните права се сведува на дефинирање на односите помеѓу мнозинството и малцинствата. Така, културните права стануваат етнички, со што се занемарува важноста на димензијата на културниот плурализам, наспроти протежирањето и промовирањето на културата на етничките заедници, како најзначајна и единствена форма на културно изразување. Границата помеѓу културните, граѓанските и политичките права е многу тенка. Најчесто, тие се меѓусебно поврзани и

испреплетени. Така, културните права можат да бидат злоупотребени и инструментализирани во одредени политички цели.

Со цел да се избегне политичката инструментализација на културните права, но и да се обезбеди нивна целосна заштита, државата најнапред мора да пристапи кон почитување на културните права на поединецот, како правото на слободен избор на културна ориентација - произлезено од правото на учество во културниот живот и правото на пристап до придобивките од научниот и културниот развој. Од друга страна, државата треба да се воздржи од наметнувањето на единствен културен образец на однесување. Секако, треба да се направи јасна дистинкција помеѓу определен образец на однесување кој е во согласност со традицијата и обичаите на културната заедница на која и припаѓа поединецот и однесување кое излегува од рамките на веќе утврдените норми на општествено однесување, но и она однесување кое може да претставуваат закана за безбедноста и уставниот поредок на државата. За да се обезбедат услови за почитување на културните права, како еден од основните предуслови неопходни за политичкиот развој општеството, потребно е државата да донесе соодветни законски регулативи но и други видови на административни, финансиски, образовни и институционални мерки.

Уредниците и издавачите на „ГЛОБАЛ“ не одговараат за евентуални случаи на плагијаторство или нерегулирани авторски и издавачки права врз текстовите кои се објавуваат.

Ставовите изнесени во списанието не се ставови и на Институтот за економски и меѓународни односи „ОХРИД“, туку претставуваат лични гледишта на нивните автори и потписници.

ISSN 1857-5633